

Jarmo Keskitalo

**SODAN KOKEMUKSET JA ODOTUKSET POHJOISSUOMALAISEN
MAANVILJELIJÄPERHEEN, KENTTÄTYKISTÖPATTERISTON JA
SANOMALEHDEN VIESTINNÄSSÄ 1939–1940**

Suomen historian maisterintutkielma

Historian ja etnologian laitos

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Kevät 2020

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Jarmo Keskitalo	
Työn nimi – Title Sodan kokemukset ja odotukset pohjoissuomalaisen maanviljelijäperheen, kenttätukipatteriston ja sanomalehden viestinnässä 1939–1940	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Maisterintutkielma
Aika – Month and year Kevät 2020	Sivumäärä – Number of pages 106 sivua, 4 liitettä (8 sivua)
Tiivistelmä – Abstract <p>Tutkimusongelmana tässä tutkielmassa on sodan kokemuksen ilmeneminen kriisiajan viestinnässä talvella 1939–1940 . Saksalainen sodan kokemushistoria ja sen näkökulmat ovat vaikuttaneet tutkimuksen teoreettiseen taustaan. Tutkimuksessa keskeisenä käsitteenä kokemuksen lisäksi on viestintä. Se tukeutuu väljästi saksalaisen sosiologin Niklas Luhmannin sosiaalisten järjestelmien teoriaan. Luhmann sai vaikutteita käsitehistorioitsija Reinhart Koselleckin historiallisesta semantiikasta, jonka vaikutus näkyy myös sodan kokemushistorian käsitteistössä. Tutkielma pyrkii yhdistämään sodan kokemuksen sosiaalisten järjestelmien teorian semantiikkakäsitykseen saksalaisen historian tutkijan Frank Beckerin osoittamalla tavalla.</p> <p>Tutkimuksen taustalla on kysymys historian tutkimuksen kohteista ja suhteesta naapuritieteisiin, mutta myös kysymys yksilön ja yhteiskunnan välisestä suhteesta. Yksilöiden näkökulmaa on mahdollista laajentaa ottamalla tutkimuskohteiksi perheen vuorovaikutuksen lisäksi sotilasorganisaatio ja joukkotiedotus. Tutkielma lähestyy vuosien 1939–1940 sotaa ilmiönä ja kokemuksena pohjoissuomalaisen maanviljelijäperheen kenttäpostilähetysten, Kuhmon taisteluihin osallistuneen kenttätukipatteriston sotapäiväkirjojen sekä Pohjolan Sanomien teksti- ja kuva-aineistojen avulla. Sekä psyykkisten järjestelmien ajattelusta, että sosiaalisten järjestelmien viestinnästä on jäänyt jälkiä, joita voimme havaita nykyisyydessä. Ne ovat todisteita valinnoista reaalisen ja mahdollisen välillä. Niiden avulla on muokattu kokemusta ja odotuksia todellisuudesta suhteessa menneisyyden menneisyyteen ja menneisyyden tulevaisuuteen.</p> <p>Vastakohtaisuudet ovat ohjanneet menetelmällisesti erilaisten tekstien ja kuvien sisältöjen tutkimista. Sota jakaantuu viholliseen ja omiin joukkoihin. Tätä jaottelua tukevat sotaan liittyvät muut asiat ja ajallinen perspektiivi. Perheen, sotilasorganisaation ja sanomalehden näkökulmat tiivistyvät suhteessa moderniin sotaan. Modernin mekanisoidun sodankäynnin vaikutukset näkyvät kaikissa edellä mainituissa aineistoissa. Joukkotiedotuksen rooli informaation välittäjänä korostui kriisitilanteessa. Keskusteluaiheiden kierto yhteiskunnan eri tasoilla on osoitettavissa aineistojen perusteella. Tutkimustulokset on esitetty tekstissä ja taulukoina. Tutkielmassa yhdistyvät uuden ja perinteisen sotahistorian tavat lähestyä menneisyyden konflikteja.</p>	
Asiasanat – Keywords Sotahistoriat, saksalainen sodan kokemushistoria, sosiaalisten järjestelmien teoria, viestintä, semantiikka	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

I	SODAN KOKEMUS TUTKIMUSONGELMANA	1
1.1	Sodan kokemus ja historiantutkimus.....	1
1.2	Kokemus ja sosiaalisten järjestelmien teoria.....	6
1.3	Tutkimuksen kysymyksenasettelu, tavoitteet ja rajaukset.....	14
1.4	Kirjeet, sotapäiväkirjat ja sanomalehdet tutkimusaineistoina.....	19
1.5	Tutkimusmenetelmät ja tutkimisen etiikka.....	23
II	PERHEEN YHTEYDENPITO TALVISODAN AIKANA	26
2.1	Kirjeet sodan kokemuksen kuvaajina.....	26
2.2	Postikorttien kuvat ja tekstit viestinnän välineinä.....	35
2.3	Perheen kirjeenvaihto, kenttäposti ja sensuuri.....	39
2.4	Kotiseudun olosuhteet yhteydenpidon taustalla.....	43
III	KENTTÄTYKISTÖPATTERISTON SOTA KUHMOSSE	48
3.1	Sodan kokemus patteriston itsekuvauksena.....	48
3.2	Vihollinen tykistöjoukon näkökulmasta.....	59
3.3	Kokemukset ja sodan luonne Kuhmossa.....	65
IV	SOTAUUTISET JA -KUVAT POHJOLAN SANOMISSA	72
4.1	Informaatio poikkeusolojen yhteiskunnassa.....	72
4.2	Sota etusivun uutisaiheena.....	75
4.3	Kuvat vihollisesta ja omista joukoista.....	79
4.4	Sotaa sanoilla ja kuvilla sanomalehdessä.....	82
V	PERHEEN, SOTILASORGANISAATION JA SANOMALEHDEN VIESTINTÄ SODAN ILMIÖNÄ	85
5.1	Perheen kokemukset ja odotukset sodasta.....	85
5.2	Sotilasorganisaation kokemukset ja oletukset.....	88
5.3	Sanomalehti sotakokemusten välittäjänä.....	91
5.4	Kokemukset ja oletukset talvisodan viestintäympäristössä.....	92
	LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	96

LIITEET (8 sivua)

- Liite 1** Kartta suomalaisen kenttätykistön toiminta-alueesta Kuhmossa 1939–1940
- Liite 2** Esimerkit rintamapostikorttien kuvista talvisodassa
- Liite 3** Kaavio Kenttätykistörykmentin patteriston organisaatiosta 1939 ja valokuva Patteriston kolonnasta ajoneuvoineen
- Liite 4** Esimerkit Pohjolan Sanomien uutisotsikoista ja sodan kuvallisesta esittämisestä

I SODAN KOKEMUS TUTKIMUSONGELMANA

1.1 Sodan kokemus ja historiantutkimus

Historia tieteenä lähtee liikkeelle ihmisen pyrkimyksestä ymmärtää omaa elinympäristöään. Siinä on asioita, jotka ovat esiintyneet menneisyydessä, mutta silti ne ilmenevät nykyisyydessä ja vaativat selitystä.¹ Tämän tutkielman alkuidea on syntynyt juuri edellä kuvatulla tavalla. 1940-luvulla Suomessa käydyt sodat tulevat nykyajassa esiin erilaisina tekstuaalisina ja kuvallisina aineistoina. Alkuperäisimmillään sodan aiheuttamat kokemukset näkyvät yksityisissä julkaisemattomissa aineistoissa:

”Suomen ja neuvostoliiton [sic] välinen sota alkoi syksyllä v. 1939. Miehet otettiin jo reserviin 15 p:nä lokak. Sitten puhkesi sota. Venäjä hyökkäsi suomeen 29 p:nä marrask. ja sitä kesti. Niin sanottu talvisota päättyi eli tuli välirauha 13 p:nä maalisk. 1940. Ja siinä sodassa meni paljon suomalaista sotilasta. Sitten alkoi uusi sota ja miehet otettiin jo 16 p:nä kesäk. 1941 ja venäjä alkoi taas hyökätä 28 p:nä kesäk. ja tätä sotaa on kestänyt monta vuotta ja taas tehtiin välirauha 4 p:nä syysk. 1944. Ja sitten tuli määräys kun saksalaisia oli meidän maassa, että niiten täytyy poistua. Mutta ne eivät vain niin hyvin lähteneet, niin ne piti sotimalla panna menemään pois ja tämä pohjois suomi [sic] jäi niiten haltuun. Tervolasta ylöspäin piti kaikki ihmiset evakuoija mikä meni Ruotsiin ja etelä suomeen [sic]. Oulun pohjapuoli jäi sitten taistelutantereeksi. Oulusta sitä alettiin saksalaista takaa ajaa. Se vasta oli kova sota, kun saksammi meni edellä ja suomalaiset tulivat perässä. Kyllä oli hirveää kuulla ratiosta, kun sanottiin tänne päin olevan sota tulossa. Kemi vallattiin 6–7 p:nä lokak. ja tänne se tuli 8 p:nä ja 9 p:nä meni tästä ohi. Ja se oli vasta kauhea katsoa, kun taloja paloi. Aivan yhtenä tulimerenä olivat talot tuola toisela puolen jokea, mutta tämä meidän seutu oli rauhallinen. Siirtolan vaarassa oli vähän taistelua. Täällä meni väki metsään että säilyis paremmin talot. Saksammit kulkivat edellä ja ottivat miehiä vangiksi – – ja hevosia ja pyöriä. Mekään emme uskallettu olla kotona ja yötä olima Toivasen vaarassa – – olivat Pertanahon kämpällä jonkun päivän – – Ja kuului niin kovia pamauksia kun vihollinen särki kaikki sillatki, että loppu kaikki kulku yhteys. Junaki oli sen jälkeen yli puoli vuotta ennen kuin pääsi Kemistä Rovaniemelle. Rovaniemikin oli ollu aivan raunioina ja kaikki ylimaan perä ja vasta 22 p:nä huhtik. 1945 saatiin saksalainen pois Suomesta. Mutta vanhemmat miehet päästettiin jo marraskuulla vapaaksi. Meän isäkin tuli 16 p:nä marrask. 1944. Joka hänkin oli koko sodan ajan eikä tullu naarmukaan. Kyllä siitä olis paljonki muistelemista mutta eihän sitä kaikkia jaksa yhdellä kertaa muistaa.”

---

¹ Murphey 1973, 14.

Kuvauksen sodasta on kirjoittanut Kemijoien rannalla sijainneen maatilan emäntä perheraamatun sivuille toukokuussa 1945.² Ajankohta on toiminut kirjoittamisen kannustimena, koska maailmansota Euroopassa oli juuri päättynyt ja edellytykset retrospektiiviselle katsaukselle olivat olemassa. Teksti on kiinnostava, koska se sisältää henkilökohtaisten havaintojen ja laajempien tapahtumien yhdistelmän. Kerronta on yksityiskohtaisinta kirjoittajan omista suorista havainnoista. Kokemusta sodasta on haluttu jakaa vähintään perheen piirissä, joten teksti yhdistää kokemukset ja tarpeen viestiä niistä. Talvi- ja jatkosodan vuodet on kuvattu lyhyesti ja kronikkamaisesti, mutta syksyn 1944 Lapin sodan tapahtumat läheltä seuranneena silminnäkijänä. Kuvaus jättää lukijalle informaatiovajeen sodan alkuvuosista. Yhteistä tekstissä esitetyille kolmelle sodalle on erottelu viholliseen ja omiin joukkoihin. Vihollinen on kuvattu kulloisenkin ajankohdan mukaisesti ”neuvostoliitoksi”, ”venäjäksi” tai ”saksmanniksi”. Omista joukoista kuvausta on liikekannallepanosta, taistelutappioista, ja kotiuttamisesta. Suoranaisen sodan lisäksi teksti kuvaa muita asioita, kuten infrastruktuuria, terveydentilaa ja tiedonvälitystä. Kokonaisuutena voidaan ajatella tekstissä olevan kyse kriisi-aikaa eläneen henkilön ja maailman välisten suhteiden merkitysten käsittelystä. Sota on tullut kotiympäristöön konkreettisena uhkana, mutta useimmiten ainoastaan lehdistä, radiosta tai ihmisten puheista saadun informaation muodossa. Teksti on myös osoitus ihmisen tarpeesta osallistua jatkuvaan historian rakentamisen prosessiin.³

Kuvatun kaltaisten tekstien tarkasteluun on erilaisia vaihtoehtoja. Tekstejä voi tutkia joko aineistosta itsestään lähtien tai painottaen teoreettista taustaa. Käytännössä tutkimuksessa kuitenkin yhdistyvät erilaiset lähestymistavat. Sodan historiakin on mahdollista nähdä eri tavoin lähtökohdista ja teoriataustasta riippuen. Uusi sotahistoria⁴ on osa yhteiskunnallista muutosta, joka on tapahtunut länsimaissa 1900-luvun loppupuolelta alkaen. Kiinnostus ihmisiin on tullut osaksi historiaa. Toisaalta sotaa on alettu tutkia eri näkökulmista ja aikaisemmin marginaalissa olleet aiheet ovat tulleet tutkimuskohteiksi.⁵ Sota on siten uudemmassakin historiantutkimuksessa keskeinen aihe, joka on laajentunut perinteisen sotahistorian ulkopuolelle. Brittiläinen

---

² Teksti on alkuperäisenä yksityisomistuksessa olevan perheraamatun Johanneksen ilmestyksen sivuilla 282–284. Kopiot sivuista ovat kirjoittajalla.

³ Kalela 2000, 30, 38; Kalela 2012, 506.

⁴ Ks. Kinnunen & Kivimäki 2006, 9–18; Kinnunen & Kivimäki 2018, 373–383.

⁵ Burke 2005, 17; Kalela 2000, 29–33.

historiantutkija Joanna Bourke pitää uuden sotahistorian nimeä virheellisenä, koska siinä ei enää 2000-luvulla ole mitään uutta. Uusi sotahistoria on syntynyt alun perin 1960-luvulla vastareaktionä sotilasopetuslaitosten harjoittamalle sotahistorialle, joka keskittyi ylimpään sodanjohtoon ja strategisiin seikkoihin. Samalla unohdettiin muut sotaan ja yhteiskuntaan liittyvät tekijät. Uuden sotahistorian lähestymistavat ovat olleet poikkeittieteellisiä niin, että tutkimukseen on sisällytetty metodologioita muilta tieteenaloilta, kuten sosiologiasta, antropologiasta, taloustieteestä, psykologiasta tai kirjallisuudentutkimuksesta. Yksi uuden sotahistorian tutkimussuuntauksista on Yhdysvalloista ja Iso-Britanniasta 1970-luvulta lähtöisin oleva kulttuurihistoriallinen lähestymistapa. Tämä tarkoittaa toimijoiden merkitysjärjestelmien huomioimista tutkimuksessa. Kulttuurihistoriallinen näkökulma korostaa rakenteiden ja toimijoiden välistä vuorovaikutussuhdetta. Sodan kulttuurihistoriallisessa tarkastelussa voidaan tutkimuskohteeksi ottaa sotien vaikutus laajoihin kulttuurisiin rakenteisiin, kuten esimerkiksi käsityksiin kansakunnasta. Toiseksi voidaan tarkastella, kuinka sodasta yhteiskunnassa puhuttiin.⁶ Sodan näkeminen kulttuurisena ja sosiaalisena ilmiönä on yhteydessä siihen, että yksilöt ja ihmisryhmät ovat alkaneet kiinnostaa sodan tutkijoita.⁷ Kaiken sotahistoriaan kohdistuvan tutkimuksen, niin uuden kuin vanhan, pitäisi Joanna Bourken mukaan pyrkiä menneisyyden konflikteista nousevien ongelmien kuvaukseen ja selittämiseen.⁸

Historiantutkija Pasi Tuunainen on selvittänyt, että sotahistorian osuus on Suomessa vuosina 1917–1999 ollut noin kuusi prosenttia kaikesta historiantutkimuksesta.⁹ Sotahistorian aihe-alueet eivät ole 2000-luvun Suomessakaan menettäneet kiinnostavuuttaan, vaikka tutkimus on kulkenut osittain eri tahtiin kuin muualla Euroopassa.¹⁰ Tuoreemmasta sotahistoriaa käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta voi nostaa esiin joitain tähän tutkielmaan vaikuttaneita teoksia. Uuden sotahistorian kannalta keskeinen teos on *Ihminen sodassa*, joka keskittyy sotakokemuksiin ja sodan seurauksiin.¹¹ Englanninkielinen laaja kuvaus sotaan eri näkökulmista on *Finland in*

---

⁶ Kivimäki 2006, 73–74.

⁷ Kinnunen & Kivimäki 2018, 381.

⁸ Bourke 2006, 21–27.

⁹ Tuunainen 2008, 13.

¹⁰ Taskinen 2018, 393.

¹¹ Kinnunen & Kivimäki (toim.) 2006.

World War II: History, Memory, Interpretations.¹² Uuteen sotahistoriaan keskittyvän tutkimuksen päivivityksenä toimii *Historiallisen Aikakauskirjan teemanumero 4/2018*.¹³ Suomalaisten arkikokemus sodasta yhdistyy SA-kuvien visuaalisuuteen teoksessa *Sodan särkemä arki*.¹⁴ Olli Kleemola on tutkinut Neuvostoliittoa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945.¹⁵ Ilkka Hemmilän tutkimus muistuttaa, että kuvat eivät ole pelkästään staattisia, kun tarkastelussa ovat suomalaiset uutisfilmit talvisodasta.¹⁶ Koti- ja ulkomaisen lehdistön välittämää viholliskuvaa ennen talvisotaa ja sen aikana on tutkinut Sinikka Wunsch. Hän kytkee talvisodan viholliskuvan kauas 1700-luvun alun vainoaikoihin.¹⁷ Kansakunnan tunnemaisema kokonaisuutena henkilöitä unohtamatta tulee esiin Henrik Meinanderin kirjassa *Suomi 1944*.¹⁸ Kokemukset ja tunteet eivät olekaan etäällä toisistaan.¹⁹ Sodan kulttuurihistoriaan kuuluvaa talvisotaan kohdistuvaa tutkimusta edustaa Tuomas Tepora, joka avaa talvisodan henkeä suomalaisena myyttinä.²⁰ *Talvisota kokemuksena* on artikkelikokoelma, jossa sotaa katsotaan niin sarjakuvien kuin siirtokarjalaisten kautta.²¹ Talvisodan tapahtumiin keskittyneestä perinteisestä sotahistoriasta ovat esimerkkinä Ari Raunion teokset.²² Suurten linjojen tultua selvitettyiksi mielenkiinto on siirtynyt kohti pienempiä sotilasorganisaatioita, kuten Lauri Marttalan tutkielmaan perustuva kirja Kittilän komppanian talvisodasta osoittaa.²³ Kimmo Sorkon teokset ovat esimerkki talvi- ja jatkosodan kenttätukikistään suuntautuvasta sotahistoriallisesta tutkimuksesta.²⁴ Vuosina 1917–1999 Suomessa ilmestyneiden sotahistoriallisten julkaisujen aihepiireistä noin 30 prosenttia käsittelikin juuri talvi- ja jatkosotaa.²⁵ Vähitellen 1990-luvun lopulta lähtien kokemus sodassa on noussut yhä suuremmissa määrin kiinnostuksen kohteeksi osaksi saksalaisen kokemushistorian ansiosta.

¹² Kinnunen & Kivimäki (toim.) 2012.

¹³ Erityisesti artikkelit Kinnunen & Kivimäki 2018, 373–383 ; Taskinen 2018, 384–393.

¹⁴ Kivimäki & Männistö 2016.

¹⁵ Kleemola 2016.

¹⁶ Hemmilä 2017 lähestyy talvisotaa kummankin sodan osapuolen avulla.

¹⁷ Wunsch 2004.

¹⁸ Meinander 2009.

¹⁹ Kivimäki 2019, 23.

²⁰ Tepora 2015.

²¹ Alenius & Fält (toim.) 2011.

²² Raunio 2004 esittää taistelut karttoihin sidottuna ”nuolihistoriana”.

²³ Marttala 2018 kuvaa Kittilän komppaniaa talvisodassa.

²⁴ Sorko 2011 on perinteinen joukko-osastohistoria kenttätukikistöpatteriston talvisodasta.

²⁵ Tuunainen 2008, 17.

Sodan kokemushistorian tutkimus on suuntautunut Euroopassa paljolti 1900-luvulla käytyihin maailmansotiin.²⁶ Historiantutkija Ville Kivimäki on kirjoittanut artikkeleissaan saksalaisesta sodan kokemushistoriasta ja sen sovellusmahdollisuuksista suomalaiseseen tutkimukseen.²⁷ Saksassa Tübingenin yliopistossa oli vuosina 1999–2008 käynnissä laaja projekti sotakokemuksen tutkimiseksi eri näkökulmista.²⁸ Tutkimushankkeessa lähestyttiin sodan kokemusta suhteessa kansakuntaan, uskontoon ja mediaan.²⁹ Tärkeä kysymys oli, miten yhdistää yksilön kokemukset ja laajemmat yhteiskunnalliset kokonaisuudet toisiinsa.³⁰ Kivimäen mukaan Tübingenin teoreettinen ja metodologinen viitekehys lähti liikkeelle sosiaalisesti rakentuvasta kokemuksesta, kielen merkityksestä sekä kokemuksen sijoittumisesta kieleen ja kulttuuriin, eikä vain yksilön tietoisuuteen.³¹

Saksalainen historiantutkija Frank Becker on kytkenyt Tübingenin sotakokemusprojektiin liittyvässä artikkelissaan sodan kokemuksen saksalaisen sosiologin Niklas Luhmannin sosiaalisten järjestelmien teoriaan semantiikkakäsityksen avulla.³² Beckerin mukaan semanttinen tulkinta vuosina 1870–1871 käydystä sodasta konkretisoitui kirjallisuudessa, silminnäkijöiden kirjeissä ja muistoissa. Semanttiset käsittelymallit rakentavat yhteyden yksilön ja yhteiskunnan välille.³³ Sosiaalisten järjestelmien teoriaan tukeutuvat näkemykset eivät edusta Tübingenin projektin valtavirtaa, mutta Saksasta löytyy historiantutkimuksen piiristä järjestelmäteoreettisesti suuntautunutta tutkimusta.³⁴ Vaikka kokemus käsitteenä ei ole keskeinen sosiaalisten järjestelmien teoriassa, Becker on liittänyt sodan kokemuksen merkityksen käsitteeseen, jota Luhmann pitää yhteiskuntatieteen peruskäsitteenä.³⁵ Jotta Luhmannin näkemys tulisi ymmärrettäväksi, on tarkasteltava ensin kokemuksen käsitettä ja sen tulkintaa Tübingenin tutkimushankkeen alkuvaiheessa.

²⁶ Sodan kokemushistorian kohdentumisesta keskiajalle ja uuden ajan alkuun, esim. Rogge 2016, 9–25.

²⁷ Kivimäki 2006, 69–74, 82–86; Kivimäki 2019, 16–18.

²⁸ *Sonderforschungsbereichs 437: Kriegserfahrungen – Krieg und Gesellschaft in der Neuzeit*. Projektin alkuvaiheesta Buschmann & Carl (toim.) 2001 ja loppuvaiheesta Schild & Schindling (toim.) 2009.

²⁹ Engler 2009, 13–15; Schild & Schindling 2009, 9–11.

³⁰ Nowosadtko 2001, 42–43.

³¹ Kivimäki 2019, 17.

³² Becker & Reinhardt-Becker 2001, 146–147 : Luhmannilla semantiikka ei ole pelkästään merkitysoppi, vaan kokonaisuus, jonka maailma merkityksellisesti muodostaa.

³³ Becker 2001, 156–169.

³⁴ Becker 2004; Buskotte 2006; Virtanen 2013, 83. Käytetään myös nimitystä systeemiteoria.

³⁵ Luhmann 1990, 21–69; Nowosadtko 2001, 43–44.

1.2 Kokemus ja sosiaalisten järjestelmien teoria

Kokemuksen³⁶ käyttö tutkimuskäsitteenä edellyttää sen irrottamista arkikäytön epämääräisyydestä. Arkikielessä kokemuksesta puhutaan ainakin kahdella eri tavalla. Ensiksi henkilön voidaan sanoa olevan kokenut tai, että hänellä on kokemusta jostakin. Kokemus on jotain, joka lisääntyy ajan kuluessa. Se on näkemystä asioista ja kykyä hallita käytännöllisiä tilanteita. Kokemus on jotain, jota voidaan ilmaista sanallisesti. Kokemukseen pohjautuvia näkemyksiä voidaan välittää muille. Yleensä kokemuksen subjekti on yksilö, mutta voidaan puhua esimerkiksi kokeneesta työryhmästä. Toisessa merkityksessä kokemusta käytetään hetkellisistä elämyksistä, jotka ovat voimakkaita, muistettavia ja merkityksellisiä.³⁷ Kokemus näyttäisi siis viittaavaan kahtaalle, yksilöön, mutta toisaalta myös laajemmalle alueelle. Historiantutkimuksessa kokemuksen kaltaisia arkikielen termejä käytetään tarpeen mukaan. Vaikka tämä olisikin hyödyllistä, se saattaa vaikeuttaa tutkimuskohteen ymmärtämistä täsmällisten määritelmien puuttumisen vuoksi. Aina 1990-luvun lopulle asti kokemus on humanistisissa tieteissä kuulunut monimerkityksellisten ja epäselvien käsitteiden joukkoon. Vaikka arkipäivän historiassa kokemukseen on kiinnitetty huomiota jo 1970-luvulta lähtien, on itse käsite jäänyt vähälle huomiolle. Sillä on viitattu samankaltaisiin määrittelemättömiin käsitteisiin, kuten elämykseen tai havaintoon. Näin arkipäivän historiaa on voitu syyttää perusteettomasta painottumisesta subjektiiviseen toimijan näkökulmaan. Historiatieteessä kokemuksen sijoittaminen itsetulkinnan subjektiiviselle alueelle jättää huomioimatta mukana olevien toiminnan ja ulkoiset olosuhteet.³⁸

Saksalainen tutkija Klaus Latzel on kenttäpostin tutkimuksen metodiikassa kiinnittänyt huomiota kokemuksen (*Erfahrung*) erottamiseen elämyksestä (*Erlebnis*) tai tapahtumasta (*Ereignis*). Latzelille kokemus tarkoittaa kielellisesti käsiteltyä subjektiivista käsitystä elämyksestä tai tapahtumasta. Vaikka Latzel sijoittaa kokemuksen yksilöön, ei kokemus ole irti ympäristöstä. Sosiaalisesti kielen avulla jaettu kokemus määrittää kokemusta ja tekee sen ymmärrettäväksi.³⁹ Saksalainen

³⁶ Ks. kokemuksen määrittelystä lisää esim. Tieteen termipankki 15.5.2019: Nimitys:kokemus. Osoite: <https://www.tieteentermipankki.fi/wiki/>.

³⁷ Kivimäki 2006, 75; Kotkavirta 2002, 15–16.

³⁸ Buschmann & Carl 2001, 16–17.

³⁹ Kivimäki 2006, 75; Latzel 1997, 1–4, 10–17.

historioitsija Reinhart Koselleck on vaikuttanut sodan kokemushistorian muotoutumiseen sellaisilla käsitteillä kuin kokemustila (*Erfahrungsraum*) ja odotushorisontti (*Erwartungshorizont*). Koselleck jaottelee kokemuksen synkronisiin ja diakronisiin tekijöihin. Synkroniset tekijät vaikuttavat kokemushetkellä ja diakroniset ovat puolestaan historiallisesti kehittyviä. Lisäksi on huomattava, että Koselleck kutsuu kokemusta tietoisuudeksi.⁴⁰ Koselleckin käsitteet tulevat esille myöhemmin tutkimusongelman muotoilun yhteydessä.

Tübingenin yliopiston projektin alkuvaiheessa Nikolaus Buschmann ja Aribert Reimann pyrkivät määrittelemään historiallisen kokemuksen kulttuurisena konstruktiona ja prosessina. Kokemushistoria viittaa sosiaali- ja kulttuurihistorian vuorovaikutuksena syntyneisiin lähestymistapoihin.⁴¹ Näkemykset perustuvat 1960-luvun puolivälissä julkaistuun Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin tiedonsosiologisiin näkemyksiin todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta Berger ja Luckmann olivat jatkaneet siitä, mihin saksalainen sosiologi Alfred Schütz oli päätenyt pohdinnoissaan todellisuuden merkityksekkäästä rakentumisesta ja ymmärtävästä sosiologiasta. Tiedonsosiologiaa olivat kuitenkin jo 1920-luvulla Karl Mannheimin historialliset merkitysanalyysit, joiden käsitteistöllä on yhteys esimerkiksi Koselleckin käyttämään kokemushorisonttiin.⁴² Tiedonsosiologiassa oli 1960-luvulta lähtien kehitetty teoreettisia ehdotuksia ilmaista suhteita toimijan ja yhteiskunnan välillä, toiminnan ja sosiaalisen rakenteen välillä sekä subjektiivisen ja objektiivisen todellisuuden välillä. Tiedonsosiologinen lähestymistapa on tarjonnut teoreettisesti ja metodologisesti avoimia ja monin tavoin yhdistettävissä olevia vaihtoehtoja kokemuksen tarkasteluun. Tiedonsosiologinen kokemuksen käsite perustuu konstruktivistiseen näkemykseen ja ymmärtää todellisuuden jatkuvien sosiaalisten viestintäprosessien tuotteena. Se käsittelee kokemuksen ajallista rakennetta kokemustilan ja odotushorisontin muodostaman jännitekentän välillä. Kokemus ei ilmene vain sisällöissä ja aiheissa, vaan sitä voidaan analysoida prosessina. Lisäksi tiedonsosiologian avulla on mahdollista lähestyä teksteissä esiintyvien viittausten merkityksiä.⁴³

⁴⁰ Kivimäki 2006, 75; Müller & Schmieder 2016, 300–303; Koselleck 2000, 354–359.

⁴¹ Buschmann & Reimann 2001, 261.

⁴² Müller & Schmieder 2016, 200–209.

⁴³ Buschmann & Carl 2001, 17–18; Doering-Manteuffel 2009, 279–280.

Kokemuksen käsite kuvaa tiedonsosiologiassa erilaisia muotoja, jotka perustuvat todellisuuden omaksumiseen. Se on siten käsittelyprosessi, jossa havainto, tulkinta ja toiminta sovitetaan keskenään. Toimijalle olennaisen ulottuvuuden lisäksi kokemuksen käsitteellä on sosiaalinen ulottuvuus. Kieli, instituutiot ja perinteet muodostavat sosiokulttuuriset kehysolosuhteet. Kieli on kokemuksen kehys, koska se tarjoaa semanttisen järjestelmän, joka tekee kokemuksesta tietoisuudessa ja viestinnässä mahdollista. Kokemukset osoittautuvat muuttuviksi, koska ne saavat jatkuvasti palautetta ympäröivästä todellisuudesta ja ajallisista jännitteistä. Kokemuksen tulkinta on määritelty ennalta määrätyillä tulkintamuodoilla, mutta myös ennakoimalla tulevia kokemuksia, jolloin asetetaan odotushorizontti. Muistot ja odotukset ovat jatkuvasti läsnä kokemusten aihepiirikohtaisessa ympäristössä. Kokemusprosessit heijastavat muistettua menneisyyttä, ajankohtaisia tulkintoja sekä tulevia kokemismalleja.⁴⁴

Brittiläinen historiantutkija Peter Burke on kehottanut historiantutkijoita lähestymään yhteiskuntatieteen teorioita ja samalla unohtamaan keinotekoisien vastakkainasettelun sosiologian ja historian välillä.⁴⁵ Muiden tieteenalojen teorat ja käsitteet voivat toimia historiallisen tiedon kokoamisen apuvälineinä. Teoriat kuuluvat olennaisena osana varsinaiseen käytännön tutkimukseen. Ne muodostavat tutkimuksen tuen, joka koostuu käsitteistä ja usein lähitieteiltä otetusta teorianmuodostuksesta.⁴⁶ Eriytyinen hyöty tukeutumisessa sosiologiseen teorianmuodostukseen on siinä, että se voi selventää historiantutkimuksen lähestymistapoja ja terävöittää niitä teoreettisesti. Kokemuskäsitteen määritelmällä on suora vaikutus tutkimustuloksiin. On tietysti eroa, otetaanko kokemushistoriallisen tutkimuksen lähtökohdaksi Alfred Schützian hermeneuttinen tiedonsosiologia, Karl Mannheimin vai Reinhart Koselleckin kokemustila, vai Pierre Bourdieun habituksen käsite.⁴⁷ Tukeutuminen Koselleckin ohella saksalaisen yhteiskuntateoreetikon Niklas Luhmannin ajatuksiin saattaa olla hyödyllistä. Luhmannin mukaan kokemus on tarkoituksellisesti todellisuudesta muodostetun näkemyksen jatkuvaa jälleenrakentamista odotusten pettymyksen käsittelyn kautta.⁴⁸

---

⁴⁴ Buschmann & Carl 2001, 18–19.

⁴⁵ Burke 2005, 2–3.

⁴⁶ Danielsbacka & Hannikainen & Tepora 2018, 10–11.

⁴⁷ Nowosadtko 2001, 50.

⁴⁸ Buschmann & Carl 2001, 19–20.

Kokemushistoriasta kirjoitettaessa Niklas Luhmannin sosiaalisten järjestelmien teoria vaikuttaa aluksi paradoksaaliselta, koska kokemushistorian ajatellaan yleensä olevan yritys saada tietoa vieraasta tietoisuudesta. Buschmannin ja Reimannin esittelemässä kokemushistoriassa kokijan sisäinen maailma onkin mukana rakenteiden, toiminnan ja käytäntöjen lisäksi.⁴⁹ Vieraan tietoisuuden selittämistä Luhmannin teorialla pidetään vaikeana. Jopa rakastavaisten intiimissä viestinnässä on mukana toisen tietoisuuden läpäisemätön "musta laatikko". Jos intiimi kumppani jää mysteeriksi, niin voidaan perustellusti kysyä, kuinka voimme päästä kuolleiden pään sisälle.⁵⁰ Luhmann kytkee kuitenkin kokemuksen ja merkityksen toisiinsa tavalla, joka vaikuttaisi keinolta löytää yhteys historiallisen tietoisuuden ja kokemuksen välillä. Luhmannin järjestelmäteoreettisen näkemyksen selvittämiseksi, on tutustuttava tarkemmin viestinnän määrittelyihin, koska sosiaalisten järjestelmien teoriassa viestintä on keskeisessä osassa. Sosiaalisten järjestelmien teorian esittäminen tyhjentävästi ei ole tässä yhteydessä mahdollista.⁵¹

Viestintää⁵² pidetään yleensä mitä tavallisimpana asiana, josta on kuitenkin julkaistu yksistään toisen maailmansodan jälkeen useita teoreettisia määritelmiä.⁵³ Poliitiikan tutkimuksessa Harold Lasswell määritteli 1930-luvulla viestinnän vastauksena kysymyksiin, ”kuka sanoi mitä, kenelle ja millä seurauksilla”. Lasswell myös edellytti sisällönanalyttisessä tutkimuksessa vaikutusten olevan mitattavissa. Kirjallisuudentutkimuksessa, kielitieteessä ja antropologiassa on Lasswellin määritelmää muokattu eri tieteenalojen vaatimusten mukaisesti.⁵⁴ Niklas Luhmannille viestintä on yhteiskunnan lähtökohta. Viestintä muodostuu informaation, lausuman ja ymmärtämisen muodostamasta kokonaisuudesta. Viestinnän tavoitteena ei ole yhteisymmärrys, koska juuri epäselvyydet vievät yhteiskuntaa eteenpäin.⁵⁵ Yhteiskunta

⁴⁹ Buschmann & Reimann 2001, 269–271; Kivimäki 2006, 85.

⁵⁰ Becker 2001, 147; Buschmann & Reimann 2001, 269: Buschmann ja Reimann hylkäävät järjestelmäteoreettisen näkemyksen tietoisuuden läpinäkymättömyyden perusteella.

⁵¹ Laajemmin esim. Luhmann 1995; Luhmann 2002.

⁵² Yleismerkityksessä kommunikaatio käännetään viestinnäksi tai tiedonvälitykseksi. Latinan kielessä *communicatio* tarkoittaa osalliseksi tekemistä. Viestintä eli kommunikaatio on informaation vaihdantaa. Informaatio on rakenne, jonka ymmärtäminen antaa tietoa jostakin asiasta. Ks. määrittelmistä lisää Tieteen termipankki 15.5.2019: Nimitys:kommunikaatio; Nimitys: informaatio. Osoite: <https://www.tieteentermipankki.fi/wiki/>.

⁵³ Neuliep 1996, 23–41; Severin & Tankard 1988, 30–41.

⁵⁴ Burke 2005, 101.

⁵⁵ Tässä Luhmann eroaa Jürgen Habermasista, jonka mukaan viestinnän tavoitteena on konsensus.

muodostuu tehtävän mukaisesti eriytyneistä osajärjestelmistä, joita ovat esimerkiksi politiikka, talous, oikeus, uskonto, kasvatustieteet ja tiedonvälitys. Luhmannin teoriassa symbolisesti yleistetyt totuus, rakkaus, valta, taide ja informaatio ohjaavat sosiaalista viestintää. Viestintä on siten jonkinlaista itsetuotosta, joka peittää järjestelmän merkityksellä. Monimutkaisuuden vähentämiseksi järjestelmä ja ympäristö ovat toisistaan erilliset. Yhteiskunta muodostuu viestinnästä, jonka jatkumisen kannalta välttämättömään järjestelmäympäristöön henkilöt kuuluvat. Psykkiset järjestelmät ovat yhteydessä toisiinsa viestinnän välityksellä ja muodostavat näin ympäristön viestintäjärjestelmille.⁵⁶ Luhmannin mukaan itseensä viittaavia autopoieettisia järjestelmiä⁵⁷ ovat elävät järjestelmät, psykkiset järjestelmät ja sosiaaliset järjestelmät. Sosiaaliin järjestelmiin kuuluvat yhteiskunnan alajärjestelmät, organisaatiot ja vuorovaikutus. Ne muodostuvat viestinnästä, eivätkä ole eläviä järjestelmiä.⁵⁸

Sosiaalisten järjestelmien teoriassa viestintä on rakenteellisesti kytketty tietoisuuteen ja sidottu sen omiin uusintamisprosesseihin. Viestintä on kyllä riippuvainen tietoisuudesta, mutta se ei ole palautettavissa siihen. Viestinnän osat ovat valintoja, jotka liittyvät havaitsemisen hetkeen. Valitsematta jäänyt kuuluu myös tähän prosessiin, jolloin viestintä voidaan ymmärtää erontekoon kuuluvana yhtenäisyytenä. Luhmann käytti brittiläisen filosofin ja loogikon George Spencer Brownin ohjetta tehdä ero: ”Draw a distinction!” Mitään ei voi tunnistaa rajaamatta eroa. Rajoissa on kysymys merkityksestä tai mielekkyydestä.⁵⁹ Luhmann ehdottaa aloittamaan erosta tosiasiallisesti olemassa olevan ja mahdollisen välillä informaation lähtökohtana. Eroavuuden kautta kaikki kokemus saa informaatioarvon ja muodostaa näin järjestystä.⁶⁰ Reaalisen ja potentiaalisen välinen ero johtaa merkityksen käsitteeseen.

---

⁵⁶ Jalava & Kangas 2013b, 40–44, 51–56; Becker & Reinhardt-Becker 2001, 21: 1) Järjestelmä ei koostu vain yhdestä elementistä, 2) osien välillä on vuorovaikutusta ja 3) siellä missä vuorovaikutusta ei ole, järjestelmä päättyy ja alkaa ympäristö.

⁵⁷ Autopoieesi on järjestelmien uusintamistapa. Järjestelmä rajaa itsensä ympäristöstä, kun uusintamisen muotona ovat elämä, tietoisuus tai sosiaalisten järjestelmien tapauksessa viestintä. Itseensä viittaaminen tarkoittaa jokaista operaatiota, joka viittaa johonkin toiseen ja sitä kautta takaisin itseensä.

⁵⁸ Luhmann 1990, 2; Luhmann 1995, 2.

⁵⁹ Becker & Reinhardt-Becker 2001, 42–43, 67–71; Reese-Schäfer 2014, 223.

⁶⁰ Luhmann 1995, 106; Reese-Schäfer 2014, 220.

Sosiaalisten järjestelmien teoriassa merkitys on peruskäsite. Merkityksen moninaisuus mahdollistaa sosiaalisten järjestelmien muodot, samoin kuin ihmisten tietoisuuden ja elämän. Merkityksen käsite soveltuu sekä psyykkisiin että sosiaalisiin järjestelmiin. Merkitys ei kuvaa olevaa asiointilaa, vaan pikemminkin muotoa, jota käytetään järjestämään kokemusta. Kokemukselle on ominaista tietynlainen mahdollisuuksien ylijäämä. Toiminta ja kokemus ovat ilmaantuvia valintoja. Valitsematta jäänyttä ei ole menetetty, vaan määrittelemätön moninaisuus säilyy maailmassa mahdollisuutena tulevaisuuden valintoihin. Valinta liittyy näin sosiokulttuurisen kehityksen ajatukseen. Vain psyykkiset ja sosiaaliset järjestelmät käsittelevät monimutkaisuutta ja itseensä viittaavuutta merkityksen muodossa. Merkitys on siten välttämätön kokemuksen ja toiminnan muoto. Merkitys tekee samanaikaisesti mahdolliseksi sen, että tietoisuus voi ymmärtää itseään, vaikuttaa itse viestintään sekä mahdollistaa viestinnän palauttamisen takaisin osallistujien tietoisuuteen.⁶¹

Jokainen yksittäinen tietoisuus suljettuna psyykkisenä järjestelmänä kohtaa ympäristön, joka sisältää kaikki muutkin psyykkiset järjestelmät. Kaikki järjestelmät, myös psyykkiset uusintavat itseään. Ulkopuolelta tulevien vaikutusten on välttämättä otettava ajattelun muoto tietoisuudessa. Ympäristö vaikuttaa järjestelmään, mutta järjestelmää ei voi määrittää ympäristöstä. Ympäristö voi ainoastaan käynnistää järjestelmäkohtaiset reaktiot.⁶² Elämyksen (*Erleben*) avulla tietoinen mieli reagoi ympäristöönsä, jolloin todellisuus välittyy tietoisuuteen. Tällöin monimutkaisuus vähenee ja ympäristöstä tulevien ärsykkeiden valinta on mahdollista. Valinta tapahtuu merkityksen käsittelymallien mukaan. Ne ohjaavat, mitä järjestelmä todella ymmärtää ja miten se muodostaa konkreettisen elämyksen.⁶³ Kaikki vaihtoehdot ovat aina periaatteessa yhtä käyttökelpoisia. Merkityksen käsittely tarkoittaa aina päätöstä jonkin hyväksymisestä jonkin toisen vaihtoehdon sijasta. Kun tietty vaihtoehto toteutuu, jäävät muut vaihtoehdot todellisuuden mahdollisuushorisonttiin. Psyykkiset tapahtumat perustuvat eroavaisuuksiin aktuaalisen ja potentiaalisen välillä.⁶⁴ Merkityksen käsittelymalleja valinnoille voidaan kuvata termillä semantiikka. Semantiikka käsittää koko kulttuuritiedon, joka on varastoitu yhteiskunnassa ja joka ohjaa pysyvästi valintoja

⁶¹ Luhmann 1990, 21–30; Becker & Reinhardt-Becker 2001, 46–50; Reese-Schäfer 2014, 234.

⁶² Becker 2001, 147–148.

⁶³ Becker 2001, 148.

⁶⁴ Becker 2001, 148–149; Becker & Reinhardt-Becker 2001, 46–50.

toiminnan ja elämyksen tasolla. Ratkaisu kahden vaihtoehdon välillä, jonka merkitys saattaa alkuun, vakiintuu ja muuttuu pysyväksi semantiikan avulla. Ilman pysyviä valintojen tuloksia olisi vaikea käsitellä viestintään liittyvää epävarmuutta, koska jokaisella viestintään osallistuvalla on käytössään ja koettavana lukemattomia valintoja.⁶⁵

Merkityksen käsittely psyykkisessä järjestelmässä, jossa elämystä ohjataan vakiintuneiden merkityksen käsittelymallien avulla, ei vielä kuulu kokemukseen (*Erfahrung*). Kokemus syntyy vain silloin, kun tavanomainen merkityksen käsittely ei enää toimi ja sen seurauksena psyykinen järjestelmä joutuu kriisiin. Kriisitilanteessa psyykinen järjestelmä muuttaa havainnointitilaansa ensimmäisen asteen havainnoinnista toiseen. Ensimmäisen asteen havainnointi on ympäristön tarkkailua järjestelmän läpi, jossa vakiintuneet merkityksen käsittelymallit vaikuttavat ulkoisten ärsykkeiden valintaan ja valmisteluun. Ympäristöä voidaan samanaikaisesti "tulkita pois" järjestelmästä, kuten jokapäiväisissä rutiineissa. Järjestelmä näkee vain sen, mikä suodattuu tulkinnan läpi.⁶⁶

Toisen asteen havaitsemisessa järjestelmä tarkastelee omaa toimintaansa suhteessa ympäristöönsä. Samalla voidaan tunnistaa, mitä ei yleensä nähdä. Näin on mahdollista muuttaa havaintojen käsittelyä, avata uusia alueita tai jälleenkäsitellä jo kehitettyjä alueita. Psyykkisen järjestelmän kriisi johtuu siitä, että vakiintuneita merkityssisällön malleja ei voida soveltaa. Se johtaa toisen asteen havainnointiin, jolloin psyykkisellä järjestelmällä on mahdollisuus tunnistaa tutun semantiikan riittämättömyys ja aktivoida uusia merkitysmalleja. Psyykkisessä järjestelmässä muodostuu toistuviakin odotuksia. Kriisiä voidaan kutsua odotusten ristiriidaksi tai pettymykseksi. Se johtaa tarpeeseen hankkia uutta, vaihtoehtoista semantiikkaa. Kokemus muodostuu siten odotusten pettymyksestä, kriisistä ja uudelleen suuntautumisesta. Järjestelmäteoreettisesti ajateltuna maailman havainnointi on korvattava tarkkailemalla itse havainnointia ja sen lähestymistapaa. Tämä havainnointi sallii psyykkisen järjestelmän oppia jotain itsestään ja maailmasta. Kokemus on psykologisesti määriteltynä tietoiseksi tulemista merkityssisällön käsittelymalleista tai tiukasti järjestelmäteoreettisesti määriteltynä

---

⁶⁵ Becker 2001, 149; Becker & Reinhardt-Becker 2001, 146–148.

⁶⁶ Becker 2001, 149.

tunnetun ja aikaisemmin käyttämättömän semantiikan välisen eron havainnointia. Kokemus on samanaikaisesti elämys- ja muistikäsite. Odotuksen pettymyksen kriisillä on kokemuksellinen luonne, kun muistettava semantiikka aktivoituu uudelleen.⁶⁷

Normaalitilanteissa vakiintunut semantiikka antaa tarvittavat tulkinnat ja havaintoihin luotetaan uudessakin tilanteessa. Ajatuksella kokemuksesta toistuvina elämyksinä ei ole merkitystä järjestelmäteorian kannalta. Ilman semantiikkaa ulkoiset ärsykkeet eivät voi tulla järjestelmäkohtaisiksi elementeiksi. Semantiikka sijoittuu osittain psyykkiseen järjestelmään joukoksi merkityksen käsittelymalleja ja osittain yhteiskuntaan tietyn kulttuuritiedon summana. Järjestelmien rajojen läpäisevyys selittyy sillä, että semantiikka on tallennettu kieleen. Tämä tarkoittaa luonnollisten kielten lisäksi myös muita merkkijärjestelmiä, jotka toimivat rakenteellisesti kielen tavoin. Kieli voi viestinnän ilmiönä hallita samanaikaisesti yhteiskunnallisia ja tietoisuuden prosesseja. Näin voidaan selittää yhteiskunnan ja yksilöiden yhteinen kehitys ja olosuhteet.⁶⁸

Psyykkisen järjestelmän muistaman semantiikan täytyy olla valmiina aktivoitumaan, kun epätavallisia ja yllättäviä tilanteita tapahtuu. Muisti ja viestintäympäristö muodostavat yhdessä varaston, josta saadaan merkitykselle järkeviä vaihtoehtoja. Ne mahdollistavat konkreettisten tilanteiden käsittelyn ja siten kokemuksen luomisen.⁶⁹ Kokemus ei ole ainoastaan yksilöllinen ilmiö, vaan myös yhteiskunnallinen kokonaisuus, joka oli yhteydessä viestintään ja sosiaaliseen tietoon. Järjestelmäteorian kautta kokemukseen liittyvät käsitteet, kuten muisti, elämys, odotukset jne., saadaan kootuksi yhtenäiseen teoreettiseen kehykseen. Semantiikka liittyy välillisesti kokemukseen, joten se tuo historiallisen tietoisuuden rekonstruointiin uuden näkökulman viittaamalla järjestelmien uusintamiseen ja sosiokulttuuriseen kehitykseen. Näin on mahdollista ymmärtää sosiaalisiin ja psyykkisiin järjestelmiin liittyvien tekijöiden vuorovaikutusta. Järjestelmäteoreettiset näkemykset kokemuksesta löytyvät hyvin samankaltaisessa muodossa muistakin teorioista, kuten esimerkiksi tiedonsosiologiasta.⁷⁰ Sosiaalisten järjestelmien teoriaa ei ole Suomessa kovin paljon

---

⁶⁷ Becker 2001, 149–150.

⁶⁸ Becker 2001, 150.

⁶⁹ Becker & Reinhardt-Becker 2001, 150–151.

⁷⁰ Becker 2001, 170–171; Kirchmeier 2012, 115: Luhmannin lähtökohtana on Koselleckin historiallinen semantiikka. Useat tutkijat ovat rinnastaneet Luhmannin semantiikan perinteisen tiedonsosiologian lisäksi erilaisiin käsitteisiin, kuten sosiaaliseen muistiin, kulttuuriin, aatteisiin tai diskurssiin.

hyödynnetty empiirisessä yhteiskuntatutkimuksessa, historiantutkimuksesta puhumattakaan.⁷¹ Teoriaa on kuitenkin sovellettu Saksassa myös henkilöhistoriaan.⁷² Järjestelmäteorian etuna on, että sen avulla erilaiset näkökohdat voidaan liittää yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Kun kokemuksen yhteys sosiaalisten järjestelmien teoriaan liittyviin käsitteisiin on selvillä, on seuraavaksi tuotava teoriataustaa lähemmäs kysymyksenasettelua ja kytkettävä se alussa siteerattuun historialliseen tilanteeseen.

1.3 Tutkimuksen kysymyksenasettelu, tavoitteet ja rajaukset

Yleensä menetelmäoppaiden perusteella tutkimuksen kuuluisi lähteä liikkeelle ongelmasta, johon aletaan hakea vastausta.⁷³ Joskus käy kuitenkin niin, että ensimmäisenä löytyy kiinnostavia menneisyyden jälkiä, jotka vievät ideointia eteenpäin. Jäljistä saa selville erilaisia asioita riippuen siitä, mitä kysyy. Menneisyyden jäljet muuttuvat tutkimuksen lähteiksi vasta, kun tutkija osaa kysyä tutkimustehtävän kannalta oleellisia kysymyksiä.⁷⁴ Historiaksi tulevat kaikki ne tulkinnat, joita menneisyyden jäljistä esitetään. Historian tulkittamisen lähtökohtana olevien kysymysten sisältö riippuu kysyjän tiedoista, ajattelutavasta ja tiedonintressistä.⁷⁵ Historiantutkija on kiinnostunut tutkimuskohteen tavasta ilmaista itseään. Itseilmaisun tavoittaminen on historiantutkimuksen tehtävä, mutta se ei yksin riitä, vaan lisäksi on osoitettava tällaisen itseilmaisun taustalla vaikuttaneet tekijät.⁷⁶ Historiallisen tiedon kokonaisuus on rekonstruktio, joka on laadittu tarkoituksena selittää havaittuja todisteita⁷⁷.

1940-luvulta säilyneitä ja nykyisyydessä havaittavia sodan jälkiä voidaan pitää osoituksena väkivallasta, joka on sosiaalisten järjestelmien teorian kannalta äärimmäinen viestinnän muoto.⁷⁸ Sotaa ja erilaisten yhteiskunnallisten toimijoiden käyttämiä erontekoja on mahdollista tarkastella ajallisesti myöhemmästä toisen asteen näkökulmasta.⁷⁹ Nykyajassa havaittavien vanhojen kirjeiden, postikorttien, valokuvien,

---

⁷¹ Jalava & Kangas 2013a, 9.

⁷² Becker 2012, 349: Ewald Frie biografia preussilaisesta aatelismiehestä von der Marwitzista, jossa Frie tarkastelee päähenkilöä erilaisten yhteiskunnallisten roolien avulla.

⁷³ Dahl 1971, 13; Lappalainen 2002, 21.

⁷⁴ Hyrkkänen 2002, 157–158.

⁷⁵ Kalela 2000, 24, 26.

⁷⁶ Kalela 1993, 186.

⁷⁷ Murphey 1973, 16.

⁷⁸ Jalava & Kangas 2013b, 59.

⁷⁹ Virtanen 2013, 79–84.

sotapäiväkirjojen ja lehtien voidaan ajatella olevan menneisyyden yhteiskunnan itsekuvausta. Voidaankin kysyä, kuinka ne ilmentävät kriisitilanteen kokemukseen liittyviä käsitteellisiä erotteluita, kun vastakohtien asettaminen näyttää olevan osa inhimillistä ajattelua.⁸⁰ Menneisyyden toimijoiden omat merkityksenannot kuuluvat historiallisiin ilmiöihin, joten on perusteltua etsiä niistä empiiristä tietoa.

Niklas Luhmann sai vaikutteita Reinhart Koselleckilta omiin kirjoituksiinsa semantiikasta ja käsitteistä.⁸¹ Luhmann liitti semantiikan teoriaan viestinnästä ja merkityksestä, kun Koselleck näki käsitehistorian tukena sosiaalishistorialle. Käsitteiden ja sosiaalisen suhde oli Koselleckille kaksijakoinen. Ensinnä tapahtumat menneisyyden menneisyydessä olivat olleet niin radikaaleja ja väkivaltaisia, ettei menneisyyden nykyisyydessä ollut kieltä, jolla tapahtumia olisi voitu kuvata. Käsitteellinen kehitys seurasi tapahtumia hitaasti ja antoi niille merkityksen. Lisäksi menneisyyden nykyisyyden käsitteellinen merkitystila, johon kuului myös menneisyyden tulevaisuushorisontti, teki toiminnan mahdolliseksi.⁸² Käsitteiden ilmenemistä voidaan tutkia suhteessa toisiin käsitteisiin, jolloin käsitteiden suhde muodostaa semanttisen kentän. Analyyttinen jako käsitteeseen ja kenttään voidaan nähdä erotteluna diakronisen ja synkronisen välillä. Vastakäsitteet ovat perustavia vastakohtia, kuten esimerkiksi mies/nainen, julkinen/yksityinen ja suvaitsevaisuus/suvaitsemattomuus. Käsitteiden merkitys tulee vastakäsitteiltä. Koselleck erotti kolme kielellistä vastakohtaparia: ennen/jälkeen, sisäpuoli/ulkopuoli sekä yläpuoli/alapuoli. Ensimmäisen vastakohtaparin Koselleck laajensi kokemustilaksi ja odotuksen horisontiksi, jotka pitäisi ymmärtää tietoteoreettisina kategorioina. Ajan ja tilan suhdetta tai historiaa ei voi olla ilman näitä käsitteellisiä muotoja. Toiseen vastakohtapariin Koselleck liitti erottelun ystäviin ja vihollisiin. Diakroninen kuvaus alkoi kreikkalaisten taistelusta barbaareja vastaan. Kolmatta vastakohtaparia kuvaa esimerkiksi hallitsijan ja orjan suhde.⁸³ Koselleckilla diakroniseen käsitteiden muutokseen tutkimukseen yhdistyy synkroninen vastakäsitteiden muodostamien semanttisten kenttien tarkastelu.

⁸⁰ Luhmann 2002, 240, 247; Wilson 2001, 174; vrt. Claude Levi-Strauss, strukturalismi ja kaksijakoisuus.

⁸¹ Eräsaari 2013, 21.

⁸² Müller & Schmieder 2016, 300–303; Åkerstrøm Andersen 2011, 248–249.

⁸³ Müller & Schmieder 2016, 296–299, 316–318; Åkerstrøm Andersen 2003, 36–38, 44–46.

Luhmann esittää hyvin samankaltaisen käsiteparien esimerkin kuin Koselleck.⁸⁴ Luhmann määrittelee kolme merkityksen tasoa. Faktuaalinen ulottuvuus tarkoittaa teemojen ja objektien valintaa viestinnälle ja tietoisuudelle. Teemat ja objektit muodostavat merkityksen termillä asia, joka on eronteon ykseys tämän ja kaiken muun välillä. Samalla tavoin voidaan puhua faktuaalisuuden semantiikasta yleistetyssä muodossa: yksi asia, eikä toinen. Sosiaalinen ulottuvuus perustuu viestintään osallistuvien väliseen epäidenttisuuteen. Semanttisin termein ilmaistuna kyse on erottelusta meikäläisiin ja muukalaisiin. Oletukset muista luovat rajat oletuksille meistä. Käsite tarvitsee vastakäsitteen, jolloin voidaan muodostaa semanttinen konstruktio sosiaalisuudesta. Tällainen jaottelu korostuu väkivaltaisissa kriisitilanteissa ja näkyy sotapropagandassa, jossa vihollinen pyritään näyttämään mahdollisimman epäedullisessa valossa. Ajallinen ulottuvuus ilmaisee menneisyyden ja tulevaisuuden välisen jännitteen. Se perustuu tosiasialliseen ennen ja jälkeen erotteluun, joka voidaan kokea kaikessa tapahtumisessa. Tulevaisuus on oletusten horisontti ja menneisyys kokemusten tila. Nykyisyys on olemassa vain jännitteenä menneisyyden ja tulevaisuuden välissä. Aika määrittää kaiken viestinnän, kun nykyisyys liikkuu ajassa yhdessä menneisyyden ja tulevaisuushorisontin kanssa. Kaikessa semantiikassa muodostuvat edellä mainitut kolme ulottuvuutta, jotka Koselleck on kuvannut samansuuntaisesti, joskaan ei aivan identtisesti.⁸⁵

Edellä esitettyä taustaa vasten on mahdollista muotoilla sodan kokemukseen liittyvä tutkimusongelma. Miltä sodan 1939–1940 kokemus näyttää, kun sitä havainnoidaan viestinnän avulla? Sota aloitti murrosvaiheen Suomen historiassa. Sodan ei voi sanoa tulleen yllätyksenä, vaan pikemminkin marraskuun lopulla 1939 ”odotettiin sitä, mikä tuleva oli”⁸⁶. Lyhyen ajan sisällä vuosina 1939–1940 tapahtui siirtymä parikymmentä vuotta kestäneestä rauhan ajasta sotaan. Aikalaiset suuntasivat kohti epävarmaa tulevaisuutta. Sotilaille kuolema tai haavoittuminen ei ollut välttämätöntä, mutta ei mahdotontakaan. Poikkeusoloihin ei ollut vielä talvella 1940 sopeuduttu. Ilmaisut viestinnässä olivat siten välittömämpiä, kuin myöhempinä sotavuosina. Kansalaisia ohjattiin sanomalehdissä varomaan puheitaan ja olemaan paljastamatta yksityiskohtaisia

⁸⁴ Müller & Schmieder 2016, 337–342; Åkerstrøm Andersen 2011, 254.

⁸⁵ Åkerstrøm Andersen 2011, 257–258.

⁸⁶ KA/DA/SPK 2550. 16. Pioneerikompanian sotapäiväkirjan pitäjän luonnehdinta tilanteesta aamulla 30.11.1939 Karjalan kannaksella.

tietoja.⁸⁷ Kevättalvella 1940 päättyneestä sodasta ei vielä puhuttu talvisotana, eikä rauhasta välirauhana. Tervolalainen maatalan emäntä käytti vielä keväällä 1945 muistelmatekstissään vuosien 1939–1940 sodasta kahta eri nimeä: ”Suomen ja neuvostoliiton välinen sota” ja ”niin sanottu talvisota”. Talvisodan aika käsittää tässä työssä sodan uhan, sotatoimien ja kenttäarmeijan lomauttamisen välisen ajanjakson syksystä 1939 kevääseen 1940.

Tutkimuksen lähtökohdat ovat yksilön sotakokemuksessa ja uuden sotahistorian tavassa tarkastella aseellisia konflikteja, mutta tavoitteena on ollut laajentaa näkökulmaa kriisiajan yhteiskunnan muille osa-alueille. Tutkimustyön kohteena on ollut sodan kokemus perheen, sotilasorganisaation ja sanomalehden viestinnässä. Nämä kolme yhteiskunnallista instituutiota ovat olleet historialliseen tilanteeseen liittyneen viestinnän kannalta keskeisiä. Ne ovat kaikki tuottaneet sota-aikaan liittyneitä erilaisia teksti- ja kuva-aineistoja, jotka kertovat kokemuksista, mutta myös odotuksista. Tutkielman tavoitteena ei ole kokonaiskuva sota-ajan suomalaisesta yhteiskunnasta, vaan näkökulma rajoittuu maantieteellisesti Pohjois-Suomeen. Tervolalaisen perheen viestinnästä on luonnollinen jatkumo kohti sotilasorganisaatiota. Rintamakirjeiden kirjoittaja palveli Kenttätykistörykmentin patteristossa ja osallistui talvella 1940 taisteluihin Kuhmossa. Sotakokemuksen lähestyminen joukko-osaston avulla tuo tutkimukseen mukaan perinteisen sotahistorian. Sodan kokemusta on siten tarkasteltu myös sotilasorganisaation kannalta. Henkilöiden sotakokemus on kuitenkin mukana organisaatiotasollakin. Kolmanneksi sotaa on mahdollista lähestyä sanomalehden näkökulmasta. Perheen asiayhteys määrittää sotilasorganisaation tavoin myös sanomalehden.

Työ lähestyy sodan kokemusta Koselleckin ja Luhmannin näkemysten pohjalta ja käyttää Frank Beckerin esimerkkiä semantiikan soveltamisesta sodan kokemukseen. Vaikka työn lähtökohta on ollut ajallisesti ja paikallisesti perheen asiayhteydessä, pyrkimyksenä ei ole tehdä sukututkimusta, eikä joukko-osastohistoriaa, puhumattakaan sanomalehden historiasta. Tutkimuskohteeksi olisi periaatteessa voinut valita minkä tahansa perheen aineiston, mutta käytännössä on kysymyksessä aineiston saatavuudesta

---

⁸⁷ Pohjolan Sanomissa talvella 1939–1940 julkaistut lehtiartikkelit, julisteet ja pilakuvat, esim PS 25.1.1940 ja PS 9.3.1940..

johtunut sopivuusotanta.⁸⁸ Tällainen tilanne on jatkuvasti tiedostettava, jotta riittävä etäisyys tutkimuskohteeseen säilyisi, eikä liiallinen sidonnaisuus tai empatia johtaisi tutkijaa harhaan. Pyrkimyksenä ei ole yksilöllisten motiivien analysointi, vaikka menneisyyden henkilöiden ilmaisemien ajatusten perusteella voi tietysti tehdä oletuksia. Pikemminkin tarkoituksena on löytää viestinnän sisällöissä ilmeneville kokemuksille ja odotuksille selityksiä olosuhteista ja historiallisesta tilanteesta. Vaikka tutkija ei yrittäisi olla puhdasoppinen järjestelmäteoreetikko, yhteiskuntateorian hyöty historiantutkimukselle voi olla siinä, että se tasapainottaa liiallista tarvetta selittää menneisyyttä yksilöiden intentioilla.⁸⁹

Keskeinen osa tutkimusta on käsitteen ja vastakäsitteen ajatus sekä lisäksi kuvallisuuden osuus kokemuksen esittämisessä. Sota näkyy yhteiskunnan viestinnällisten ilmiöiden jäänteissä, jolloin voidaan kysyä, miltä sota näytti eri suunnilta ja tasoilta. Sota jakaantuu tässä tutkimustyössä lähtökohtaisesti vastakohtapareihin. Painopiste on erottelussa viholliseen ja omiin joukkoihin. Tätä tukevat sota ja siihen liittyvät muut asiat. Kokemukset ja odotukset tuovat mukaan väistämättömän ajallisen perspektiivin. Historiallinen tilanne, tapahtumat ja olosuhteet selittävät osaltaan viestinnän sisältöjä.

Tutkimuskysymykset ovat siten seuraavat:

- Miten sodan kokemusta käsiteltiin talvisodan aikana perheen kirjeenvaihdossa, sotilasorganisaation sotapäiväkirjoissa ja sanomalehden uutisoinnissa ja erilaisissa kuvissa?
  - Miten sodan kokemus ilmeni vastakohtaparina vihollinen/omat joukot?
  - Miten sotaan liittyvät muut asiat tulivat esille viestinnässä?
  - Miten sodan kokemukset suhteutuivat oletuksiin tulevaisuudesta?
- Mitkä olosuhteet aiheuttivat kokemusten ja oletusten muotoutumisen sellaiseksi, kuin ne ovat havaittavissa pohjoissuomalaisen perheen kirjeissä ja postikorteissa, joukko-osaston sotapäiväkirjoissa sekä sanomalehtien sivuilla teksteinä ja kuvina.

---

⁸⁸ Tutkimusaineiston valinnasta ja ns. sopivuusotannasta (convenience sampling) historiantutkimuksessa esim. Krippendorff 2013, 121–122.

⁸⁹ Burke 2005, 129.

1.4 Kirjeet, sotapäiväkirjat ja sanomalehdet tutkimusaineistoina

Menneisyyden kirjeenvaihdosta on vain osa säilynyt historian tutkimuksessa käytettäväksi. Säilyneet kirjeet välittävät vaikutelmia menneiden aikojen viestinnästä, ihmisten ajatusmaailmasta ja sosiaalisista suhteista. Hallinnollinen kirjeenvaihto on aina ollut historian tutkimuksen perusaineistoa. 1940-luvun sotavuosien perheiden kirjeet jatkoivat kirjeenvaihdon perinnettä kahdenkeskisenä viestintänä. Arkipäivän historian, mikrohistorian ja uuden henkilöhistorian myötä omaelämäkerrat, päiväkirjat ja kirjeet ovat tulleet historian tutkimuksessa tärkeämmiksi. Tutkijoille kirjeet ovat toimineet historiallisten tapahtumien dokumentteina, mutta lisäksi ne ovat kiinnostaneet lajityyppinä ja kertomusmuotona. Perheiden kirjeet sijoittuvat yksityisen ja julkisen elämän alueen väliin. Niitä on pidetty egodokumentteina ja kirjallisina menneisyyden jäänteinä, joissa henkilöt kertovat elämästään ja ajatuksistaan.⁹⁰

Tervolassa asuneen perheen kirjeenvaihto on esimerkki siitä, kuinka sota-ajan kirjeet ovat olleet tärkeitä yksityishenkilöille ja suvulle. Lähisukulaisten kirjeistä toimitettuja kirjoja on julkaistu omakustanteina ja myös kaupalliset kustantajat ovat olleet niistä kiinnostuneita.⁹¹ Tieteellisen tutkimuksen kohteiksi sota-ajan kirjeet ovat tulleet vasta 2000-luvun alkupuolella. Kotiseudun ja rintaman välinen kenttäposti on monissa maissa ollut tutkimuksessa keskeisessä asemassa. Kenttäpostin avulla on voitu tulkita, kuinka rintamamiesten todellisuus kulttuurisesti muodostui. Johtopäätöksenä on ollut, ettei sodan autenttista menneisyyttä voi kirjeistä tavoittaa.⁹² Kenttäpostitutkimuksen metodiikkaa eritellyt Klaus Latzel on todennut, kuinka kirjeitä voi lukea joko kiinnittämällä huomion kirjoittajaan tai huomioida sitä, mihin kiinnostus suuntautuu.⁹³ Suomessa kenttäpostitutkimusta on esitelty vuonna 2015 julkaistussa artikkelikokoelmassa *Kirjeitä sodasta*, jossa tarkastellaan kirjoittamisen tapoja ja merkityksiä kriisiaikoina.⁹⁴ Sonja Hagelstamin ja Erka Pehkosen etnologian alaan kuuluvien väitöskirjojen jälkeen pelkästään sotakirjeisiin kohdistuvaan tutkimukseen on

⁹⁰ Lahtinen et al. 2011, 11–13.

⁹¹ 1980-luvulla julkaistiin Otavan kustantamana talvi- ja jatkosodan kirjeitä, esim. HUUHTANEN 1984; Katri ja Janne Mikkotervon kirjeet on julkaistu omakustanteena, ks. Alatalo (toim) 2014.

⁹² Kivimäki 2006, 69–71.

⁹³ Latzel 1997, 15; Latzel 1999.

⁹⁴ Tikka & Taskinen & Nevala-Nurmi (toim.) 2015.

vaikea tuoda mitään uutta.⁹⁵ Lisäksi aiheesta on viime vuosikymmeninä julkaistu useita maisteritason tutkielmia eri tieteenaloilla.⁹⁶ Suomessa kirjeisiin keskittynyt tutkimus on painottunut paljolti jatkosotaan. Pidempi ajanjakso tarjoaa kirjeitä ja ajallista näkökulmaa talvisotaa enemmän. Aikaisemmin kirjeitä ei ole pidetty luotettavina lähteinä sensuurin takia. Aiemmin perinteisessä sotahistoriassa ei yleensä ole kiinnostuttu yksityishenkilöiden sotakokemuksista. Tutkimus on kuitenkin siirtynyt ylätasoin ilmiöistä kohti kulttuuri- ja sosiaalishistoriallisia kysymyksiä.⁹⁷ Kirjeiden ja postikorttien tekstit ja kuvat muodostavat aineiston, josta voi löytää vastauksia sotaan liittyviin kysymyksiin.

Tämän tutkimuksen kirjeenvaihtoaineisto on lähtöisin Janne ja Katri Mikkotervon perheeltä. Lisäksi Janne on ollut yhteydessä veljeensä Mattiin postikorttien välityksellä. Alkuperäiset kirjeet ja osa postikorteista on toimitettu syksyllä 2014 Oulun maakunta-arkistoon. Talvisodan ajalta vuodelta 1940 kirjeenvaihtoa on tammikuusta huhtikuuhun. Kotoa lähetettyjä kirjeitä on arkiston kokoelmissa yhteensä viisitoista. Rintamalta lähetettyjä kirjeitä on myös viisitoista. Määrä on pieni, kun sitä verrataan vaikka Hagelstamin ja Pehkosen väitöstutkimusten useita satoja kirjeitä käsittäneisiin tutkimusaineistoihin jatkosodan ajalta. Toisaalta rajallinen määrä tekee mahdolliseksi yksityiskohtaisen lukemisen. Talvisodan kirjeiden lisäksi Katri ja Janne Mikkotervon arkistot sisältävät kirjeitä ja kortteja vuosilta 1941–1944. Jatkosodan kirjeet ja kortit jakautuvat epätasaisesti useille vuosille, joten ne eivät muodosta sisällöllisesti niin yhtenäistä kokonaisuutta kuin talvisodan kirjeet. Tästä syystä tämä tutkimus rajautuu ajallisesti talvisodan aikaan. Kirjeiden sisällöistä voi päätellä, että kokoelmiin eivät ole päätyneet kaikki kirjeet. Osa on voinut hävitä jo sodan aikana tai sotien jälkeisinä vuosina. Varsinaisten kirjelähetysten lisäksi yhteyttä pidettiin postikorteilla, joissa viestintää rajoitti tekstille varattu tila. Postikortteja on Oulussa arkistossa talvisodan ajalta muutamia. Korttien tekstien ohella kiinnostavia ovat korttien kuvat.

Kirjeet ja päiväkirjat voivat olla yksityisiä, mutta lisäksi niitä ovat tuottaneet organisaatiot. Armeijan asiakirjoista merkittävän ryhmän muodostavat sotapäiväkirjat ja niihin liittyvät taistelukertomukset. Sotapäiväkirja on tarpeellinen sodan aikana

⁹⁵ Hagelstam 2014; Pehkonen 2013.

⁹⁶ Esim. Metsberg 2012; Pekkarinen 1999; Taskinen 2012; Yli-Luukko 2015.

⁹⁷ Tikka & Taskinen & Nevala-Nurmi 2015, 7.

vaadittavien selostusten, selvitysten ja kertomusten laadinnassa. Niillä on merkitystä, kun sotakokemuksia kootaan, tarkistetaan ja vertaillaan, mutta myös sotahistorian tutkijoille. Sotapäiväkirjoja tutkineen Pasi Tuunaisen mukaan niitä on käytetty sotahistoriassa operatiiviseen tutkimukseen, mutta mitään estettä muuhun käyttötarkoitukseen ei ole. Sotapäiväkirja oli ohjeistettu⁹⁸ pidettäväksi tietylle tasolle saakka, joten niitä on Kansallisarkistossa Puolustushallinnon aineistoissa yli 20 000. Ne on järjestetty kahteen ryhmään, talvisota erikseen ja jatkosota–Lapin sota yhdessä. Ryhmät on järjestetty aakkosellisesti ja organisaatioiden mukaisesti.⁹⁹ Sotapäiväkirjoja on skannattu, joten niitä on mahdollista tutkia Kansallisarkiston digitaaliarkistossa.

Sotilasorganisaatiota käsittelevänä tutkimusaineistona on tässä tutkimuksessa käytetty talvisodassa Kuhmon taisteluihin osallistuneen Kenttätykistörykmentti 9 kolmannen patteriston taistelukertomusta ja sotapäiväkirjoja. Patteristo näkyy Mikkotervon perheen kirjekuorien osoitteissa tammikuulta 1940. Patteristoa on kutsuttu komentajansa mukaisesti nimellä Lehvän patteristo.¹⁰⁰ III/KTR 9 sotapäiväkirjat talvisodan ajalta muodostuvat kolmesta eri kokonaisuudesta.¹⁰¹ Patteriston sotapäiväkirjoista SPK 1970 on kirjoitettu ruutuvihkoon, kuten sotapäiväkirjat yleensä, mutta SPK 1971 ja SPK 1972 ovat sidottuja kirjoja.¹⁰² SPK 1972:ssa on valmiit sarakkeet päiväykselle, kellonajalle ja sisällölle. Sodan alkuvaiheesta aina helmikuuhun 1940 asti on kaksi sotapäiväkirjaa, joista sotapäiväkirja numero 1970 käsittää vuodelta 1939 vain yhden sivun lokakuulta. Muuten se alkaa vasta vuoden 1940 alusta. Yhteistä ajanjaksoa sotapäiväkirjoilla on tammikuu ja helmikuun alku 1940. Sodan lopusta on olemassa vain yksi sotapäiväkirja numeroltaan 1972. Lisäksi patteriston komentaja on myöhemmin kirjoittanut taistelukertomuksen patteristonsa osallistumisesta Kuhmon taisteluihin. Sen numero on 1973. Sotapäiväkirjan pitäjän käsiala saattaa vaikeuttaa tutkijan työtä. Patteristossa tulenjohtajana palvelleen Arvi Valmarin mukaan sotapäiväkirjaa ovat kirjoittaneet aluksi kapteeni Lehvä ja myöhemmin patteriston adjutantti, reserviluutnantti Urho Kivilinna, joka oli siviiliammatiltaan opettaja.¹⁰³

⁹⁸ Sotapäiväkirjan pitämisestä annettu ohjeistus näkyy SPK 1971 kansilehdellä.

⁹⁹ Syrjö 1994, 242–247; Tuunainen 2006, 197–203;

¹⁰⁰ Valmari 1992, 250; vrt. nimi Sorko 2011; Varsinaista joukko-osastohistoriaa ei patteristosta ole tehty.

¹⁰¹ SPK 1970, 13.10.1939–4.2.1940; SPK 1971, 13.10.1939–4.2.1940; SPK 1972, 5.2.1940–12.4.1940

¹⁰² Sotapäiväkirjan numero viittaa Kansallisarkiston (KA) digitaaliarkistossa (DA) käytettyyn numerointiin.

¹⁰³ Valmari 1992, 250, 255.

Pasi Tuunaisen mukaan suomalaisten joukkojen sotapäiväkirjoista löytyy sisällöllisiä puutteita ja jopa suoranaista vääristelyä. Sotapäiväkirjat eivät ole totta, vaikka aineistot ovat syntyneet tapahtumien aikana. Sodan kaaos muiden tekijöiden ohella on vaikuttanut sotapäiväkirjojen laatuun. Taistelutaukoja ei käytetty kirjoittamiseen, vaan huoltoon ja lepoon. Kenttäolosuhteet olivat epäedulliset kirjoittamiseen. Esimerkiksi Kuhmon taisteluissa talvisodassa mukana olleiden joukkojen sotapäiväkirjojen taso on vaihteleva. Sotapäiväkirjat ovat sotahistorian tutkimuksessa kuitenkin välttämättömiä. Sotapäiväkirjoista löytyy harvoin kirjoittajan mielipiteitä, kuten yksityiskirjeistä. Yleensä tunnepitoiset ilmaukset ovat harvinaisia.¹⁰⁴ Sotapäiväkirjoja voi vertailla muuhun aineistoon.¹⁰⁵ Lehvän patteriston sotapäiväkirjoja voi verrata ylemmän johtoportaan ja muiden tykistöjoukkojen asiakirjoihin sekä sotahistorialliseen tutkimuskirjallisuuteen.¹⁰⁶

Yksityisaineistojen ja organisaatioiden dokumenttien lisäksi tutkittavan ilmiön tarkastelua laajentavat yhteiskunnalliset julkaisut, kuten sanomalehdet. Lehdistö tarjoaa sodan ilmiöitä tutkivalle runsaan ja monipuolisen aineiston. Yksi sanomalehden numero ei ole yhtenäinen aineisto, vaan se muodostaa eri aineistotyyppien kokoelman. Sisältöjä analysoiva tutkimus on aikaisemmin usein keskittynyt pääkirjoituksiin tai mielipidepalstoihin, kun lehtien suhtautumista johonkin historialliseen ongelmaan on haluttu selvittää.¹⁰⁷ Osa sanomalehdestä muodostuu uutisista, joiden tarkoituksena ei kriisiaikoina ole ollut paljastaa totuutta. Sota-ajan uutisaineisto on puutteellista tutkimukselle, jos tavoitteena on päästä näkemään pelkästään lehden kautta menneisyyden todellisuuteen.¹⁰⁸ Lehdissä julkaistujen valokuvien tarkastelussa vaaditaan kriittistä lähestymistapaa.¹⁰⁹ Kemissä ilmestynyt Pohjolan Sanomat oli lehti, josta tervolalainen perhe sotaa seurasi. Tutkimuskohteena on lehden sotatapahtumista antama informaatio ja talvisodan kuvasto.

---

¹⁰⁴ Tuunainen 2006, 199–215.

¹⁰⁵ Tuunainen 2006, 199–215.

¹⁰⁶ Ylempi johtoporras tarkoittaa tässä yhteydessä 9. Divisioonan esikuntaa (9. DE). Muita tykistöjoukkoja talvisodassa Kuhmon taisteluissa ovat olleet KTR 9 ensimmäinen patteristo (I/KTR 9) vajaan sekä Neljäs Erillinen Patteri (4. Er.Ptri); Tutkimuskirjallisuutta Usva 1978; Paulaharju 1994; Raunio 2004.

¹⁰⁷ Suvanto 1977, 94; Vuorio 2009, 27, 43.

¹⁰⁸ Lauerma 1977, 93.

¹⁰⁹ Särkkä 2017, 104–105.

1.5 Tutkimusmenetelmät ja tutkimisen etiikka

Tutkimuksen alkuidea on lähtenyt liikkeelle löytyneestä yksityisestä aineistosta. Sen tehtävän pohtiminen, johti saksalaisen sodan kokemushistorian avulla kokemuksen, merkityksen ja viestinnän käsitteisiin. Tutkimuskäsitteet ovat yhdistettävissä sosiaalisten järjestelmien teorian ja käsitehistorian avulla. Osin paradoksaalinen teoreettinen tausta on hyödyllinen tutkimuskysymysten kannalta, mutta kiinnostuksen kohdistuessa johonkin ilmiöön tietynä aikana ja tietyssä paikassa, on menetelmäkysymyksiin etsittävä vastausta historiantutkimuksen metodiikasta. Historiantutkija Jorma Kalelan mukaan tutkimustyön onnistumisen edellytys on myöntää osallistuvansa kulttuurisessa instituutiossa historian yhteiskunnallisen määrittämisen prosessiin. Suomalaisessa yhteiskunnassa eläminen ei estä kriittisen etäisyyden ottamista ja päättämistä, miten suhtautua historian tukena käytettyihin pyrkimyksiin ja näkemyksiin. Menneisyys on vieras kulttuuri, joka tarvitsee tulkin yleisön suuntaan.¹¹⁰ Vuoropuhelu tutkimuskohteen kanssa toteutuu käyttämällä tutkimukseen sopivaa metodologiaa. Sitä on kuvattu reitiksi, joka tutkijan on kuljettava ja käytettävä erilaisia teorioita ja menetelmiä.¹¹¹

Historiantutkimuksen vaiheita on esitelty metodioppaissa eri tavoin, mutta pääpiirteissään tutkimus koostuu kuvauksesta, selittämisestä, perusteluista ja tulkinnasta.¹¹² Kalela on kuvannut tutkijan suhdetta tutkimuskohteeseen rekonstruktiona ja suhdetta yleisöön argumentaationa. Moitteeton rekonstruktio on argumentaation onnistumisen edellytys. Kalelan esittämässä kehittyneessä lähdekritiikissä ei etsitä varmaa, vaan hedelmällistä tietoa kiinnittämällä huomiota lähteen tehtävän ja sisällön suhteeseen.¹¹³ Lähteiden lukemiseen liittyy kirjoittamalla tapahtuva päättely¹¹⁴, jota Kalela pitää historiantutkijan tutkimusmenetelmänä. Rekonstruktion muuttuessa argumentaatioksi kirjoittaminen muuttuu tutkimusmenetelmästä lopullisen esityksen laatimisen välineeksi. Tutkimuksen tuloksena syntyneitä kokonaisuutta voidaan

¹¹⁰ Kalela 2000, 98–100, 217.

¹¹¹ Hyrkkänen 2017, 30; Partti 2017, 79.

¹¹² Dahl 1971, 12; Lappalainen 2002, 18–22; Megill 2007, 95–103.

¹¹³ Kalela 2000, 54–56, 89–93.

¹¹⁴ Kalela 2000, 192–193; Megill 2007, 129–132.

arvioida päätelmä rakenteena¹¹⁵, joka sisältää lähdeaineistossa havaittujen yksityiskohtaisten tosiasioiden pohjalta tehtyjä selityksiä, perusteluita ja tulkintoja¹¹⁶.

Jos lähdeaineistot määritellään viestinnän tuloksiksi, voidaan tutkimusmenetelmää pitää viestintäsisältöjen analyysinä.¹¹⁷ Sillä on pitkä historia viestinnän tutkimuksessa, esimerkiksi ensimmäiseen ja toiseen maailmansotaan liittyvissä propaganda-aiheisissa tutkimuksissa.¹¹⁸ Analyysin avulla voidaan eritellä tekstejä ja kuvia.¹¹⁹ Tulkinnat menneisyydestä ovat mahdollisia käytetyn merkkijärjestelmän kautta.¹²⁰ Vaikka kieltä aina korostetaankin, on sodan visuaalinen aineisto myös kiinnostavaa.¹²¹ Tavoitteena on tunnistaa tutkimuskysymyksissä määritettyjen vastakohtaparien esiintyminen lähteissä. Käytännössä analyysi on tässä tutkimuksessa vastakohtien havainnointia, frekvenssien laskemista ja tulosten esittämistä tekstinä ja taulukoina.¹²² Mikäli tutkimusaineistojen koko olisi suurempi tai sisältöjä vertailtaisiin, pitäisi monimutkaisuuden hallintaan käyttää muita menetelmiä¹²³.

Lähdemateriaali on aukollista ja menneiden tapahtumien luonne on monimutkainen.¹²⁴ Kun tutkimuksen tavoitteena ei ole objektiivinen todellisuus, vaan tiettyjen henkilöiden todellisuus, vaatii kokemuksen rekonstruktio tietoa toimintaympäristöstä. 1940-luvun alun maanviljelijäperheen tapauksessa on mahdollista saada taustatietoa käyttämällä haastattelumenetelmää. Sotavuosina lapsuuttaan eläneet haastateltavat voivat kertoa kotirintaman olosuhteista. Lisäksi he ovat omien lapsena tehtyjen havaintojensa lisäksi kuulleet vanhemmiltaan sotavuosiin liittyviä yksityiskohtia. Maaseudun olojen muutos oli hidasta, joten talousympäristö ja käytännöt säilyivät pitkälle 1950-luvulle hyvin samanlaisina. Haastattelut täydentävät kirjeissä havaittavia mainintoja olosuhteista, koska kirjeiden yksityiskohdat jäävät helposti irrallisiksi ilman oikeaa asiayhteyttä. Haastattelut on tehty syksyllä 2015. Ne on nauhoitettu ja niistä on tehty muistiinpanot.

---

¹¹⁵ Kalela 2000, 167–216.

¹¹⁶ Pihlainen 2016, 89.

¹¹⁷ Jaottelua sisällön analysointiin ja sisällön erittelyyn ei ole tarpeen tehdä, vrt. ”content analysis”.

¹¹⁸ Severin & Tankard 1988, 103.

¹¹⁹ Vrt. Kleemola 2016, 31–33, taidehistorian metodien käyttö valokuvien tutkimukseen.

¹²⁰ Becker 2001, 171–172.

¹²¹ Kalela 2012, 508.

¹²² Berelson 1952, 114–134; Krippendorff 2013, 62–63, 189–192.

¹²³ Ks. Elo 2016, digitaalinen humanismi; Krippendorff 2013, 203–205: esim. kontingenssianalyysi ja asioiden väliset yhteydet.

¹²⁴ Lauerma 1977, 85–87.

Haastatteluaineisto sellaisenaan ei ole historiaa, vaan pikemminkin historian raakamateriaalia. Muistot muuttuvat ajan kuluessa, kuultu ja luettu vaikuttaa, eikä kaikkia yksityiskohtia voi millään muistaa. Muistitietoa ei pitäisi arvottaa sen itsensä vuoksi. Historia kuitenkin tarvitsee muistia, mutta sen pitäisi päästä muistin taakse.¹²⁵

Koska historiantutkimuksessa on mahdollista käsitellä yksityishenkilöitä, on ratkaistava, miten heistä kirjoitetaan. Oulun maakunta-arkistoon luovutetun kirjeaineiston käyttörajoitus on päätynyt. Keskusteluissa suvun edustajien kanssa ei ole tullut esille estettä käyttää henkilöiden nimiä tutkielmassa. Kokonaan toinen asia on väkivallasta kirjoittaminen sotilasorganisaation historiassa. Patteriston sotapäiväkirjoissa yksilöiden harjoittamaa väkivaltaa käsittelevät osuudet ovat vähäisiä tykistön sodan luonteesta johtuen. Vaikka tapahtumien taustat eivät sotapäiväkirjoista yksityiskohtaisesti selviä, ei sodan väkivaltaa ole syytä peitellä. Siksi tekstissä on tältäkin osin esillä henkilöiden nimiä. Väkivallan tekijöihin ja uhreihin liittyvät tutkimuseettiset kysymykset vaativat kuitenkin tapauskohtaista harkintaa.¹²⁶ Lisäksi eettiset kysymykset liittyvät tutkimuksen tekemiseen ja siitä kirjoittamiseen.¹²⁷

Perheen yhteydenpidossa, sotilasorganisaation dokumenteissa ja sanomalehdissä ilmenevää sodan kokemusta on käsitelty kolmessa pääluvussa. Painopiste on sodan kokemuksen erottelussa viholliseen ja omiin joukkoihin. Tätä tukevana ovat varsinaisesta sodasta erotettavat asiat sekä sodan kokemuksen ja odotusten ajallinen yhteys. Aluksi lähestytään sodan havainnointia kotiseudulta ja rintamalta perheen yhteydenpidon avulla. Toiseksi avautuu talvisodan aikalaiskuva Kenttätykistöpatteriston taisteluissa Kuhmossa, jolloin työ lähenee perinteistä sotahistoriaa. Kolmantena pääaiheena on joukkotiedotus talvisodassa sanomalehden näkökulmasta. Tarkastelukohteena ovat Pohjolan Sanomien uutisointi ja kuvalliset esitykset talvisodasta. Tübingenin kokemushistorian, semantiikan ja vastakohtaisuuksien avulla työ pyrkii yhdistämään uutta ja perinteistä sotahistoriaa. Mukana on siten Peter Burken suosittamaa eklektismiä, jos sillä tarkoitetaan vain ideoiden etsimistä eri tahoilta.¹²⁸

---

¹²⁵ Megill 2007, 25, 29–30, 40; Virrankoski 1994, 11, 14–29.

¹²⁶ Kivimäki 2017, 199.

¹²⁷ Eilola 2017, 223–225.

¹²⁸ Burke 2005, 189.

II PERHEEN YHTEYDENPITO TALVISODAN AIKANA

2.1 Kirjeet sodan kokemuksen kuvaajina

1930-luvun lopulla poliittinen tilanne Euroopassa johti lopulta siihen, että aseita alettiin käyttää viestinnän välineinä. Saksa hyökkäsi Puolaan syyskuun alussa 1939, jonka jälkeen Iso-Britannia ja Ranska julistivat sodan Saksalle. Neuvostoliitto ja Saksa olivat tehneet ulkoministereidensä Molotovin ja Ribbentropin nimeä kantavan hyökkäämättömyyssopimuksen elokuussa 1939. Neuvostoliitto esitti vaatimuksia, joihin Suomen valtiojohto ei lopulta voinut suostua. Euroopan sotatilan ja Neuvostoliiton esittämien aluevaatimusten vuoksi reserviläisiä oli kutsuttu ylimääräisiin harjoituksiin syksyllä 1939. Neuvostoliitto käytti väitettyjä alueloukkauksia syynä ja irtisanoi diplomaattisuhteet marraskuun lopulla 1939. Muutama päivä näiden toimenpiteiden jälkeen Neuvostoliiton joukot aloittivat maa- ja ilmahyökkäykset Suomen alueelle marraskuun 30. päivänä 1939.

Moderni sota kosketti talvella 1939–1940 kansaa kokonaisuudessaan. Tapahtumia seurattiin tiedotusvälineistä ja kansalaiset joutuivat olosuhteiden pakosta turvautumaan viestinnässään postilähetyksiin, kun reaaliaikainen yhteys rintamalta ja rintamalle oli käytännössä mahdotonta.¹²⁹ Rintama ja kotirintama kytkeytyivät yhteen kirjeenvaihdon välityksellä. Kirjeenvaihdossa ilmenevää sotaa voi tarkastella vertailemalla reservin sotamies Janne Mikkotervon ja hänen vaimonsa Katrin kirjeitä. Vertailussa kirjeenvaihdon dialoginen luonne tulee esille. Jatkosodan kirjeitä tutkinut Sonja Hagelstam on kieleen ja viestintään perustuen esittänyt, kuinka kirjeiden kirjoittaminen voidaan nähdä kahden henkilön vuoropuheluna.¹³⁰ Hagelstam on määritellyt aviopuolisoiden välisen kirjeenvaihdon tehtäväksi yhteisen elämän ylläpitämisen tilanteessa, jossa sota toi oman lisänsä yhteiselämään.¹³¹ Puolisoiden pitkäaikainen ero muodostui väistämättömäksi, kun mies käskettiin rintamalle. Eron ja välimatkaan oli sopeuduttava. Jotta etäisyys ei olisi muodostunut henkisesti ylivoimaiseksi, oli tärkeää pitää yhteyttä rintaman ja kodin välillä. Kirjeet olivat silta sodan ja siviilielämän

¹²⁹ Kiireellisissä erityistapauksissa oli mahdollista käyttää sähkösanomaa. Esim. OMA/JKMA:ssa on sähkösanoma jatkosodan alusta 1.7.1941, jolla rouva KM ilmoitti miehelleen Sallan rintamalle miehen sedän ja kasvatusisän hautajaisten päivämäärän loman anomista varten.

¹³⁰ Hagelstam 2014, 30.

¹³¹ Hagelstam 2006, 225–226.

välillä. Hagelstamin mukaan kirjeissä vaiettiin sodan yksityiskohdista silloin, kun ne olisivat huolestuttaneet ja lisänneet etäisyyden tuntua puolisoien välillä.¹³² Hagelstamin tulkintoja on mahdollista osin pitää yhtenevinä talvisodan aikaisen tilanteen kanssa. Ainakin äidinkieli ja sosiaalinen asema yhteiskunnassa ja sotilasorganisaatiossa erottavat Janne ja Katri Mikkotervon osaltaan Hagelstamin tutkimuskohteena olleista henkilöistä, vaikka ikäluokka on osalla samansuuntainen.¹³³ Erkkä Pehkosen tutkimuksen rintamamiehet olivat nuorempia.¹³⁴ Katri ja Janne Mikkotervo olivat toisen maailmansodan vuosina hieman yli kolmenkymmenen vuoden ikäisiä. Kirjallisen ilmaisun taidot perustuivat neljään luokkaan kansakoulua. Avioliitto oli solmittu 1930-luvun alkupuolella ja vuosikymmenen lopulla perheessä oli kolme lasta. Nuorin tyttövauva oli marraskuun lopulla 1939 vain kahden viikon ikäinen. Kaksi muuta lasta olivat leikki-ikäisiä poikia. Perhe asui talvisodan aikana Jannen lapsuudenkodissa. Omaan talouteen muutto tapahtui talvisodan jälkeen vuonna 1940. Sota muodostui kuitenkin maatalouselinkeinon ja perhe-elämän esteeksi uudelleen kesällä 1941 ja jatkui marraskuuhun 1944 asti.¹³⁵

Lokakuussa 1939 Janne Mikkotervo oli määrätty muiden Tervolan miesten tavoin Kemiin ylimääräisiin harjoituksiin Kenttätykistörykmentin kolmanteen patteristoon. Sotaan joukko-osasto lähti kalustopuutteiden vuoksi vasta tammikuun alussa 1940. III/KTR 9 sota alkoi junakuljetuksilla Kemistä Paltamon kautta Sotkamoon, josta edelleen marssimalla rintamalle Kuhmon kaakkoispuolelle. Sodan päättymisen jälkeen III/KTR 9 siirtyi marssimalla Tipasojalle ja Sotkamoon, jossa reserviläisten pääosa lomautettiin toukokuun alussa 1940.¹³⁶ Rouva Katri Mikkotervo oli talvisodan ajan kotipaikkakunnallaan Tervolassa, jossa ankarat talviolosuhteet rajoittivat liikkumista. Hän koki sodan pääosin keskustelujen, kirjeenvaihdon sekä radion ja sanomalehtien välityksellä. Talvisodan kirjeenvaihdossa sotaa käsitelleet aiheet eroteltuna vastakohtaparin vihollinen/omat joukot mukaisesti on esitetty kahdessa taulukossa. Taulukko 1 esittää sotakokemusta rintamakirjeissä vuonna 1940. Kotikirjeiden kokemuksia sodasta on esitetty taulukossa 2.

¹³² Hagelstam 2006, 226–227.

¹³³ Hagelstam 2014, 48–58.

¹³⁴ Pehkonen 2013, 12.

¹³⁵ Liimatainen 2010, 384; Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015.

¹³⁶ KA/SPK 1972, 19.3.–12.4.1940; KA/SKK/Janne M.

Taulukko 1. Sotaa käsittelevät aiheet rintamalta lähetetyissä kirjeissä

Sodan havainnointi rintamalla Kuhmossa		
Kirje	Vihollinen	Omat joukot
3.1.1940	Ei viholliskosketusta	Siirto ja majoittuminen
19.1.1940	Lentokoneet, ei asevaikutusta	Marssi ja majoittuminen
26.1.1940	Lentokoneet, ei asevaikutusta	Majoittuminen, muonitus, linnoittaminen
6.2.1940	–	Kuljetukset, muonitus
14.2.1940	Lentokoneet, ei asevaikutusta	Kuljetukset
15.2.1940	–	Kuljetukset, siirtyminen, vaatetus
19.2.1940	Kaatuneet ja sotavangit	Muonitus, majoittuminen, terveys
22.2.1940	–	Muonitus, vaatetus, saunan rakentaminen
28.2.1940	Ilmatoiminta	Majoituskorsun rakentaminen, saunominen
3.3.1940	Majoituskorsut ja ”polinaa”	Hiihtopartio, kuljetukset, saunominen
5.3.1940	Vainolaisen ajaminen pois	”Sotaviskaalikuljetus”, ”sotasavotta”
10.3.1940	Ilmatoiminta	Muonitus, ammuskolonna
13.3.1940	Tykistön ja lentokoneiden tuli	Tieto rauhasta esimiehiltä ja radiosta
25.3.1940	–	Majoittuminen, muonitus, loman odotus
3.4.1940	–	Majoitus Sotkamossa, loman odotus
Yhteensä	10	15

Taulukko 2. Sotaa käsittelevät aiheet kotiseudulta lähetetyissä kirjeissä

Sodan havainnointi kotiseudulla Tervolassa		
Kirje	Vihollinen	Omat joukot
13.1.1940	Maahantulon estäminen	Vaatetuksen riittävyys toimintaan öisin
22.1.1940	Vihollisen ajaminen pois	Sankarihautajaiset, haavoittuneet
28.1.1940	–	Voiko rintamalla kuunnella radiouutisia?
4.2.1940	Ilmapommitukset	Onko siirretty uuteen paikkaan?
7.2.1940	Lentokoneet	Joukkojen jatkuva siirtyminen
16.2.1940	Vihollisen ajaminen pois	Vaatetus, muonitus
20.2.1940	Vihollisen lyöminen	Vaatetus, muonitus, siirto, miehen tehtävä?
25.2.1940	–	Lehtitiedot joukkojen siirrosta, sensuuri
3.3.1940	–	Kotiseudun työkuuntoiset miehet rintamalle
4.3.1940	Vihollisen eteneminen	Kaatuneet, jaksaminen
6.3.1940	Vihollisten tappaminen	Kaatuneet
9.3.1940	Vihollisen toiminta yleisesti	Muonitus
13.3.1940	Vihollisen petollisuus	Radiosta tieto rauhasta, kotiuttaminen
28.3.1940	–	Kotiuttaminen, lomalle pääseminen
31.3.1940	–	Muonitus, lomalle pääseminen
Yhteensä	10	15

Sodan erotteluun viholliseen ja omiin vaikuttivat kirjoittajien aikaisemmat kokemukset, ajankohtaiset havainnot ja odotukset tulevaisuudesta. Rintamalla miehet tunsivat kodin olosuhteet ja pystyivät kuvittelemaan sodan vaikutukset kotona. Kotona naiset ja asepalvelusta suorittamattomat miehet eivät tunteneet sotilaallista toimintaa tai olosuhteita rintamalla. Osalla kotiseudun väestöstä oli kokemusta vapaaehtoisesta maanpuolustustyöstä, kuten rouva Mikkotervolla. Se ei kuitenkaan taannut sitä, että kotona pystyttiin näkemään meneillään olleen sodan erityispiirteet.¹³⁷ Tätä seikkaa tukee se, että vaimon kirjeissä sotaa käsittelevät kohdat sisältävät kysymyksiä. Niillä on tietenkin myös viestintää eteenpäin vievä tarkoitus.

Millaisina yksityiskohtina sota sitten esiintyi perheen kirjeenvaihdossa? Kumpikin kirjoittaja on kymmenessä kirjeessä maininnut jotain vihollisesta. Viittaukset viholliseen luonnollisesti loppuvat rauhan tulon ja pääaiheeksi muodostuu lomauttamisen odotus. Taulukon merkintä ei kerro mitään siitä, kuinka paljon vihollisesta tai omista joukoista on kirjoitettu. Sotaa koskevat merkinnät ovat usein lyhyitä lauseita, kun pääosa kirjeen sisällöstä käsittelee perheen yksityisasioiden. Taulukoiden perusteella on todettavissa, kuinka sota on tunkeutunut aviopuolisoiden väliseen tai oikeammin perheen viestintään, koska lapsetkin ovat osallistuneet yhteydenpitoon.¹³⁸ Miehen kirjeissä vihollista koskevat maininnat ovat laajempia, samoin kuin kuvaukset omien joukkojen toiminnasta. Tämä selittyy ympäristön vaikutuksella. Siitä kirjoitettiin, mitä nähtiin. Rintamalta ja kotiseudulta sotaa havainnoinneiden aviopuolisoiden kirjeissä vihollinen kuvattiin yleisellä tasolla ”ryssänä” tai ”iivanana”, joka haluttiin ajaa rajan taakse. Vaimon kirjeessä toive vihollisen tuhoamisesta kytkeytyi odotuksen horisonttiin toiveena siten, ettei lasten tarvitsisi koskaan osallistua sotaan.¹³⁹ Samassa yhteydessä kotona kirjoitetut ilmaisut vihollisesta olivat raaempia, kuin vastaavat maininnat puolison rintamakirjeissä.

---

¹³⁷ Pohls & Latva-Äijö 2009, 106–113, Lotta Svärd-järjestön koulutuksesta ja yhteydestä Suojeluskuntajärjestöön; Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015, Vaikka rouva KM oli sodan jälkeen hävittänyt Lotta Svärd-järjestön puvun, on järjestöön kuulumisesta todisteena Vapaussoturien Huoltosäätiön maaliskuussa 1969 myöntämä Sininen Risti ja siihen liittyvä asiakirja sekä valokuvat, jotka ovat suvun hallussa. Suhtautumisesta lottiin sodan jälkeen ks. Kinnunen 2006.

¹³⁸ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 7.2.1940.

¹³⁹ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 13.1.1940.

”Kyllä olis hyvä kun saisitten ryssän kokonaan loppumaan.”¹⁴⁰

”Se tuo iivana sai semmoisen aikaan että sitä ei olis uskonu mutta koittakaa lyötä se aivan maan tasalle.”¹⁴¹

”Eihän siitä voi muita syyttää kuin noita ryssiä, nehän saivat kaikki aikaan, kun saisitte piankaan ne kaikki tapetuksi ja sitten tulis ainainen rauha.”¹⁴²

Vaimon kirjeiden ilmaisut säilyivät samankaltaisina talvella 1940. Vertailussa voidaan todeta vaimon kirjeiden pessimistisempi sävy. Miehen ilmaisuihin on sitä vastoin havaittavissa kokonaisuutena myönteisempää suhtautumista tilanteeseen ja jopa vähäistä myötätuntoa sotavankeja kohtaan. Rintamalla tehtyjen havaintojen käsittelylle kaatuneista vihollisista löytyy vertailukohta aikaisemmista kokemuksista metsätöissä ja pellonraivauksessa:

”Met ollaan nyt täällä vähän likempänä etulinjoja, ryssän raatoja täällä näkyy vähän väliä noilla tien varsilla, kun siellä ajelee. Niitä on kuin juurakoita putoillut eikä niistä täällä juuri paljon välitä, kun niihin on tottunut. On täällä näkynyt eläviäkin molotohvin miehiä, kun niitä on tuotu tuolta etulinjoilta vankina. Net ovat niin kurjassa kunnossa ja niin paleltuneita ja paskasia, että pohjaa ei juuri erota, että niistä ei juuri viitsi kertoa.”¹⁴³

Joanna Bourke on selittänyt kotirintaman naisten suhtautumista viholliseen ensimmäisen maailmansodan aikana sillä, etteivät läheistensä puolesta pelkoa tunteneet brittinaiset päässet purkamaan huoltaan taistelemalla itse. Se aiheutti kielellistä aggressiota vihollista kohtaan. Rintamamiehet olivat taipuvaisempia tuntemaan sääliä vastustajaa kohtaan, koska he kärsivät samanlaisista sodan olosuhteista kuin vihollinen.¹⁴⁴ Tervolassa suorat aistihavainnot vihollisesta rajoittuivat kuulohavaintoihin lentokoneista. Vihollisen lentotoiminta onkin vaimon ja miehen kirjeitä yhdistävä tekijä. Järkytystä herätti ajatus vihollisen tunkeutumisesta maahan. Huolta aiheutti ajatus, ettei oletetussa tilanteessa olisi paikkaa, mihin pienten lasten kanssa voisi mennä.¹⁴⁵ Pelko ei ollut aivan aiheeton, sillä puna-armeijan marssisuunnitelmien mukaan Tervolan ja

¹⁴⁰ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 13.1.1940.

¹⁴¹ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 20.2.1940.

¹⁴² OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 6.3.1940.

¹⁴³ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 19.2.1940.

¹⁴⁴ Bourke 2006, 36.

¹⁴⁵ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 13.1.1940.

Kemin välinen alue tarjosi rakennuksineen ja puhelinlinjoineen hyvät mahdollisuudet joukkojen majoittamiseen.¹⁴⁶ Tammikuun lopulla rouva Katri olisi halunnut lähteä Tervolan kirkolle, mutta vihollisen pelko oli estänyt häntä lähtemästä. Edellisenä sunnuntaina oli havaittu lentokoneita. Koneet olisivat voineet olla myös Kemin Ajokseen sijoitetun ruotsalaisen Lentolaivue 19 koneita, jotka olivat saapuneet Kemiin 10.1.1940. Mikkotervonperällä lentokoneisiin suhtauduttiin ”ryssäin lintuina”.¹⁴⁷ Katrin mielestä ”iivanat” olivat raakalaisia, jotka pudottivat pommeja ja tappoivat siviilejä, kun eivät pärjänneet rintamalla.¹⁴⁸ Muutama päivä myöhemmin kotona kuultiin jälleen lentokoneiden ääniä, mutta näköhavaintoa ei saatu. Se oli lisännyt pelkoa, koska maaseudun väestöllä ei oikeastaan ollut muuta suojapaikkaa kuin metsä. Pienten lasten kanssa kovassa pakkasessa lumiseen metsään lähteminen ei kuitenkaan ollut mahdollista.¹⁴⁹

Tilanteen epävarmuudesta ja outoudesta aiheutuneesta pelosta huolimatta Katri Mikkotervon kirjeissä ilmeni ajoittain luottamusta omiin joukkoihin, kun hän arvioi ”Suomen poikien sentään pärjäävän paremmin kuin ryssä”¹⁵⁰. Kotoa lähetetyissä kirjeissä esiintyi välillisesti sodankäyntiin liittyneitä kysymyksiä. Kysymysten taustalla oli tarve saada yksityiskohtaisempaa informaatiota tilanteesta, kuin tiedostusvälineiden kautta oli saatavissa. Miehen mainitsemat lyhyetkin siirrot Kuhmossa aiheuttivat kotona oletuksen, että joukko-osasto siirrettäisiin kokonaan toiselle rintamalle. Kenttäpostin uudelleenjärjestelyt talvella 1940 aiheuttivat osaltaan huolta: ”sehän tulee nyt kokonaan uusi osoite, mitä on lehdistä näkyny”.¹⁵¹ Yhden patterin miehistä oli joulukuun alussa 1939 käsketty perustaa kranaatinheitinkomppania, joka osallistui myöhemmin taisteluihin Suomussalmella ja Laatokan koillispuolella Jalkaväkirykmentti 64:n toisena kranaatinheitinkomppaniana.¹⁵² Kun miehet on siirretty Karjalan rintamalle, on siviilien ollut vaikea hahmottaa tarkkaa kuvaa tilanteesta.¹⁵³ Radiosta ja sanomalehdistä saatua informaatiota on kotona yhdistetty kirjeiden sisältöihin ja sosiaalisen verkoston kautta

¹⁴⁶ Uitto 2011, 210–212.

¹⁴⁷ OMA/JKMA, KMM:n kirjeet JKM:lle 13.1.1940 ja 22.1.1940; Geust 2011, 94.

¹⁴⁸ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 4.2.1940.

¹⁴⁹ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 7.2.1940.

¹⁵⁰ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 13.1.1940.

¹⁵¹ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 25.2.1940.

¹⁵² KA/DA/SPK 1970; Valmari 1992, 251; Tervolan veteraanimatrikkeli, 2. KrhK/JR64:ssä palveli tervolalaisia miehiä, esim. Jannen serkku Arne, joka oli haavoittunut jo jouluna 1939 Suomussalmella.

¹⁵³ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 20.2.1940.

kuultuihin asioihin, jotka ovat näin alkaneet saada uusia merkityksiä. Tällä perusteella ei ole mahdotonta, että kotona epäiltiin joukkojen siirtyvän Kuhmosta maaliskuun alussa 1940 Karjalan rintamalle.

”Tuntuu että ei ne saa niitä ryssiä pois täältä Suomen maasta. Kun ne eivät muuta kun tulevat vain tännepäin siellä Kannaksen rintamalla, niin se tuntuu, että ne ovat kohta Wiipurissa. Eiväthän ne suomalaiset jaksaa semmoista taistella vastaan, kun neljäs kuukausi on jo menossa sotaa, että kyllähän ne miesrukat siellä väsyvät aivan kokonaan.”¹⁵⁴

Lainaus tervolalaisen emännän kirjeestä osoittaa, kuinka oikeansuuntaisia aikalaisarviot suomalaisten joukkojen tilanteesta Karjalan kannaksella saattoivat olla. Talvisodan lopun taisteluita Viipurinlahdella tutkineen Lasse Laaksosen mukaan suomalaiset joukot olivat rauhan tullessa pahoin kuluneita ja väsyneitä. Johtaminen oli sirpaleista ja kaoottista. Materiaalitalanne oli heikko ja reservijoukkojen taistelukyky oli kyseenalainen, joten Viipurinlahden rannikkorintamalla oltiin kirjaimellisesti kuilun partaalla.¹⁵⁵

Sota oli kuluttavaa ja sen väistämättömiin seurauksiin kuuluivat henkilöstötappiot kuolleina ja haavoittuneina. Katrin ja Jannen perhettä talvisodan henkilöstötappiot eivät suoraan koskettaneet, mutta muiden sukulaisten kautta kyllä. Jannen serkku Arne haavoittui jalkaan ja selkään Suomussalmen taisteluissa jouluna 1939. Sieltä hänet evakuoitiin Kajaaniin sairaalaan hoidettavaksi ja toipumaan vammoistaan.¹⁵⁶ Haavoittuneiden lisäksi sodassa kaatuneet olivat kirjeissä käsitelty aihe. Katri olisi halunnut lähteä katsomaan sankarihautajaisia jo tammikuussa 1940 Tervolan kirkolle, mutta ei ollut mennyt viholliskoneiden aiheuttaman pelon vuoksi. Myöhemmin hän sai tietää, että tilaisuus oli ollut oikein juhlallinen.¹⁵⁷ Seuraavan kerran Katri palasi kirjeessään kaatuneisiin maaliskuun alussa 1940. Hän toivoi miehensä palaavan takaisin ja valitti nuorten miesten kaatumista. Kaksi sankarihautaus tilaisuutta oli pidetty Tervolassa ja lisää ruumiita oli odottamassa hautausta. Jannen pikkuserkku Pekka Alatossava oli kaatunut helmikuun puolivälissä 1940. Kun ruumis oli vastaanotettu kotiin, Katri valitti kirjeessä, kuinka ikävää talon nuoren isännän kuolema oli lasten ja

¹⁵⁴ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 4.3.1940.

¹⁵⁵ Laaksonen 2005, 513–514.

¹⁵⁶ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 19.1.1940; 22.1.1940

¹⁵⁷ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 22.1.1940.

vaimon kannalta.¹⁵⁸ Katri varoitti Jannea olemasta liian rohkea, koska ”rohkeudella Pekkakin oli menettänyt henkensä”.¹⁵⁹ Rintamalla Janne puolestaan oli maaliskuussa 1940 kirjoittamassa kirjettä, kun hän kuuli, että Väinö Kolmonen pääsisi lomalle veljensä hautajaisiin. Janne lähetti kirjeensä elintarvikekolonnan keittäjän mukana kotiseudulle.¹⁶⁰ Kolmen päivän kuluttua sota päättyi, eikä rintamalla sen jälkeen tullut enää uusia sankarivainajia.

Päämajassa oli tehty joulukuun puolivälissä 1939 päätös kaatuneiden kuljettamisesta kotiseudulle ja sotilaspapiston vastuusta kaatuneiden huollossa. Lopullinen käsky Kaatuneiden evakuoimiskeskuksista annettiin tammikuun loppupuolella 1940. Kaatuneiden evakuoinnin järjestelyt periytyivät vuodelta 1918. Suojeluskunnilla ja lotilla olikin suuri rooli sankarihautajaisten järjestämisessä. Käytännössä omaiset ottivat ruumiin vastaan, kuten Pekka Alatossavan tapauksesta käy ilmi. Omaiset saattoivat myös pestä ja pukea ruumiin, mikäli arkkuun ei ollut kiinnitetty viestiä, jonka mukaan sitä ei saanut avata. Sankarihautajaiset olivat julkisempia tilaisuuksia, kuin hautajaiset yleensä 1930-luvun lopulla olivat olleet. Talvisodan aikana joukkojen perustamista varten käytössä olleesta aluejärjestelmästä johtui se, että sankarihautajaisten luonne saattoi muodostua hyvin dramaattiseksi.¹⁶¹ Tästä on merkkejä Katrin kirjeessä, jossa hän mainitsee jo pidetyistä sankarihautajaisista ja hautausta odottavista ruumiista maaliskuun alussa 1940.¹⁶²

Janne Mikkotervon joukko-osasto III/KTR 9 oli Kemistä lähdön jälkeen majoittunut Paltamossa taloihin, joissa siviilit olivat sopeutuneet tilanteeseen hyvin ja käyttäytyivät kohteliaasti. Sodankäyntiä ei ollut näköpiirissä, joten Janne uskoi joukon menevän rintaman takaisiin ”sotatouhuihin”. Hän arvioi palaavansa kotiin, kun ”ryssät” on ajettu isänmaasta pois. Toisaalta hän epäili siihen kuluvan aikaa, koska pyysi hakemaan Kemin Karihaaraan kellosepälle teroitettavaksi jääneen partaveitsensä kotiin, ”sillä täältä ei taita aivan heti tulla siellä käyntiä”.¹⁶³ Ensimmäisen kirjeen teksti pyrki korostetun rauhallisuuden avulla olemaan herättämättä turhaa huolta. Tammikuun

¹⁵⁸ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 4.3.1940.

¹⁵⁹ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 6.3.1940.

¹⁶⁰ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 10.3.1940

¹⁶¹ Kemppainen 2011, 102–104.

¹⁶² OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 4.3.1940.

¹⁶³ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 3.1.1940.

lopulla majoitus oli Kuhmossa teltoissa, ”jotka tuntuivat hyvin lämpimiltä ja mukavilta asua”. Teltat olivat Enson valmistamia pahvitelttoja. Valoa telttaan tuli kynttilästä, jonka valossa kirjoittaja ”piirsi” tekstiä paperille. Lämpöä saatiin kamiinasta, jonka päällä saattoi keittää kahvia kenttäpakin kannessa. Patteriston ryhmitysalue oli Kuhmon kirkonkylästä etelään.¹⁶⁴ Etulinjoille oli matkaa noin 13 kilometriä. Kirjoittamisen aikana oli kuusi viholliskonetta lentänyt alueen yli. Vaikka koneet eivät pommittaneet tai ampuneet, olivat tammikuun lopulla kaivetut pommisuoja-alueet valmiina. Kirkkaina päivinä ”molotohvin lintuja pörräsi” niin, että oli juostava suojaan kesken kirjoittamisen.¹⁶⁵

Yksittäinen sotilas havainnoi sotaa osana joukkoa, johon kuului. Havaintoihin vaikutti käsketty tehtävä. Pysyvän ajomiehen tehtävän lisäksi tulivat muut ”sotatouhut”, kuten Janne toimintaa luonnehti. Ampumatarvikkeiden kuljettamisen lisäksi on kahtena yönä käyty kuorma-autoilla jossain kirkonkylässä.¹⁶⁶ Kirkonkylä on voinut olla Sotkamo tai jopa Kajaani. Käynnit ovat liittyneet mahdollisesti ampumatarvikkeisiin tai kalustoon. Hevosvetoisesti kolonna nouti ampumatarvikkeet Kuhmossa Lammasjärven itäpäästä. Kähkölän ja Polvelan alueille Kuhmon kirkonkylästä itään oli sijoitettu 9. Divisioonan huoltokeskus.¹⁶⁷ Sieltä ampumatarvikkeet ajettiin tulipatterien aseisiin etelän suuntaan. Muitakin kuljetustehtäviä oli. Janne oli kyydinyt ”sotaviskaalia” 4.–5.3.1940 välisenä yönä lähelle paikkaa, jossa Matti-veli oli.¹⁶⁸ Veljekset eivät kuitenkaan tavanneet, vaikka samalla alueella olivatkin. Matti oli kengitysseppäaliupseerina Jalkaväkirykmentti 27:ssä ja osallistui Suomussalmen ja Kuhmon taisteluihin.¹⁶⁹ II/JR 27 valmistautui maaliskuun alussa hyökkäämään Saunajärven ja Alasjärven kannaksella vihollispataljoonan puolustuskeskusta vastaan.¹⁷⁰ ”Sotaviskaali” on mahdollisesti ollut patteriston komentaja, joka on maaliskuun neljäntenä iltapäivällä lähtenyt maastontiedusteluun Saunajärven Luelahteen yhdessä reserviluutnantti Urho Kivilinnan ja yhden tulenjohtajan kanssa.¹⁷¹

¹⁶⁴ Kuhmon taistelun alueen yleisimmät paikkojen nimet ovat kartassa liitteenä 1.

¹⁶⁵ OMA/KMMA, JKM:n postikortit ja kirjeet KMM:lle 9.1.1940, 15.1.1940, 19.1.1940 ja 26.1.1940.

¹⁶⁶ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 15.2.1940.

¹⁶⁷ Usva 1978, 244–245; KA/DA/SPK 1972, 1.3.1940: ”Yöllä ajoi a-kolonna Kähkölästä ammuksia”.

¹⁶⁸ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 20.2.1940.

¹⁶⁹ KA/SKK/Matti M.

¹⁷⁰ Usva 1978, 245.

¹⁷¹ KA/DA/SPK 1972, 4.3.1940.

2.2 Postikorttien kuvat ja tekstit viestinnän välineinä

Perheen talvisodan aikainen viestintä ei ollut yksinomaan aviopuolisoiden välistä, koska perheen piiriin on luettava kaikki samassa taloudessa asuneet henkilöt. Janne on ollut korttien välityksellä yhteydessä vaimoonsa ja poikiinsa. Jannen veli Matti on lähettänyt veljelleen postikortteja. Veljesten sisaret ovat osallistuneet postilähetysten pakkaamiseen ja lähettäneet kirjeitä ja kortteja. Korteissa informaation määrä on käytössä olleen tilan vuoksi suppeampi kuin kirjeissä, mutta silti niissä voi olla täydentäviä tietoja. Oulun arkistojen lisäksi osa korteista on suvun hallussa.

Mikkotervon perheen talvisodan ajalta säilyneet postikortit voi määritellä kuuluviksi kahteen ryhmään. Ensimmäisen ryhmän muodostavat kuvattomat postikortit, joissa oli tilaa tekstimuotoiselle informaatiolle. Toiseen ryhmään kuuluvat kuvalla varustetut kortit. Ne on mahdollista luokitella edelleen kahteen alaryhmään, joita ovat siviili- ja sotilasaiheiset kortit. Sotilasaiheiset kortit jakaantuvat käytyä sotaa kuvaaviin kortteihin sekä Runebergin runojen kuvituksiin. Tarkempaan analyysiin on valittu talvisodan kuvallisista korteista kolme, kaksi sotilaskorttia ja yksi siviiliaihe. Sodan vastakohtaisuus näkyy korttien kuvien sisällöistä erityisesti rintamamiehen veljelleen lähettämässä korteissa. Lähettäjä joutui valintatilanteeseen suunnitellessaan kortin lähettämistä. Korttitarjonta on ollut rajallinen, mutta kuvavalinnalla on tekstin lisäksi välitetty sotakokemuksen merkityksiä.¹⁷²

Janne aloitti yhteydenpidon kotiin tammikuussa 1940 kuvattomilla korteilla. Kuljetusten ja marssien aikana mahdollisuutta pitkien kirjeiden laatimiseen ei ollut. Postikorttien tarkoituksena oli ilmoittaa oma olinpaikka kotiväelle. Kirjoittajan sijainti paljastui kotona perheelle siviilikorteista, joista ensimmäinen oli kirjoitettu Paltamon Melalahdessa 9. tammikuuta 1940. Siirtyminen kohti rintamaa tuli selväksi kortista, joka oli leimattu Sotkamossa 15. tammikuuta. Paikkakunta oli ensimmäisessä kortissa kerrottu avoimesti. Myöhemmin lähetetyssä kortissa se on yritetty peittää kiertoilmauksin, vaikka kortissa oli siviilipostitoimipaikan leima.¹⁷³ Myöhemmin kiertoilmaukset kehittyivät, kuten seuraavasta lauseesta voidaan todeta:

¹⁷² Kolmen postikortin kuvat ovat liitteessä 2.

¹⁷³ OMA/KMMA, JKM:n postikortit KMM:lle 9.1.1940 ja 15.1.1940; Merkinnöistä Huhtala 1940, 162; Sodan alkuvaiheessa ohjeiden noudattaminen ei ole selvästikään ollut johdonmukaista.

”Matti ei ole täälläpäin sillä mie olen satakunta km etelään päin.”¹⁷⁴

Matti on lähettänyt veljelleen 27. tammikuuta 1940 päivätyn kortin. Korttiin oli lyöty sotasensuurin tarkastusleima, mutta siihen ei ole tehty muita sensorin merkintöjä. Päiväyksen eteen lähettäjä on kirjoittanut selvästi Kuhmo. Kortti oli osoitettu reserviläinen Janne Mikkotervolle osoitteeseen KPK 10/KTR 9 Rok. Lähettäjänä oli alikersantti Matti Mikkotervo osoitteesta KPK 22/II JR 27 Jan. Osoitteissa oli ensin merkintä Kenttäpostikonttorista ja sen numerosta. Sen jälkeen merkittiin joukko-osasto ja sen alayksikkö peitetunnuksena. *Rok* tarkoitti patteriston kevyttä kolonnaa. *Jan* tarkoitti II/JR 27:n alayksikköä. Myöhemmissä korteissa oli kenttäpostin järjestelyiden vuoksi yksikön peiteluku, esimerkiksi Jannella S 4665 ja Matilla S 4570. Kortin tekstisisältönä oli vain terveisiä, joten tarkoituksena on ollut vain ilmoittaa veljelle siirtymisestä Suomussalmelta Kuhmoon. Kortin kuva esittää siviilipukuista hiihtäjää talvimaisemassa. Kortin haalistuneet värit tuovat esiin talven valon. Matalalta paistava aurinko luo pitkiä varjoja lumihankeen. Aukealla olevan hiihtäjän ja varjoisan havumetsän välinen ero puolestaan muistuttaa sodan kaksijakoisuudesta kortin lähetystilanteessa, vaikka se ei kuvan tekijän tai edes lähettäjän tarkoitus ole ollutkaan. Kuvaan sisältyvää vastakohtaisuutta korostaa vielä hiihtäjän edessä oleva linja, jonka vieressä kulkee latu linjan suuntaisesti. Hiihtäjä on pysähtynyt niin, että vasen suksi on edempänä. Hahmo nojaa sauvoihin ja ikään kuin epäröi ylittää edessään olevaa latua.¹⁷⁵

Toinen Matin Jannelle lähettämä kortti on kirjoitettu Kuhmossa 8. helmikuuta 1940. Kortin etusivulla on Runebergin runon *von Konow ja hänen korpraalinsa* neljässä säe-pari¹⁷⁶, jonka kuvituksena runon päähenkilöt ovat kortin oikeassa yläkulmassa tummaa ja uhkaavaa taustaa vasten. Kuva perustuu mustavalkoisten sävyjen käyttöön ja ilmentää siten esimiehen ja alaisen välistä suhdetta, mutta myös tilanteen taustalla vaikuttanutta sotaa. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* ja niiden ideologia muuttuivat todeksi talvella 1940, kun sankariballadit kannustivat vuorostaan lumipukuisia sotureita. Runebergiläinen soturimytti vaikutti sivistyneistön, keskiluokan ja maanviljelijäväestön mieliin vielä talvisodassa. Kirjasta tuli kansakunnan hengissä

¹⁷⁴ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 19.1.1940.

¹⁷⁵ Kortti on Oulussa Janne Kustaa Mikkotervon arkistossa.

¹⁷⁶ Brask saarnaa kuulla jurrotti majuurin: ”Niin korpraaliksi tyhjältä korkein, vaan virkaan siihen mun vaka miehuus vei; vert’ oli mistä nousin, mut lokaa ei.”

pysymisen symboli ja se oli yksi myydyimmistä kirjoista Raamatun ohella.¹⁷⁷ Siksi ei ole yllättävää, että sen aihe maailmaa esiteltiin postikorteissa. Koska Matin lähettämän kortin kuvan koko on alle puolet kortin etupuolen pinta-alasta ja runo on sijoitettu alalaitaan, on etupuolella ollut tilaa tekstile. Siihen Matti on kirjoittanut saaneensa kirjeen Aino-sisarelta ja kotiväen olevan kunnossa. Kortin taakse on kirjoitettu terveiset. Osoitetiedot ovat samanlaiset kuin ensimmäisessä kortissa. Korttiin on lyöty Kenttäpostikonttori 22:n ja sensorin leimat.¹⁷⁸

Kolmas kenttäpostikortti on rakenteeltaan samanlainen kuin toinen. Se on kirjoitettu Kuhmossa 22. päivä helmikuuta 1940. Kortin kuva on vieläkin pienempi, koska se vie etupuolen pinta-alasta vain kuudesosan. Kuva on puupiirrostyypinen ja mustavalkoinen. Se esittää lumisessa metsässä tuliasemassa kivääreineen olevaa lumipukuista taistelijaparia. Vihollista kuvassa ei varsinaisesti näy, mutta tumma horisontti kiväärien piippujen edessä luo vaikutelman edestä lähestyvistä vihollisista. Vaikutelmaa tehostavat puiden valkoiset oksat tumman taustan päällä. Oksien käyrityneet muodot luovat vaikutelmaa liikkeestä. Koska kuva on kooltaan pieni, on etupuolella ollut enemmän tilaa tekstile. Siihen Matti on kirjoittanut saaneensa kotoa paketin ja kirjeen. Samalla hän on kertonut kotiväen lähettäneen paketin Jannelle ja välittänyt veljelleen tietoa perheen ja erityisesti lasten terveydentilasta. Kortin taakse on merkitty tavanomaiset osoitetiedot ja lähettäjän yksikön peitenumero aikaisemmista korteista poiketen. Kortissa on Kenttäpostikonttori 22:n ja sensuurin leimat. Kortin taakse Matti on kirjoittanut terveisten lisäksi:

”Me olemme kai aika lähellä toisiamme.”¹⁷⁹

Miten Mikkotervon veljesten yhteydenpidossa käytetyt postikortit sitten sopivat suurempaan kehykseen? Jo ylimääräisten harjoitusten aikana sodan uhka toi oman lisänsä postikorttitarjontaan, kun itärajan vahvistamista kuvaavia sotilasaiheisia kortteja julkaistiin. Korteissa kuvattiin harjoitusten arkea humoristisesti, heräteltiin isänmaallisuutta tai muistettiin menneitä sankarihahmoja. Erityisesti juuri Runebergin

¹⁷⁷ Jokinen 2006, 142–144.

¹⁷⁸ Matin kortti Jannelle 8.2.1940. Suvun hallussa. Kopio kirjoittajalla.

¹⁷⁹ Matin kortti Jannelle 22.2.1940. Suvun hallussa. Kopio kirjoittajalla.

Vänrikki Stoolin tarinoiden runojen kuvitukset esiintyivät postikorttien aiheina.¹⁸⁰ Talvisodan soturiutta tutkineen Arto Jokisen mukaan Runebergin 1800-luvun alun soturimyologia kohtasi talvisodassa uudenlaisen taistelukentän, jota hallitsivat varsinkin Karjalan kannaksella Puna-armeijan tykistötuli ja ilmapommitukset sekä panssarivaunujen tukemat jalkaväkihyökkäykset.¹⁸¹ Jouluksi 1939 markkinoille tulivat sotaa ja joulua yhdistävät rintamapostikortit, joiden kuvissa sotilaat viettävät korsuissa joulua vihollisen tulituksesta huolimatta. Talven aikana ilmestyivät lumipukuisia suomalaisia sotilaita kuvaavat kortit. Puna-armeijan suuret tappiot ja vankimäärät sekä talvioloihin sopimattomat varusteet antoivat aihetta vihollista vähätteleville korteille. Talvisodan aikana korteissa olivat vallitsevia ylevät ja isänmaalliset aiheet. Elämää rintamalla kuvaavia humoristisia kortteja oli vähemmän kuin jatkosodan aikana.¹⁸²

Jannen lähetti tavallisina postilähetyksinä kaksi kuvatonta postikorttia, joilla hän pyrki ilmoittamaan kotiin olinpaikkansa. Matin kenttäpostina lähettämien korttien kuvamaailma on pääsääntöisesti yleisten suuntaviivojen mukainen, koska korteissa esiintyvät sotilasaiheissa lumipukuiset suomalaiset sotilaat ja runebergiläinen soturimyytti. Suoranaisesti vihollista kuvaavat kortit puuttuvat veljesten korteista. Vihollisen merkitys on etsittävä korttien kuvista vastakohtaisuuden avulla. Siviiliaiheinen hiihtäjää kuvaava kortti edustaa poikkeusta kuvan kannalta, mutta siitäkin voidaan löytää sotaan viittaavia merkityksiä, vaikka se on tehty jo ennen sotaa. Jannen pojalleen Maurille rauhanteon jälkeen maaliskuussa 1940 lähettämien kahden kenttäpostikortin kuvissa on sotilashuumoria ja suomalaista maisemaa. Ensimmäisessä kortissa kahden naisen musiikkiesitystä kuuntelee sotilaskodissa lukuisa joukko sotureita.¹⁸³ Viittauksia varsinaiseen sodankäyntiin ei löydy jälkimmäisen kortin tekstistäkään, vaikka se edusti talvisodassa koeteltua maanpuolustustahtoa:

Meidän tääll' on niityt, pellot
meidän rannat, salmensuut.
Meidän karjan kuuluu kellot –
meidän maata ei saa muut! (Oksanen)¹⁸⁴

¹⁸⁰ Tepora 2015, 103.

¹⁸¹ Jokinen 2006, 141.

¹⁸² Huuhtanen 1984, 9.

¹⁸³ Jannen kortti pojalleen Maurille 15.3.1940. Suvun hallussa. Kopio kirjoittajalla.

¹⁸⁴ Jannen kortti pojalleen Maurille 25.3.1940. Suvun hallussa. Kopio kirjoittajalla.

2.3 Perheen kirjeenvaihto, kenttäposti ja sensuuri

Janne ja Katri Mikkotervon kirjeenvaihtoa ei ole vuodelta 1939 olemassa. Tarvetta kirjalliseen viestintään ei ole ollut, koska välimatka Kemistä Tervolaan on ollut vain vähän yli 30 kilometriä ja ylimääräisten harjoitusten aikana joukot ovat olleet osan aikaa lomautettuina. Kotona tapahtuneesta viestinnästä ei ole jäänyt jälkiä. Voidaan vain olettaa keskustelujen aiheina olleen arkiasioiden hoidon lisäksi sodan uhasta johtuneet puheenaiheet. Sodan alettua miehet hälytettiin uudestaan riviin. Kirjeenvaihdon perusteella näyttää, että Janne oli ollut jouluna 1939 kotona ja lähtenyt takaisin Kemiin Tapaninpäivän iltana¹⁸⁵. Siitä alkoi kirjallinen yhteydenpito, joka jatkui huhtikuuhun 1940 asti. Kirjoittajat merkitsivät kirjeisiin päiväykset, joiden avulla ne on mahdollista ajoittaa.

Miehen kirjeet (15)

Kirje 3. tammikuuta 1940
 Kirje 19. tammikuuta 1940
 Kirje 26. tammikuuta 1940
 Kirje 6. helmikuuta 1940
 Kirje 14. helmikuuta 1940
 Kirje 15. helmikuuta 1940
 Kirje 19. helmikuuta 1940
 Kirje 22. helmikuuta 1940
 Kirje 28. helmikuuta 1940
 Kirje 3. maaliskuuta 1940
 Kirje 5. maaliskuuta 1940
 Kirje 10. maaliskuuta 1940
 Kirje 13. maaliskuuta 1940
 Kirje 25. maaliskuuta 1940
 Kirje 3. huhtikuuta 1940

Vaimon kirjeet (15)

Kirje 13. tammikuuta 1940
 Kirje 22. tammikuuta 1940
 Kirje 28. tammikuuta 1940
 Kirje 4. helmikuuta 1940
 Kirje 7. helmikuuta 1940
 Kirje 16. helmikuuta 1940
 Kirje 20. helmikuuta 1940
 Kirje 25. helmikuuta 1940
 Kirje 3. maaliskuuta 1940
 Kirje 4. maaliskuuta 1940
 Kirje 6. maaliskuuta 1940
 Kirje 9. maaliskuuta 1940
 Kirje 13. maaliskuuta 1940
 Kirje 28. maaliskuuta 1940
 Kirje 31. maaliskuuta 1940

Kenttäpostin järjestelyitä ja postisensuuria on käsitelty jatkosodan kirjeitä lähestyvissä tutkimuksissa.¹⁸⁶ Perusteltua on tarkastella niitä tässäkin tutkielmassa, koska lähdeaineistossa on viittauksia postitoimintaan ja sensuuriin. Kenttäposti teki kirjeenvaihdon mahdolliseksi ja oli tärkeä side kenttäarmeijan ja kotiseutujen välillä. Rintamalta kotiin saapunut kirje kertoi, että lähettäjä oli elossa. Vastaavasti rintamasotilaat saivat kirjeiden välityksellä tietää perheasioista. Kenttäposti perustui ohjesääntöön vuodelta 1919. Sen esikuvana oli vastaava saksalainen ohjesääntö vuosisadan ensimmäiseltä vuosikymmeneltä. Kenttäpostia oli kokeiltu Suomessa

¹⁸⁵ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 3.3.1940.

¹⁸⁶ Esim. Hagelstam 2014, 61–68; Metsberg 2012, 31–48.

vuonna 1937 sotaharjoitusten aikana. Käsky kenttäpostin järjestelyistä annettiin lokakuun puolivälissä 1939. Kenttäposti alkoi toimia syksyn 1939 ylimääräisten harjoitusten aikana. Sodan alkuun mennessä kenttäposti oli saatu toimimaan ja postiruuhat oli selvitetty. Kenttäposti oli sovitettu Posti- ja lennätinlaitoksen toimipaikkaverkkoon. Sotilailla ei ollut oikeutta käyttää siviilipostia silloin, kun kenttäposti oli toiminnassa. Kotiseudulta kenttäpostilähetykset kuljivat Posti- ja lennätinlaitoksen postilinjoja pitkin Pieksämäellä sijainneeseen keskuspostikonttoriin ja sieltä edelleen kenttäpostikonttoreihin, joita oli yhteensä 18. Kenttäpostikonttorin vahvuus oli 20 henkilöä, jotka oli käsketty tehtäviin Posti- ja lennätinlaitoksen palveluksesta. Kenttäpostikonttoreissa posti lajiteltiin edelleen sotatoimiyhtymien joukkoihin. Rintamalta kotiin lähetetty posti kulki kenttäpostikonttoreista suoraan lähimpään toimipaikkaan, jossa ne voitiin sensuroida ja toimittaa sen jälkeen perille.¹⁸⁷

Kenttäpostin kulku oli hidasta, joten aihetta käsiteltiin kirjeenvaihdossa ja sanomalehdissä¹⁸⁸. Katri Mikkotervo kaipasi lisää tietoa miehestään kirjeiden välityksellä ja valitti pakettien ruokatavaroiden pilaantumista postin kulun hitauden takia.¹⁸⁹ Kirje rintamalta kotiin kulki keskimäärin viidessä tai kuudessa vuorokaudessa ja kotiseudulta rintamalla kuudessa tai seitsemässä vuorokaudessa. Ennen joulua 1939 postin ruuhkautuminen oli suurimmillaan. Tuolloin Pieksämäellä oli sata junanvaunua täynnä postia. Henkilöstöä lisäämällä ruuhka pystyttiin selvittämään. Posti- ja lennätinlaitoksen mielestä sensuurijärjestelmä toimi liian hitaasti. Lisäksi vain yhden keskuspostikonttorin mukaan mitoitettu järjestelmä ei toiminut. Vihollisen ilmatoiminta hidasti rautatiepostin kuljetusta, eikä rautatievaunuja ollut riittävästi. Sotatilasta johtuen henkilöstöäkin oli liian vähän. Kun vielä postin määrä oli kasvanut normaalioloihin verrattuna monikertaiseksi, alettiin tammikuussa 1940 suunnitella kenttäpostin uudistamista. Käsky kenttäpostin uusista järjestelyistä annettiin helmikuun puolivälissä ja järjestelyt otettiin käyttöön maaliskuun alussa 1940. Pieksämäen keskuspostikonttorin lisäksi perustettiin viisi muuta keskuspostikonttoria.

¹⁸⁷ Huhtala 1940, 161–162; Tirronen 1979, 348; Pietiäinen 1988, 170–172.

¹⁸⁸ PS 24.1.1940, *Selostus kenttäpostin antamista kokemuksista* kuvasi vaikeuksia ja antoi ohjeita.

¹⁸⁹ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 22.1.1940.

Ne sijoitettiin Kajaaniin, Tampereelle, Rovaniemelle, Rönkään¹⁹⁰ ja Matkaselkään. Kenttäpostikonttoreita oli uudistuksen jälkeen 23. Niistä posti kulki sotatoimiyhtymiin ja suojeluskuntapiireihin. Helmikuussa 1940 alkanut Neuvostoliiton suurhyökkäys Karjalan kannaksella vaikeutti postin kulkua. Talvisodan päättymisen jälkeen kenttäposti jatkoi toimintaansa. Pääosa reserviläisistä kotiutettiin huhtikuun 1940 aikana. Rönkän ja Matkaselän keskuskenttäpostikonttorit lakkautettiin ja niiden tilalle perustettiin keskuskenttäpostikonttorit Ouluun ja Kouvolaan. Lisäksi kesällä 1940 lakkautettiin osa kenttäpostikonttoreista. Kenttäposti lopetti toimintansa marraskuun lopussa 1940, kun talvisodan alkamisesta oli kulunut vuosi. Postinkuljetustehtävät siirtyivät Posti- ja lennätinlaitokselle. Samassa yhteydessä vielä kenttäpostin palveluksessa ollut Posti- ja lennätinlaitoksen henkilöstö palasi siviilitoimintaansa.¹⁹¹

Kun kirjeitä kirjoitettiin talvisodan aikana, oli otettava huomioon, että ne luki joku muukin, kuin vastaanottajaksi merkitty henkilö. Kirjekuoressa leima *SOTASENSUURIN TARKASTAMA* tarkoitti, että kahdenkeskiseen viestintään oli tunkeutunut kolmas osapuoli. Se oli ylimääräinen tekijä, joka viestinnän häiriönä jouduttiin ottamaan huomioon.¹⁹² Sensorin tekemät jäljet tekstin päälle olivat ”kohinaa”, joka häiritsi viestintää. Janne ja Katri Mikkotervon jatkosodan kirjeissä ei ole sensuurin poistamia tekstiosuuksia lainkaan. Kirjoittajat olivat oppineet sijoittamaan asioiden merkityksen sanarivien väliin käyttämällä sodasta minimaalista ilmaisua tai kirjoittamalla vain yksityisistä terveyteen, työhön tai talouteen liittyvistä aiheista. Erkkä Pehkosen mukaan sensuuri, itsesensuuri ja propaganda ohjasivat jatkosodassa kokonaisuutena kielenkäyttöä.¹⁹³ Talvisodan aikana Jannen kirjeet olivat läpäisseet sensuurin tarkastuksen, mutta Katrin lähettämässä kirjeessä oli sisältöä, joka oli saanut sensorin levittämään mustetta tekstin päälle:

”Voi kun saisitte ne ryssät ajettua vaikka h ... tiin [sic] että päästäisiin rauhaan (**kolme riviä peitetty musteella**). Voi kun tulis jälleen rauha ja meidänkin toiveemme toteutuisi – – kun on loukkaantunut kuinka pahoin liekin (**kuusi riviä peitetty musteella**) sieki saat lukea edes kirjeen – –”¹⁹⁴

¹⁹⁰ Lähellä Imatraa.

¹⁹¹ Pietiäinen 1988, 172; Tirronen 1979, 348–349.

¹⁹² Vrt. Pyyhtinen 2015, 95–97.

¹⁹³ Pehkonen 2013, 75.

¹⁹⁴ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 22.1.1940.

Vihollisesta ja rauhasta kirjoittaminen oli aiheuttanut sensorin toimenpiteen, samoin haavoittuneen vammojen yksityiskohtainen kuvaaminen. Itsesensuurikin näkyy tekstissä, koska naiselle kirjallinenkaan kiroilu ei ollut uskonnollisessa ympäristössä sopivaa. Rouva Katri osoitti helmikuun lopulla 1940 kiinnostusta myös sotasensuurin toimintaan tiedustelemalla mieheltään:

”Onko näitä minun kirjoittamia kirjeitä välillä mustattu, että olisinko kirjoittanut sellaista.”¹⁹⁵

Vastaus tähän kysymykseen tuli miehen lomauttamisen jälkeen toukokuussa 1940, kun kirjeet palasivat kotiin. Kirjeissä nähtävissä oleva sensuurin toiminta perustui lokakuussa 1939 annettuun asetukseen. Tuolloin valtakunnan turvallisuutta vaarantavan toiminnan välttämiseksi posti-, lennätin- ja puhelinlaitosten käyttö alistettiin viranomaisten valvontaan niillä Viipurin, Kuopion, Oulun ja Lapin läänien alueilla, jotka sisäministeriö määräsi. Posti määrättiin kulkemaan tarkastuspaikkoina toimineiden postikonttoreiden kautta. Valvonnasta huolehti valtiollinen poliisi. Marraskuun alussa 1939 väliaikainen posti-, lennätin- ja puhelinvalvonta ulotettiin koko Suomen ja ulkomaiden välisen liikenteen valvonnaksi. Valvonnan ulkopuolelle jäivät valtio- ja sotilasjohto, eri viranomaisten virkalähetykset ja erilaiset tiedotusvälineiden postilähetykset sekä ulkomaiden lähetystöjen kirjeenvaihto. Kirjeenvaihdossa käytettyjen kielten määrää rajoitettiin yleisimpiin eurooppalaisiin lähialueiden kieliin.¹⁹⁶

Kenttäpostin sensurointia varten Päämaja oli perustanut lokakuussa 1939 postisensuuritoimistoja. Ohjeet viestinnän rajoituksista välitettiin kansalaisille tiedotusvälineissä. Sanomalehdissä julkaistiin tiedot lokakuussa 1939 annetun sensuuriasetuksen vaikutuksista. Kun talvisota alkoi, niin Suomessa toteutettiin täydellinen sotasensuuri.¹⁹⁷ Informaatio suodattui sensuurin läpi, mutta siitä huolimatta arkielämä jatkui. Sensuuria enemmän arkikokemukseen saattoivat vaikuttaa muut sodasta aiheutuneet rajoitukset ja olosuhteet.¹⁹⁸ Seuraavassa valotetaan arkielämää maaseutu-ympäristössä. Se vaikutti Mikkotervon perheen viestinnän taustalla.

¹⁹⁵ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 25.2.1940.

¹⁹⁶ Pietiäinen 1988, 179–180.

¹⁹⁷ Pietiäinen 1988, 179–180.

¹⁹⁸ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 22.1.1940.

2.4 Kotiseudun olosuhteet yhteydenpidon taustalla

Vaikka sota esiintyi kirjeenvaihdon aiheena sekä kotoa että rintamalta lähetetyissä kirjeissä, olivat muutkin asiat esillä. Elämän tapahtumisen virta ei loppunut sotaan, vaan kotona täytyi keskittyä työhön ja toimeentuloon samoin kuin rauhan aikana. Rintamalla asia oli samoin, koska sodankäynti talviolosuhteissa vaati tukitoimintoja, kuten muonituksen ja majoituksen. Perheen huolenpito läheisistä korostui normaalielämästä poikkeavassa tilanteessa. Sonja Hagelstam on kuvannut perheiden poikkeusolojen viestintää huolehtimisena ja puolisoiden välisenä yhteydenpitona.¹⁹⁹ Hagelstamin mukaan kirjeissä käsiteltiin terveydentilaan, ihmissuhteisiin ja lapsiin sekä työhön ja toimeentuloon liittyviä asioita. Se saattoi olla hyvin yksityiskohtaista, kuten kuvausta arjen tapahtumista. Kirjeissä kuvattiin menneitä tapahtumia, mutta usein myös kirjoitushetken tilannetta, jotta vastaanottaja kykenisi kuvittelemaan olosuhteet.²⁰⁰

Mikkotervon perheen kirjeet talvisodasta ovat samankaltaisia. Lisäksi erilaiset tulevaisuuden odotukset tulivat ilmi perheen viestinnässä. Miehen kirjeissä ajankohtaiset yleiset iskulauseet, kuten ”usko valoisaan tulevaisuuteen”, löysivät tiensä kirjeenvaihtoon.²⁰¹ Sellaiset ilmaukset, kuten ”vainolaisen ajamme rajan taa ja kyllähän met palaamme kotikonnuille kotoisiin touhuihin”, osoittavat positiivisuutta suhtautumisessa sotatilanteeseen.²⁰² Kotona odottavat työt ja suunnitelmat omasta tilasta toimivat rintamalla kannustimena. Vaimon kirjeet olivat kokonaisuutena pessimistisempiä. Maaliskuun puolivälin jälkeen suhtautuminen tilanteeseen tasoittui puolisoiden välillä, joten pysyvästä henkilösidonnisesta ilmiöstä ei ollut kyse. Vastausta pitää pikemminkin etsiä tilanteesta ja olosuhteista. Keväällä 1940 kotona ei ymmärretty, miksi isä ei päässyt kotiin, vaikka sota oli päättynyt. Lähestyvien toukotöiden vuoksi ”mökkeily rajakainuulaisessa talossa” vaikutti mielialaan Sotkamossa, vaikka joukkojen ylläpitoa perusteltiin Euroopan sotatilanteella.²⁰³ Kevättalvella 1940 lehdissä ja radiossa tuotiin esiin valtiovallan näkemyksiä maanviljelyksen tärkeydestä sotatilanteesta huolimatta.²⁰⁴

¹⁹⁹ Hagelstam 2006, 221.

²⁰⁰ Hagelstam 2006, 224.

²⁰¹ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 6.2.1940 ja 5.3.1940; PS, 3.2.1940.

²⁰² OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 6.2.1940.

²⁰³ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 25.3.1940.

²⁰⁴ Maatalousministeri Heikkisen radioesitelmä 3.3.1940, joka julkaistiin Pohjolan Sanomissa 7.3.1940.

Maaseudun olosuhteiden selvittäminen on tarpeen, jotta kirjeissä ilmeneviä kokemuksia voidaan ymmärtää. Mikkotervon talossa asuivat 1930-luvun lopulla vanha isäntä Juhani ja emäntä Fredrika sekä heidän naimattomat lapsensa, Matti, Aili ja Aino sekä lisäksi Janne vaimoineen ja lapsineen²⁰⁵. Talvisodan aikana ja sen jälkeen tilalla on lisäksi ollut evakuoitu perhe Laatokan Karjalasta.²⁰⁶ Perhehistoriallisen tutkimuksen perusteella Mikkotervon perhettä voidaan nimittää suurperheeksi tai laajentumaperheeksi. Ne olivat yleisiä 1800-luvun puolivälin jälkeen Karjalassa, mutta myös Keski- ja Pohjoispohjanmaalla.²⁰⁷ Matti, Aili ja Aino avioituivat myöhemmin 1940-luvulla²⁰⁸, joten kehitys johti kohti ydinperheitä sotavuosien viivästyvästä huolimatta. Puolen kilometrin säteellä talosta sijaitsivat Juhaniin edesmenneen sedän ja kahden veljen, Eemelin ja Matin talot. Matti Alatalo oli lapseton, joten hän luovutti tilansa kesällä 1940 veljenpojalleen Jannelle ja tämän kolmilapsiselle perheelle. Tähän järjestelyyn kirjeissä viitataan muutamia kertoja. Matti Alatalo toivoi Jannen pääsevän lomalle keväällä 1940 tekemään toukotöitä.²⁰⁹ Jatkosodan aikana Jannen perhe asui Alatalon tilalla.²¹⁰ Puolen kilometrin päässä rakennusten länsipuolella virtasi Kemijoki. Viljelykset sijaitsivat taloryhmien ja Kemijoen välissä. Kemin ja Tervolan kirkonkylän välinen maantie kulki talojen välissä. Osa pelloista oli raivattu tien itäpuolelle, mutta muuten idässä oli metsää ja suoalueita.²¹¹ Perheraamatun muistelmatekstissä mainittu Kemin ja Rovaniemen välinen rautatie sijaitsi Kemijoen länsipuolella.

Tiloja kutsuttiin niiden isäntien mukaan.²¹² Juhaniin tilan pääasiallinen tulonlähde oli karjanhoito ja maito. Talvisodan aika oli työntäyteistä, kun navetassa oli yli kymmenen lehmää ja lisäksi muut kotieläimet. Maito toimitettiin Kemijoen länsipuolen seisakkeelle talvisin, koska itäpuolen maantietä ei aurattu. Maatiloilla herätys oli aamuisin viideltä tai puoli kuudelta. Kuudelta alkoivat navetta- ja tallityöt, joihin kuuluivat karjan ja hevosten ruokinta sekä lehmien lypsäminen. Talvisin lantaa ajettiin navetasta pelloille

²⁰⁵ Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015.

²⁰⁶ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 31.3.1940

²⁰⁷ Östman 2004, 58.

²⁰⁸ Liimatainen 2010, 379, 393, 401.

²⁰⁹ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 28.3.1940 ja 31.3.1940; OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 6.2.1940

²¹⁰ Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015; Liimatainen 2010, 384.

²¹¹ Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015.

²¹² Vuosisatojen aikana maaseutuyhteisön arkeen kehittyneistä valta-asetelmista. Ks. Karonen 2002, 10–12.

viikoittain, samoin kuin heiniä ladoista navetan ja tallin ylisille. Lypsäminen oli naisten työtä ja raskaat työt, kuten lannan lapiointi ja heinien levittäminen kuuluivat miehille. Työnjaossa saattoi olla poikkeuksia tilanteiden niin vaatiessa.²¹³ Sota muutti työnjakoa, kun kotiseudulle jäivät vain naiset ja lapset sekä vanhemmat, usein sairaalloiset miehet. Maaliskuun lopussa 1940 työvoimapula oli Mikkotervolla tuntuva:

”Alatalossa on setä oikein sairas ja sanoi että ei jaksakaan tehdä enään töitä – – Pappa se sentään paremmin jaksaa tässä tehdä töitä, mutta oottaa seki ja saarnaa että kun jäit jäätki nostamatta ja monta muuta työtä jää tekemättä täälläkin, mutta saa se kumminkin heiniä elukoille tarpeeksi.”²¹⁴

Juhanin tyttäret Aili ja Aino hoitivat navettatyöt ja auttoivat isäänsä. Lisäksi tilattomat vanhemmat miehet ovat mahdollisesti olleet isännän apuna, vaikka osa heistäkin oli käsketty työvelvollisina muualle.²¹⁵ Vanha emäntä Fredrika ja Jannen vaimo Katri ovat ilmeisesti hoitaneet sisätyöt ja ruoanlaiton. Ennen navettatöitä oli laitettu keittiön hellaan tulet ja juotu kahvia. Navettatöiden jälkeen syötiin puuroa ja leipää. Puoliltapäivin juotiin kahvit ja päivällinen oli iltapäivällä. Kahvia riitti talvisodan aikana, vaikka elintarvikkeiden säännöstely alkoi kahvista ja sokerista lokakuussa 1939. Jannen ja Katrin kirjeiden perusteella kahvista ja sokerista ei ollut pulaa vielä kevättalvella 1940:

”Kahvia ei sieltä vaikuta ainakaan tänne lähettää sillä sitä täällä kyllä saa paremmin kuin siellä siviilissä – – sitä saa ostaa täällä 30 mk kilo sen mukaan kun tarttee ja sokeriakin täällä nyt sai taas ostaa sen mitä itse kukin halus.”²¹⁶

”Kahvia en minä laittanutkaan kun sinä kielsit mutta panin sokeria – – sitäkin tulee sentään minulle niin paljon kun neljä annosta ja eihän ne lapset sitä kerkiä syödä kaikkia – –”²¹⁷

Rintamalla yksipuolisiin keitto- ja puororuokiin toivat vaihtelua paketit, joissa lähetettyjä elintarvikkeita lueteltiin kirjeissä.²¹⁸

²¹³ Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015.

²¹⁴ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKMI:lle 28.3.1940.

²¹⁵ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKMI:lle 13.3.1940.

²¹⁶ OMA/KMMA, JKMI:n kirje KMM:lle 22.2.1940.

²¹⁷ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKMI:lle 4.3.1940.

²¹⁸ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKMI:lle 22.1.1940; OMA/KMMA, JKMI:n kirje KMM:lle 22.2.1940; Talvisodan elintarvikehuollosta Tuunainen 2019, 269–271.

Huoltotilanne muuttui Suomessa huonompaan suuntaan, kun sota laajeni Skandinaviaan huhtikuussa 1940 ja ulkomaankaupan edellytykset heikkenivät. Kahvinkorvikkeisiin siirryttiin vasta 1941. Talvisodassa kaikki ponnistukset keskittyivät sotaan, eikä säännöstelyn laajentaminen muihin elintarvikkeisiin ollut mahdollista. Säännöstelyn piiriin joutuivat keväällä 1940 korsirehu ja leipävilja sekä muitakin elintarvikkeita myöhemmin syksyllä. Elintarvikkeiden säännöstelyyn ryhdyttäessä vuonna 1940 maatilat ja niiden ruokakunnat muodostivat omavaraistalouden, jonka jäsenille ei jaettu elintarvikekortteja.²¹⁹ Päivittäin ruokailut ja työt limittyivät yhteen, kunnes iltaisin olivat edessä jälleen navettatyöt. Niiden tultua tehdyksi pidettiin yhteyttä naapureihin, kuunneltiin radiota tai tehtiin käsitöitä. Aikaisen herätyksen vuoksi nukkumaan mentiin keskimäärin iltayhdeksältä, mutta poikkeuksiakin oli.²²⁰ Usein Katri kirjoitti kirjettä miehelleen iltamyöhällä, kun lapset olivat nukkumassa ja päivän työt oli tehty.²²¹ Talvella työtä riitti lisäksi polttopuiden noutamisessa. Aiempina talvina puut oli kaadettu ja ajettu reellä puuliiterin eteen, kunnes polttopuita oli alettu tehdä huhtikuussa. Työkykyisten miesten poissaolo talvella 1939–1940 aiheutti haittaa ainakin polttopuiden tekoon, lannanajoon sekä jäiden nostoon joesta maidon jäädytystä varten.²²² Tilojen vanhat isännät olivat tuolloin noin 70 vuoden ikäisiä.

Talvella tekemättä jääneiden töiden lisäksi peltotyöt olivat odottamassa huhtikuun lopussa ja toukokuun alussa 1940 lomautettuja miehiä. Matti Mikkotervo on aloittanut työt isänsä tilalla, kun Janne on tehnyt setänsä tilan töitä. Kummallakin on ollut noin viiden hehtaarin ala viljeltävänä. Peltoala on heinämaiden kanssa ollut noin 25–30 hehtaaria. Peltotyöt aloitettiin lannan levityksellä. Matti Alatalon pellot olivat isännän sairauden vuoksi jääneet kyntämättä syksyllä 1939, joten Jannella oli enemmän maanmuokkausta tehtävään. Työmäärä on tuskin haitannut, kun kirjeissäkin esiintyneet odotukset toteutuivat. Muokkauksen jälkeen pelloille kylvettiin siemenet ja lopuksi pellot jyrättiin. Tiloilla viljeltiin ohraa ja kauraa, vähän ruista ja perunaa. Sukupuolten välisestä työnjaosta huolimatta naiset osallistuivat varsinaisiin maataloustöihin, kuten keväällä perunan istutukseen, kesällä heinätöihin ja syksyllä sadonkorjuuseen.²²³

²¹⁹ Rantatupa 2004, 466–475, 484–485.

²²⁰ Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015; Maija K:n haastattelu 17.11.2015.

²²¹ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 13.3.1940.

²²² Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015; Peltonen 2004, 95–97.

²²³ Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015; Östman 2004, 59.

Evakoista ja heidän osallistumisestaan Mikkotervon talon töihin ei ole muita merkintöjä, kuin Katrin kirjeiden maininnat maaliskuussa 1940:

”Täällä on karjalaisia evakoita 3 henkeä tällä kerralla”²²⁴

”Täällä on oikein karjalaisia aivan Laatokan rannalta. Oikein höpäköitä ne ovat, sellaisia väenteliöitä. Niitä on ukko ja akka on nuori rouva. Ei ole mitään hyötyä niistäkään.”²²⁵

Katri Mikkotervon ensimmäisestä viittauksesta evakoihin voisi päätellä, että evakuoituja henkilöitä olisi ollut eri ajankohtina sijoitettu tilalle. Katrin ja Jannen poika Kaarlo Alatalo on haastattelussa todennut, että talvisodan aikana Mikkotervolle oli sijoitettu karjalainen Rapon perhe. Perheeseen kuuluivat Matti Rapo, tämän vaimo ja heidän poikansa Otto. Mies oli liian iäkäs asepalvelukseen ja poika taas liian nuori.²²⁶ Katri Mikkotervo ei mainitse henkilöiden nimiä kirjeissä, vaan hän kirjoittaa karjalaisista evakoista. Aiemmin helmikuussa 1940 evakuoidusta oli kuitenkin ollut hyötyä, kun tämä oli vienyt Katrin kirjoittaman kirjeen postiin.²²⁷

Talvisodan aikaisia mielialaraportteja tutkineen Tuomas Teporan mukaan sotatoimialueelta evakuoitujen sijoittamista maataloihin arvioitiin usein juuri hyötynäkökohtien perusteella. Evakot olivat valmiita huolehtimaan omista asioistaan, mutta töihin alkaminen muille nähtiin eri näkökulmasta. Moitteet evakkojen laiskuudesta tai tuhlailevaisuudesta olivat yleisiä. Kotiseuduiltaan lähtemään joutuneista väitteet ovat kuulostaneet oudoilta. Heidän olisi väliaikaisiksi koetuissa oloissa pitänyt ryhtyä työskentelemään, aivan kuin mitään ei olisi tapahtunut. Suomen kieltä puhuneet ja uskonnoltaan luterilaiset evakot joutuivat hekin kohtaamaan usein epäluuloa. Väestön siirrot olivat mittaluokassaan ennen kokemattomia. Lyhyessä ajassa tapahtui erilaisten tapakulttuurien kohtaaminen. Sotatilanteen vuoksi vähenevien voimavarojen jakaminen vieraille aiheutti huolta. Siirtoväki toi sodan vaikutukset kotiseudulle konkreettisemmin kuin mikään muu sotaan liittynyt ilmiö. Se osoittaa, kuinka kokemukset olivat moniulotteisia ja näkemykset usein vaihtelevia ja jopa ristiriitaisia.²²⁸

²²⁴ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 28.3.1940.

²²⁵ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 31.3.1940.

²²⁶ Kaarlo A:n haastattelu 14.9.2015.

²²⁷ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 4.2.1940.

²²⁸ Tepora 2015, 214–231.

III KENTTÄTYKISTÖPATTERISTON SOTA KUHMOSSE

3.1 Sodan kokemus patteriston itsekuvauksena

Mikkotervon perheen kirjeenvaihto ja postikortit antavat itse sodasta tietenkin suppean kuvan. Tämän luvun tarkoituksena on lähestyä sotaa Kuhmossa talvella 1940 tykistöjoukon näkökulmasta. Tarkastelussa on Janne Mikkotervon joukko-osasto III/KTR 9. Tavoitteena ei ole esittää tykistötoiminnan kokonaisuutta, vaan keskittyä yhden patteriston sotaan.²²⁹ Muut joukot esiintyvät siltä osin, kun ne liittyivät Lehvän patteriston toimintaan. Patteriston sotapäiväkirjat ja kapteeni Lehvän laatima taistelukertomus kuvaavat sotaa kokonaisuutena, johon kuuluivat vihollisen ja omien joukkojen lisäksi sodan olosuhteet. Lisäksi tapahtumissa mukana olleiden reserviluutnantti Urho Kivilinnan ja reservivänrikki Arvi Valmarin tekstit ovat olleet aineistona III/KTR 9 itsekuvauksen rekonstruktioille. Se antaa kuvan niistä olosuhteista, joissa Janne Mikkotervokin palveli ajomiehenä. Helmikuussa 1940 kirjeessä vaimo oli osoittanut kiinnostusta miehensä tehtävään sodassa:

”Mitä sie siellä ajat, muonaako vai sotatarvikkeita.”²³⁰

Asiasta oli varmaankin puhuttu jollain tavalla jouluna kotona, mutta varsinaisesti vastaus kysymykseen tuli kirjeessä maaliskuussa 1940:

”Mie olen tässä ammuskolonnassa. Veättelemme aina yön aikaan ammuksia noille tykeille, sillä eihän sitä päiväsaikaan viitsi ajella, jollei ole erikoista tarvetta, kun pörrää noita molotohvin lintuja. Nehän jos huomaavat, niin voivat antaa suihkun niskaan ja pian puottavat römpäkön. Vaikka pörrää nuita yölläkin, mutta eihän net silloin juuri mitään näe.”²³¹

Millaisessa joukossa Janne Mikkotervo sitten palveli? Kenttätykistöpatteriston kevyt kolonna jakaantui ampumatarvikekolonnaan ja kahteen elintarvikekolonnaan. Jokaiseen kolonnaan kuului toimitusryhmä. Elintarvikekolonna oli kaksi siitä syystä, että ensimmäinen elintarvikekolonna oli sotilaiden elintarvikkeita ja toinen hevosten rehua varten. Patteriston kevyen kolonnan kokonaisvahvuus oli yksi upseeri, kahdeksan aliupseeria ja 120 miestä sekä 120 hevosta. Kolonniin kuului 110 ajoneuvoa, jotka

²²⁹ Lyhyt kokonaisuus kenttätykistön toiminnasta Kuhmon taisteluissa on Paulaharju 1994, 94 – 98; Usva 1978 esittää tykistön toiminnasta otteita Kuhmon taistelujen kokonaisuuteen liittyen.

²³⁰ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 20.2.1940.

²³¹ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 10.3.1940.

talviaikana olivat rekiä.²³² Patteriston kevyen kolonnan johtajana toimi kuormaston päällikkö, joka oli organisaatiossa sijoitettu patteriston esikunnan huoltotoimistoon. Huoltotoimistossa olivat lisäksi huoltopäällikkö, talousupseeri, asemestari, lääkäri ja eläinlääkäri.²³³

Kevyt kolonna oli patteriston osa ja patteristo kuului osana kenttätykistörykmenttiin. Kokonaisuuden ymmärtämiseksi on tarpeen käsitellä jonkin verran tykistön organisaatiota. Kenttätykistörykmentin kokoonpanoon kuului kolme patteristoa.²³⁴ Kenttätykistöpatteristojen kokoonpanoissa oli kussakin kolme patteria, jotka oli numeroitu erikseen. Kenttätykistörykmentin ensimmäiseen patteristoon kuului kolme patteria (1., 2. ja 3. Ptri), toiseen patteristoon kuului samoin kolme patteria (4., 5. ja 6. Ptri) ja myös kolmannen patteriston kokoonpanoon kuului kolme patteria (7., 8 ja 9. Ptri). Jokaisessa patteristossa oli komentaja, esikunta, esikuntapatteri ja äsken mainitut kolme patteria sekä patteriston kolonnat. Patteriston kokonaisvahvuus oli noin 780 sotilasta, 430 hevosta ja 240 vedettävää ajoneuvoa. Moottoriajoneuvoja oli yksi henkilöauto, joka oli komentajan käytössä. Kenttätykkeitä patteristolla oli määrävahvuuden mukaan 12 ja näille tykeille ampumatarvikekolonnan piti kuljettaa ammuksia. Yhdellä patterilla olisi pitänyt olla neljä tykkiä.²³⁵ Todellisuudessa tilanne oli syksyllä 1939 aivan toisenlainen.

9. Divisioonaan kuulunut Kenttätykistörykmentti 9 ei kalustopuutteiden vuoksi ollut määrävahvuuksien mukainen joukko talvisodan alkaessa. Eversti Hjalmar Siilasvuon joukoilta puuttui tykistö alkuvaiheessa kokonaan. Joulukuun puolivälissä 1939 tilanne korjaantui ruotsalaisten 75 millimetrin kanuunoiden (75 K 02) avulla, jotka sijoitettiin Ensimmäiseen patteristoon.²³⁶ Tulenjohtajana toimineen reservivänrikki Valmarin mukaan ruotsalaiset tykit olivat välttäviä, mutta eräät tykkimiehet pitivät niitä jopa heikkoina talviolosuhteissa.²³⁷ Ensimmäinen patteristo lähetettiin Suomussalmelle ja sen 3. Patteri (3./KTR 9) reserviluutnantti Seppävuoren johdolla Kuhmoon joulukuussa 1939. Toinen patteristo (II/KTR 9) kyllä perustettiin, mutta sille ei ollut tykkikalustoa.

²³² Kolonnan ajoneuvoja ja henkilöstöä esittävä valokuva on liitteessä 3.

²³³ Huhtala 1940, 436, 439.

²³⁴ Patteriston organisaatiokaavio on liitteessä 3.

²³⁵ Huhtala 1940, 434–438.

²³⁶ I/KTR 9 ja III/KTR 9 tykkikaluston kuvat ja tekniset tiedot Paulaharju 1996, 60, 76, 83, 108.

²³⁷ Valmari 1992, 251; Paulaharju 1994, 94.

Myöskään III Patteristo (III/KTR 9) ei saanut ylimääräisten harjoitusten aikana tarvittavia taisteluvälineitä. Patteristoon sijoitetun henkilöstön pettymyksen ilmaisi kapteeni Lehvä seuraavalla tavalla:

”Jouduimme koko joulukuun ajan häpeissämme ja katkerana sivusta katselemaan urheiden aseveljiemme kamppailua ylivoimaista vihollista vastaan.”²³⁸

Patteristo oli tuolloin perustamispaikoillaan Kemissä. Koulutusta järjestettiin siltä osin, kun se puutteellisten välineiden osalta oli mahdollista. Koulutusta tarvittiin, koska osa miehistöstä ja aliupseereista ei ollut saanut tykistökoulutusta.²³⁹ Urho Kivilinna on muistellut, kuinka Suomeen suunnatuissa radiopropagandalähetyksissä ”Moskovan Tiltu” ivasi suomalaista tykistöä, joka harjoitteli Kemin Karihaarassa puutykeillä.²⁴⁰ Syksyllä 1939 lokakuun lopusta marraskuun loppuun 70 prosenttia reserviläisistä ja hevosista oli lomautettuina. Marraskuun lopulla patteristoupseeri, luutnantti Teemu Linnala oli Divisioonan esikunnan upseerien kanssa tiedustelemassa mahdollisella toimintasuunnalla Sallassa, mutta sinne III/KTR 9 ei koskaan joutunut. Lomat peruttiin 30.11.1939, jonka jälkeen koulutusta ja varustamista jatkettiin. Lisäksi vartioitiin Kemin lentokenttää ja partioitiin kaupungissa ja maaseudulla.²⁴¹

Suomussalmen taisteluiden jälkeen III/KTR 9:lle oli mahdollista saada aseistus. Vuoden 1939 toiseksi viimeisenä päivänä kapteeni Lehvä sai puhelinsanomana käskyn saattaa joukkonsa lähtövalmiuteen seuraavaksi päiväksi. Patteristo kuljetettiin Kemistä etelään kolmella junalla. Ensimmäinen juna lähti kello yhdeksän aamulla ja kolmas tuntia ennen vuoden vaihdetta. Kuljetukset suuntautuivat Paltamoon Oulujärven pohjoispuolelle, jonne III/KTR 9 majoittui odottamaan tykkeitä. Patteristo sai tammikuun viidentenä päivänä 1940 ainoastaan kuusi tykkiä eli puolet siitä, mitä määrävahvuuteen olisi kuulunut. Tykit olivat peräisin Suomussalmen pohjoispuolella käydyistä taisteluista. Patteristo oli saanut lähtökäskyn yhteydessä määräyksen lähettää tykkikaluston tuntijoita Piispajärvelle ottamaan yhteyttä everstiluutnantti Susitaipaleeseen.²⁴² Enempää tykkeitä ei ollut mahdollista saada, koska sotasaaliskalustoa tarvittiin muillekin

²³⁸ KA/DA/SPK 1973, 1.

²³⁹ Valmari 1992, 251.

²⁴⁰ Kivilinna 2001, 288.

²⁴¹ Valmari 1992, 251.

²⁴² KA/DA/SPK 1970, 29.12.1939.

rintamajoukoille. Tykeistä neljä oli 76 millimetrin kanuunoita vuosimallia 36 (76 K 36) ja kaksi oli 122 millimetrin haupitseja (122 H 10). Reservivänrikki Hannes Hanhirova oli käsketty Kajaani-yhtiön korjaamolle ottamaan kanuunoita vastaan. Pitkäputkisten kanuunoiden ampumataulukot olivat löytyneet vasta sotasaaliskuormastoja uudelleen tutkittaessa. Hanhirova oli kääntänyt ampumataulukoita suomen kielelle hotellissa Kajaanissa. Oulusta oli tullut avuksi venäjää osannut vanha nainen.²⁴³ Kanuunat sijoitettiin 8./KTR 9:n organisaatioon, jolloin 9./KTR:lle jäi kaksi haupitsia.²⁴⁴ Kalustojärjestelyn seurauksena pattereista puhuttiin kanuunapatterina ja haupitsipatterina.²⁴⁵ Koska kalusto oli osaksi patteriston henkilöstölle ennen näkemätöntä, järjestettiin koeammunta tammikuun yhdeksäntenä päivänä Oulujärven jäälle.²⁴⁶ Tykkikaluston määrä pattereilla vaihteli sodan aikana kaluston rikkoutumisten ja täydennysten vuoksi, mutta missään vaiheessa patteristo ei ollut tykkikaluston osalta määrävahvuinen. III/KTR 9:lle Kuhmon taisteluiden alkuvaiheessa alistettu 3./KTR 9 käytti ruotsalaisia kanuunoita (75 K 02) ja mottien tuhoamiseen suora-ammunnoin sodan loppuvaiheessa käytettiin 76 millimetrin kanuunoita (76 LK 13 ja ehkä 76 RK 27). Ampumatarviketäydennysten kannalta erilainen kalusto oli haasteellinen.²⁴⁷

12. tammikuuta 1940 kapteeni Lehvä sai määräyksen siirtää patteristonsa Kuhmon rintamalle. Patteristo kuljetettiin ensin kolmella junalla Paltamosta Sotkamoon. Sotkamosta marssittiin Kuhmoon lähes -40 C° asteen pakkasessa. Kaksi miestä sai paleltumavamman, mutta muuten ulkotöihin tottuneet miehet kestivät ankarat ilmasto-olosuhteet. Sotilaiden lisäksi kylmä vaikutti hevosiin.²⁴⁸ Koska kaikille pattereille ei ollut tykkejä, oli 7./KTR 9 jätetty Sotkamoon. Se toimi helmikuusta alkaen jalkaväkitehtävissä, jonka vuoksi sitä kutsuttiin jalkaväkipatteriksi.²⁴⁹ Reservivänrikki Valmari toimi patterissa helmikuun ajan joukkueenjohtajana Kuhmosta etelään johtavan päätien suunnassa, kunnes hän siirtyi maaliskuun alussa tulenjohtajaksi Saunajärven alueelle. Valmarin kuvaus tykkimiehistä jalkaväkitehtävissä osoittaa, kuinka kokemusta partioinnista kylmissä talviolosuhteissa saatiin vähitellen lisää alkuvaikeuksien jälkeen.

²⁴³ Valmari 1992, 252.

²⁴⁴ III/KTR 9 kokoonpanoon kuului siten kalustollisesti yksi patteri ja yksi jaos eli puolitoista patteristoa.

²⁴⁵ Haupitsien ammusten lentorata oli kanuunoita kaarevampi, ks. Huhtala 1940, 440.

²⁴⁶ KA/DA/SPK 1973, 1.

²⁴⁷ KA/DA/SPK 1972, 1.3.1940.

²⁴⁸ Tuunainen 2019, 266–267.

²⁴⁹ KA/DA/SPK 1973, 1; Valmari 1992, 252.

Patterin tykkimiehistä osa määrättiin Kuhmossa mottien tuhoamistehtäviin ampumaan sotasaaliiksi saaduilla panssarintorjuntatykeillä ja ilmatorjuntakonekivääreillä. Näissä tehtävissä tappiot olivat suuret.²⁵⁰ 7./KTR 9 sai kyllä haupitsit, mutta vasta muutamaa päivää ennen sodan loppua. Silloin se toimi 9./KTR 9 kanssa samalla alueella Kuhmossa.²⁵¹

Kapteeni Lehvä ilmoittautui Kuhmon suunnan puolustuksesta vastanneelle everstiluutnantti Ilomäelle, jonka vaatimusten mukaan tehtiin maastontiedustelu tuliasema-alueille ja tulenjohtopaikoille. Maastontiedustelun perusteella 8./KTR 9 ryhmitettiin Särkijärven pohjoisrannalle Tervaniemeen. 9./KTR 9 sijoitettiin Särkijärven ja Tulijärven väliselle kannakselle. Tuliasema-alueet sijaitsivat noin kymmenen kilometriä Kuhmon kirkonkylästä etelään. Jo aikaisemmin Särkijärvestä länteen Pellonpään alueella oli toiminut 3./KTR 9.²⁵² Seppävuoren patteri oli joutunut puolustamaan tuliasema-alueitaan Rastin ja Kuhmon kirkonkylän välisen maantien länsipuolelta koukannutta vihollisen jalkaväkeä vastaan joulukuussa. Koska kaikilla Seppävuoren patterin miehillä ei ollut edes henkilökohtaisia aseita, oli tilanteesta selvitty kääntämällä putket vihollisen suuntaan ja ampumalla suorasuuntauksella lähiammuntaa.²⁵³ Reservinä olleen jalkaväkikomppanian vastahyökkäys oli lopulta rauhoittanut tilanteen.²⁵⁴

Lehvän patteriston tulenjohtopaikat valittiin Jyrkänkoscilla sijainneelta pääpuolustuslinjalta. Patteristo ei kuitenkaan ampunut näistä tuliasemista, koska tykistön vahvistuminen Kuhmossa oli käsketty salata. Tilanne hyödynnettiin suorittamalla tiedustelua ja mittauksia todennäköisiin tuleviin hyökkäyssuuntiin Hotakkaan, Kankivaaraan ja Rastiin.²⁵⁵ Divisioonan hyökkäykseen liittyen Lehvän patteristoa vahvennettiin Seppävuoren patterilla. Tällä järjestelyllä Lehvän komennossa oli organisaation täysvahva, mutta kalustollisesti vajaa patteristo, jonka tehtävänä oli tukea Jalkaväkirykmentti 25 pataljoonan (III/JR 25) hyökkäystä Hotakkaan. Pataljoonan

²⁵⁰ Valmari 1992, 252–253 .

²⁵¹ KA/DA/SPK 1972, 8.–11.3.1940.

²⁵² KA/DA/SPK 1973, 2.

²⁵³ Ampumatarvikkeena on ilmeisesti käytetty srannelleja (Usva 1978, 215) tai kiireessä lähietäisyydeltä jopa pelkkiä kartusseja (Siilasvuo 1944, 50)? Tykistön ampumatarvikkeista esim. Huhtala 1940, 446–450.

²⁵⁴ Siilasvuo 1944, 50; Usva 1978, 215.

²⁵⁵ KA/DA/SPK 1973, 2.

hyökkäys alkoi Jyrkänkoskelta 28. tammikuuta aamulla neljän aikaan. Kärjessä eteni kaksi komppaniaa tien molemmin puolin. Kummankin komppanian mukana oli tulenjohtue, mutta patterit eivät näiden taisteluvaiheiden aikana ampuneet epäselvän tilanteen vuoksi. Taisteluissa ei syntynyt pysyviä linjoja, joissa olisi ollut tykistölle maaleja. Jalkaväki ei myöskään pyytänyt tulitukea tai osoittanut maaleja. Hotakan maaston valtauksen jälkeen aloitettiin häirinnän ampuminen²⁵⁶ vihollisen aseisiin Kankivaarassa, Rastissa ja Rastin tienhaaran alueella. Kapteeni Lehvä oli itse tähystämässä tulta ja havaitsi tulen tehokkuuden, kun vihollisen varustuksenaan käyttämään kivilavettaan Kankivaaralla saatiin useita täysosumia. Tehokasta vaikutusta patteriston tulella saatiin aikaan myös vihollisen majoitusalueelle Rastijärven rannalla. Vaikka tuli oli tarkkaa ja majoitusalueet olivat tykistölle hyviä maaleja, ei niiden tulittamiseen ollut ampumatarviketilanteesta johtuen aina mahdollisuutta.²⁵⁷

Tulenjohtopaikka sijaitsi Hotakan mäellä, josta katsottuna vihollisryhmitys pääosin sijaitsi poikittaissuunnassa. Syvyys suunnassa tähystysmahdollisuudet olivat rajalliset, joten tähystys- ja tulenjohtoverkoston laajentamista varten yksi tulenjohtue sai käskyn edetä Alajyrkän kautta Mieronahoon. Paikka todettiin tähystyksen kannalta hyväksi, mutta hakuammunnan jälkeen suoritettu vaikutusammunta ei tuottanut merkittäviä tuloksia. Samalla alettiin rakentaa puhelinyhteyttä Mieronahon tulenjohtopaikalle, koska aiemmin yhteyttä tuliasemiin oli pidetty radiolla. Uusi tulenjohtue oli aloittanut siirtymisen Mieronahon tulenjohtopaikalle, jossa ei ollut tuolloin omien joukkojen muuta miehitystä. Matkalla rakennettiin puhelinyhteyttä Jyrkästä Mieronahoon kahdeksan kilometriä, joka oli vaikeakulkuista korpimetsää. Mukana ollut opas eksyi, jolloin tulenjohtue tuli parikaapelilinjansa kanssa lähelle Petäjälampea. Siellä jalkaväen partio kertoi kohdanneensa alkuperäisen reitin varrella vihollisen väijytysosaston. Parikaapelikeloja oli haettava lisää, koska puhelinlinja muodostui eksymisen vuoksi huomattavasti aiottua pidemmäksi. Siirtyminen vei aikaa kymmenen tuntia, mutta lopulta puhelinyhteys tulipatteriin toimi.²⁵⁸

---

²⁵⁶ Tykistön ampumamenetelmistä ja tulimuodoista Huhtala 1940, 443–446; Paulaharju 1989, 339–348.

²⁵⁷ KA/DA/SPK 1973, 2–3.

²⁵⁸ KA/DA/SPK 1973, 3; KA/DA/SPK 261, 3.2.1940.

Hakuammunnat onnistuivat hyvin ja tulenjohtue ammutti päivän aikana 200 kranaattia vihollisen majoitukseen ja varustukseen. Viholliskoneet pudottivat elintarviketäydennyksiä Rastin alueelle, mutta tulenjohtue ei voinut sitä estää. Lentokoneisiin vaikuttamisen sijaan oli mahdollista johtaa tuli Rastinjärven jäälle laumoittain rynnänneitä ”limpunkerääjiä” kohti, jotka poistuivat nopeasti ja jättivät jälkeensä useita kaatuneita. Päivän päätteeksi tulenjohtue siirtyi majoitusalueelle Ylijyrkkään. Myöhemmin tulenjohtue sai vahvemman jalkaväkisuojaus ja teltan. Tulenjohtajat jatkoivat helmikuun alussa ammuntaa Rastissa majoitukseen ja Saunajärven tiellä liikkuneisiin hevoskolonniin. Tykistötulen vaikutuksesta vihollisen oli majoitettava korsuihin ja lopetettava liikenne valoisan aikana. Tuli oli tarkkaa, koska Rastin tienhaaran alueella olleen talon ulkorakennus tuhoutui lähes kokonaan ja Lapinvaaran talon navetan katosta oli mennyt neljä kranaattia sisään. Lapinvaaran tilan asuinrakennus tuhoutui tulipalossa samoihin aikoihin. Lehvä ei kuitenkaan pitänyt palon syynä patteristonsa ampumia kranaatteja, vaan vihollisen varomattomuutta avotulen käytössä.²⁵⁹ Kylmyys, vähäinen ravinto ja fyysinen uupumus heikensivät saaretun vihollisen taistelukykyä ja -tahtoa, kun huolto oli suunniteltu erilaisiin oloihin²⁶⁰

Helmikuun kuudentena päivänä kapteeni Lehvän käskettiin ottaa yhteyttä Erillinen Pataljoona 14 komentajaan kapteeni Heimo Muroleen Luelahden luoteispuolella. Murole selvitti komentopaikallaan tilanteen, jotta Lehvällä olisi perusteet suunnitella tulenkäyttö Saunajärven alueella. Tilanneselostuksen perusteella Lehvä teki esityksen kaikkien pattereiden sijoittamisesta Lutjajärven lounais- ja eteläpuoliseen maastoon. Sieltä kaikkia tykkejä olisi voitu käyttää keskitetysti Klemetin, Luelahden ja Kannaksen vihollisryhmiin. Divisioonan tykistökomentajana tuolloin toiminut majuri Ahlholm ei kuitenkaan hyväksynyt esitystä, vaan käski kanuunapatterin aseisiin Ylijyrkkään ja haupitsipatterin Tulijärven maastoon. 9./KTR 9:llä oli käytössään vain yksi haupitsi, koska toinen oli mennyt epäkuuntoon. Ampumatäisyydet olivat pitkiä, jolloin yhteyksien ja mittaustoiminnan järjestäminen vaikeutui. Patteristo ei ollutkaan ampumavalmis, kun se sai tulitehtävän Saunajärven suuntaan. Ongelmat ratkesivat, kun kanuunapatteri siirrettiin Petäjälammelle ja haupitsipatteri Kolkkolammelle.²⁶¹

²⁵⁹ KA/DA/SPK 1971, 1.–4.2.1940; KA/DA/SPK 1973, 3.

²⁶⁰ Tuunainen 2019, 285.

²⁶¹ KA/DA/SPK 1972, 5.–8.2.1940; KA/DA/SPK 1973, 3–4; Valmari 1992, 256.

Rastin tienhaaran ja Luelahden väliseltä tieltä pohjoiseen maasto oli erittäin vaikeakulkuista, joten varsinkin 8./KTR 9 siirto Ylijyrkästä Petäjälammelle oli hankalaa. Tykit saatiin perille, koska 9. Divisioonan esikuntapäällikkö kapteeni Marttinen oli asettanut tykkien siirtoa varten joukkueen verran jalkaväkeä käyttöön. Tykistökoulutuksen saaneena Marttinen ymmärsi epäsuoran tulen tärkeyden.²⁶² Pohjois-Suomen Ryhmän tykistökomentaja majuri Putro ihmetteli tuliasemia tarkastaessaan, kuinka tykit oli saatu tuliasemiin. Putrolla itsellään oli ollut vaikeuksia päästä paikalle henkilöreellä. Olosuhteista johtuvat erityispiirteet eivät rajoittuneet yksistään maastoon. Sääolosuhteet olivat helmikuussa 1940 Saunajärven Luelahden alueella niin vaihtelevat, että muutamia tunteja aikaisemmin ammuttuihin laukauksiin verrattuna saattoivat kranaattien iskemien paikat muuttua jopa 200 metriä. Tykistöammuntaan vaikuttavia tekijöitä olivat kaluston lisäksi ilman lämpötila, ilmanpaine ja ruudin lämpötila. Ne oli otettava ammunnan valmisteluissa huomioon.²⁶³

Helmikuun kahdeksantena päivänä kapteeni Lehvä ilmoittautui taistelijaotukseen tehtyjen muutosten vuoksi everstiluutnantti Ruotsalon käyttöön. Seuraavana päivänä tulenjohtajat jaettiin eri jalkaväkiosastoille, jotka kuuluivat osasto Ruotsaloon. Lehvä antoi tulenjohtajille käskyn tulenjohtopaikkojen ja maalien tiedustelusta. Tulenjohtajat sijoitettiin saarrettujen vihollisryhmitysten eri puolille. Tällöin he osaksi näkivät toistensa maalialueet ja kykenivät tarvittaessa tähystämään tulta eri suunnista. Hakuammunta aloitettiin, kun tiedustelu oli suoritettu. Sen perusteella valittiin yksi tarkistusmaali kullekin maalialueelle. Hakuammunnalla tarkistettiin aina ennen jokaista ammuntaa kummankin patterin tuli. Tämä kulutti ampumatarvikkeita, mutta toisaalta hakuammuntoihin käytetyt kranaatit putosivat vihollisen hallussa olleille alueille ja saivat jotain vaikutusta aikaan. Luelahdessa päivän aikana vaihtelevat sääolot ja lämpötilat aiheuttivat suurta hajontaa tykistön tulelle.²⁶⁴

Kapteeni Lehvä oli saanut käskyn ottaa yhteyttä everstiluutnantti Ruotsaloon helmikuun yhdestoista päivä aamulla Luelahteen alkavaksi käsketyt hyökkäyksen suunnittelua varten. Everstiluutnantti Ruotsalo selosti Lehvälle hyökkäyssuunnitelman ja antoi maalialueet, joihin patteriston piti kyetä ampumaan. Ruotsalo ei määrittänyt selvää

²⁶² Tuunainen 2012, 33.

²⁶³ KA/DA/SPK 1973, 4; Tuunainen 2019, 280; Ammunnan valmistelusta Paulaharju 1989, 340–346.

²⁶⁴ KA/DA/SPK 1973, 4; Valmari 1992, 256.

painopistettä, vaan jalkaväkiosastot hyökkäisivät vihollisen ryhmittymään eri puolilta. Patteriston piti ampua tulivalmistelu jokaisen eteen. Tykistötuli oli hajanaista, kun muutamia satoja kranaatteja ammuttiin laajalle alueelle. Hyökkäyksellä saatiin vallattua muutamia korsuja, mutta hyökkäys pysähtyi jo aamupäivän aikana. Seuraava hyökkäys Luelahtea vastaan alkoi kolme päivää myöhemmin. Tällöin hyökkäyksellä oli selvä painopiste. Tykistön tulivalmistelu alkoi tunti ennen hyökkäystä aamuyön pimeydessä. Tykistön kranaatit saivat aikaa useita tulipaloja. Lehvä oli itse seuraamassa hyökkäystä tulenjohtopaikalla. Hyökkäys alkoi aamuviideltä ”hervittävällä tulella, johon kaikki patterit, kranaatinheitin ja konetuliaseet ottivat osaa ja vihollinen vastasi kaikilla aseillaan”. Liian pienillä ja väsyneillä jalkaväkijoukoilla tehty hyökkäys kuitenkin pysähtyi iltapäivällä.²⁶⁵

Helmikuun puolivälissä vihollisen hiihtoprikaatin osat aiheuttivat vakavaa haittaa Lehvän patteriston toiminnalle. Kun hiihtojoukkojen uhka oli saatu poistettua, jatkuivat hyökkäykset Luelahdessa saarrettuna olleita vihollisia vastaan. Helmikuun 25. päivä suoritettiin aamuviideltä tulivalmistelun jälkeen Luelahden ”Esikuntakukkulaa” vastaan hyökkäys, joka kuitenkin epäonnistui ja joukot piti irrottaa taistelusta. Ampumatarvikkeita saapui tykistölle pienissä erissä, joten suuria ampumatarvikemääriä ei ollut käytettävissä. Kun kapteeni Lehvä sai tietää uudesta hyökkäyksestä ”Esikuntakukkulaa” vastaan, hän päätti pidättäytyä toisarvoisten maalien ampumisesta ja kerätä näin ampumatarvikkeita voimakkaampaa tykistötoimintaa varten. Samoihin aikoihin siirtyi Luelahteen kapteeni Laulajaisen 4. Erillinen patteri ja ryhmittyi suorasuuntausasemiin.²⁶⁶ Maaliskuun toisena päivänä alkoi tulivalmistelu uutta hyökkäystä varten. Aamupäivän aikana ammuttiin tarkistus- ja häiritsemisammuntoja. Myöhemmin päivällä alkoi tuhoamisammunta, jolla pyrittiin osumaan vihollisen varustuksiin. Laulajaisen patterin ja kranaatinheitinien osuus oli yksityiskohtaisesti suunniteltu. Ampumatarvikkeiden varaamisen ja rajoitetun maalialueen vuoksi tuli oli tehokasta illalla aloitetussa tulivalmistelussa. 8./KTR 9 ampui tunnissa 600 kranaattia ja 9./KTR 9 ampui 400 kranaattia samassa ajassa. Patteristoupseerina toimineen luutnantti Linnalan johdolla tuli-iskut onnistuivat hyvin. Lehvän havaintojen mukaan maalialue

²⁶⁵ KA/DA/SPK 1972, 11.2.–14.2.1940; KA/DA/SPK 1973, 5; Usva 1978, 226–227; Valmari 1992, 256.

²⁶⁶ KA/DA/SPK 1972, 14.2.–29.2.1940; KA/DA/SPK 1973, 5–6; Usva 1978, 228, 231–234, 236, 246.

näytti hämärtyvässä talvi-illassa yhdeltä tulimereltä. Lähes kaksikymmentä vuotta tykistössä palvelut ammattiupseeri kuvasi näkymää valtavan kaameaksi. Kun jalkaväki lähti hyökkäämään, se pääsi ilman vastarintaa vihollisen varustusten sisään. Taistelua käytiin seuraavaan aamuun asti, jolloin koko ”Esikuntakukkula” saatiin haltuun. Tykistö ampui saattoammuntaa aamuun asti. Vallatulle alueelle perustettiin uusi tulenjohtopaikka, jonne rakennettiin puhelinyhteys. Sieltä oli hyvä tähyttää vihollisen haltuun jääneitä alueita. Taistelun jälkeen alueella oli silvottuja puunrunkoja ja kuoppia. Valkea lumipeite oli hävinnyt ja tilalla oli kranaattien repimä musta maa. Rikkiammutut korsut ja taisteluhaudat olivat täynnä ruumiita. Suomea puhunut sotavanki kertoi Lehvälle, että tykistötulella oli ollut järkyttävä vaikutus. Sotavanki sanoi, ettei ollut koskaan aikaisemmin uskonut ihmisen edes sodassa voivan joutua niin kauheaan paikkaan. Sotasaaliiksi saatiin 122 millimetrin haupitsi, jonka tähtäinlaitetta sirpale oli vioittanut. Putken läpi suuntaamalla sitä käytettiin entisiä omistajiaan vastaan varsinkin, kun 20 kranaattia oli valmiina tuliasemassa.²⁶⁷

Muutaman päivän päästä vallattiin Luelahden itäinen tukikohta pienemmän tykistö- ja kranaatinheitinvalmistelun jälkeen. Luelahdessa oli vielä läntinen tukikohta, jonka valtaamisen valmistelut aloitettiin maastontiedustelulla. Hyökkäystä johtamaan käsketty kapteeni Murole päätti hyökätä itään päin kahdella komppanialla Saunajärven tien eteläpuolella ja yhdellä komppanialla pohjoispuolella. Maastontiedustelussa mukana olleet tykistöupseerit laativat kapteeni Murolen päätöksen perusteella suunnitelman tykistötulen käytöstä. Luelahteen siirrettiin myös luutnantti Kuuselan patteri (1./KTR 9), joka ryhmittyi motin länsipuolelle. Kaksi tykkiä Kuuselan patterista jätettiin aseisiin motin pohjoispuolelle. Länsipuolelle sijoitettiin kapteeni Laulajaisen patteri suorasuuntausasemiin. Tulivalmistelu aloitettiin 12.3.1940 aamulla seitsemältä. Se jatkui pieniä taukoja lukuun ottamatta iltaseitsemään. Epäsuoraa tulta ampuneiden pattereiden tuli oli tarkkaa, mutta kaikki suorasuuntaustykit eivät osuneet kranaattien laakamaisen lentoradan vuoksi kuolleessa kulmassa olleisiin maaleihin. Jalkaväen hyökkäys pysähtyi miinakenttään ja hyvin sijoitettuihin vihollisen tuliasemiin. Taistelut päättyivät seuraavana päivänä kello 11, eikä Luelahden läntistä mottia saatu vallattua.²⁶⁸

²⁶⁷ KA/DA/SPK 1972, 1.–5.3.1940; KA/DA/SPK 1973, 6; Usva 1978, 246–247; Valmari 1992, 261.

²⁶⁸ KA/DA/SPK 1972, 6.–13.3.1940; KA/DA/SPK 1973, 7.

Suomalaisen tykistön sodalla oli Kuhmossa omat erityispiirteensä, kun tykistötoimintaa verrataan vaikka Kaakkois-Suomessa käytyihin taisteluihin. Kuhmossa toimineilla pattereilla oli kullakin omat kalustotyyppinsä. Kanuunat ja haupitsit olivat kevyitä kenttätykkejä, jolla oli suoraan vaikutusta tulen tehokkuuteen. Vaikka kapteeni Lehvä korostikin patteristonsa tulen tehoa, saattoi sirpaleiden ja srappnellien vaikutus syvässä lumessa jäädä vähäiseksi. Pitkäputkinen 76 millimetrin sotasaaliskanuuna osoittautui hyväksi kenttätykiksi, mutta sen heikkoutena oli kranaatin teho lumessa. Lisäksi 122 millimetrin haupitseilla oli ollut räjähtämättömiä ennen viimeistä Luelahden taistelua kolmasosa kaikista kranaateista. Syyttimet eivät toimineet pakkasessa. Siten ei ollut yllättävää, että hyökkäystä johtanut kapteeni Heimo Murole uhkasi komentopaikallaan hyökkäyskäskyä antaessaan ”pirun perivän tulenjohtajat, jos kranaatit eivät syty”.²⁶⁹ Niin tulenjohtajat kuin tykkimiehistöt pitivät huonoimpana kalustona ruotsalaisia 75 millimetrin kanuunoita. Taistelujen aikana tykeistä yli kolmannes oli korjattavana erilaisten vikojen ja vaurioiden vuoksi.²⁷⁰

Kalustosta ja ampumatarvikkeista johtuneiden ongelmien lisäksi maasto- ja ilmasto-olosuhteet ja kunnollisten karttojen puute aiheuttivat vaikeuksia tykistön toiminnalle.²⁷¹ Alueellisista eroista huolimatta tykistön toimintaa Kuhmossa voi yleisesti luonnehtia samalla tavoin kuin tykistöä muilla rintamilla. Tykistötaktiikkaa tutkineen Pasi Kesselin mukaan suomalaisilla tykistöjoukoilla oli kyllä taitoa, mutta ei riittävästi materiaalia tehokasta toimintaa varten.²⁷² Suomalainen kenttätykistö joutui sodan kurimukseen kokemattomana ja kalustollisesti vajaan, vaikka koulutustaso, ampumatekniikka ja taisteluhenki olivat hyvät.²⁷³ Kuvatessaan patteristonsa toimintaa Kuhmossa kapteeni Väinö Lehvä totesi lopuksi:

”Minulla ei ole ollut kerrottavana mitään mainehikkaita suorituksia, mutta siitä huolimatta patteriston koko henkilökunta työskenteli sodan ajan erittäin tarmokkaasti ja reippaasti milloinkaan väistämättä velvollisuuksiin yhteisen päämäärämme saavuttamiseksi.”²⁷⁴

²⁶⁹ Valmari 1992, 262–263.

²⁷⁰ Paulaharju 1994, 98.

²⁷¹ Tuunainen 2019, 222–223, 229.

²⁷² Kesseli 2017, 97–109.

²⁷³ Paulaharju 1994, 112.

²⁷⁴ KA/DA/SPK 1973, 7.

3.2 Vihollinen tykistöjoukon näkökulmasta

Edellä kuvattu III/KTR 9 oma toiminta ei täysin kerro, miten vihollinen ilmeni Lehvän patteristolle talvisodan aikana Kemissä, Paltamossa ja Kuhmossa. Sotapäiväkirjojen²⁷⁵ sisältöjen perusteella vihollinen toimi patteristoa vastaan kolmella eri tavalla: lentokoneilla, jalkaväkiaseilla ja epäsuoralla tulella. Taulukon jalkaväki-sarakkeeseen on laskettu mukaan jalkaväen asejärjestelmien suora-ammuntatuli.

Taulukko 3. Vihollisen toiminta III/KTR 9 sotapäiväkirjojen perusteella

ILMATOIMINTA	JALKAVÄKI	EPÄSUORA TULI
1.12.1939	11.2.1940	1.2.1940
5.12.1939	15.2.1940	11.2.1940
3.1.1940	16.2.1940	27.2.1940
4.1.1940	17.2.1940	–
5.1.1940	21.2.1940	–
22.1.1940	28.2.1940	–
23.1.1940	5.3.1940	–
26.1.1940	10.3.1940	–
27.1.1940	11.3.1940	–
3.2.1940	13.3.1940	–
4.2.1940	–	–
5.2.1940	–	–
13.2.1940	–	–
15.2.1940	–	–
25.2.1940	–	–
27.2.1940	–	–
5.3.1940	–	–
6.3.1940	–	–
8.3.1940	–	–
13.3.1940	–	–
Yhteensä 20	Yhteensä 10	Yhteensä 3

Vihollisen aiheuttama uhka ilmeni perustettavana olleelle joukolle jo Kemissä, kun radiosta kuultiin illalla 28.11.1939, että Neuvostoliitto oli irtisanonut hyökkäämättömyyssopimuksen. Patteriston miesten mieliala oli hyvä ja päättäväinen. Sodan alettua mieliala muuttui katkeraksi muualla suoritettujen pommitusten vuoksi. Sodan alkaminen oli kuitenkin lisännyt yksimielisyyttä ja päättäväisyyttä. Joulukuun ensimmäisen päivän iltana saatiin kaupungin itäpuolelta havaintoja viholliskoneesta,

²⁷⁵ KA/DA/SPK 1970, KA/DA/SPK 1971 ja KA/DA/SPK 1972.

joka kuitenkin poistui kohti kaakkoa. Kone ei missään vaiheessa ollut kaupungin yllä. Aamuyöllä joulukuun viidentenä saatiin lyhyt havainto koneista, mutta ilmavaara peruttiin nopeasti. Vähän ennen joulua annettiin ilmavaroitus puolen tunnin ajaksi. Joulukuussa 1939 ilmahälytyksiä annettiin, mutta pommituslentoja ei ollut. Joulukuu kului patteristolta hevosten luovutuksissa ja vastaanotoissa, perustettavaksi käsketyt Kranaatinheitinkomppanian valmisteluissa sekä Kemmin lentokentän vartioinnissa. Lisäksi partioitiin lähiseuduilla, koska ilmahälytysten vuoksi syntyi epäilyksiä, että vakoojat antoivat viestejä lentokoneille. Ulkopuolelta tulleita ilmoituksia vakoojista ja valomerkkien antajista ei saatu todistettua, joten ne saattoivat olla vilkkaan mielikuvituksen tuotetta.²⁷⁶ Talvisodan henkeä tutkineen Tuomas Teporan mukaan epäilykset vakoojista ja valomerkkien lähittäjistä kertoivatkin enemmän sota-ajan ilmapiiristä kuin todellisuudesta.²⁷⁷

Havainnot vihollisen ilmatoiminnasta lisääntyivät, kun III/KTR 9 siirtyi Kemmin Karihaarasta Paltamon Melalahteen ja Mieslahteen vuodenvaihteessa 1939–1940. Tammikuun kolmantena päivänä nähtiin viholliskoneita lentämässä kohti Oulua samalla, kun yksi kone lensi kohti itää. Lentokorkeudeksi arvioitiin pari kilometriä. Moottorien äänet kuuluvat selvästi. Samanlaisia havaintoja tehtiin kahtena seuraavana päivänä. Ilmahälytysten jälkeen nähtiin muutaman koneen ryhmiä tai kuultiin vain voimakasta moottorien ääntä. Missään vaiheessa viholliskoneet eivät toimineet joukkoa vastaan. Tammikuun puolivälissä junakuljetukset Paltamosta Sotkamoon sekä marssit Sotkamosta Kuhmoon sujuivat ilman viholliskosketusta. Kuhmossa vihollisen ilmatoiminta oli heti vilkasta, kun 23. tammikuuta aamupäivällä yli 20 konetta pommitti Kuhmon kirkonkylää. Samana päivänä iltapäivällä viisi konetta saapui Kuhmin suunnasta patteriston ryhmitysalueen ylle ja kääntyi koilliseen. Koneet ampuivat konekivääreillään sivuille ja taakse. Tulituksen seurauksena käskettiin huollon ja komento-osien alueilla ryhmitysmuutoksia ja sirpalesuojien kaivamista. Aamulla 27. tammikuuta annetun ilmahälytyksen jälkeen kymmenkunta viholliskonetta pommitti Kuhmon kirkonkylää.²⁷⁸

²⁷⁶ KA/DA/SPK 1971, 30.11.–20.12.1939; Valmari 1992, 251.

²⁷⁷ Tepora 2015, 205.

²⁷⁸ KA/DA/SPK 1971, 1.–31.1.1940.

Osattomaksi vihollisen ilmavoimien vaikutuksesta ei jäänyt alkuvaiheessa erillään ollut 7./KTR 9, jonka toiminta viholliskoneita vastaan oli varsin menestyksellistä. Sotkamoon jäänyt patteri oli 29. tammikuuta ampunut alas yhden viholliskoneen. Kone oli joutunut tekemään pakkolaskun järven jäälle. Pommikoneiden reitti Kontiomäelle ja Kajaaniin kulki kirkonkylän itäpuolella taloihin majoittuneen joukon yli. Kaksimoottorista konetta oli ammuttu ilmeisesti pikakiväärillä. Läheisen majoituksen vanhimpana ollut väepeli Savipakka oli järjestänyt koneen valtausyrityksen. Pikakivääri oli rannassa tulitukena, kun kivääriryhmä oli kiertänyt järven toiselle puolelle. Koneen miehistö oli poistunut koneesta, kun he olivat ensin turhaan yrittäneet irrottaa konekivääriä mukaansa. Kivääriryhmä seurasi jälkiä, jotka johtivat latoon. Kiväärimiehet lähestyivät latoa, jolloin sieltä avattiin tuli käsiaseilla. Latoa tulitettiin kivääreillä, kunnes alikersantti Heikki Kuusiniemi syöksyi ovelle ja ampui pistoolilla laukauksen jokaiseen nurkkaan. Kaksi koneen miehistöön kuulunutta antautui ja kolmas löytyi kuolleen ladon sisältä.²⁷⁹

Helmikuun alussa vihollisen lentotoiminta Kuhmon suunnassa kiihtyi. Koneet lensivät jopa alle 200 metrin korkeudessa. Pommitukset kohdistuivat Kuhmon ja Sotkamon väliselle tielle Kuhmon ja Jämäksen kasarmialueen välillä. Lisäksi joukkojen käskettiin järjestää ilmatähystys desanttien ilmaantumisen varalta erityisesti järville ja avonaisille paikoille maastossa. Samalla oli varauduttava desanttien torjuntaan. Helmikuun alkuun mennessä patteriston henkilöstötappiot olivat vähäiset, mutta tilanne oli muuttumassa juuri vihollisen lentokoneiden aktiivisuuden vuoksi. Helmikuun neljäntenä päivänä patteriston esikunnan huoltotoimistoon osui lentopommin sirpaleita, jolloin tervolalainen kersantti Pekka Aho haavoittui oikeaan jalkaan.²⁸⁰ Lääkäri Granlund antoi ensiavun, jonka jälkeen haavoittunut toimitettiin kenttäsairaalaan. Muutamia kymmeniä minuutteja pommituksen jälkeen koneet kiersivät etsien kanuunapatterin tuliasemia. Patterin tulitoiminta keskeytettiin, jotta tuliasemat eivät paljastuisi. Seuraavana yönä yksittäinen kone lensi Jyrkänkonselta pohjoiseen ja kääntyi vähän myöhemmin kohti itää. Koneen ilmeisenä tarkoituksena oli selvittää tykistön ryhmitysalueita. Helmikuun viidentenä päivänä nelimoottorinen kone lensi noin 50 metrin korkeudessa metsikössä sijainneen komentokorsun yli. Liian myöhään avattu kiväärikaliperisten aseiden tuli ei

²⁷⁹ KA/DA/SPK 1970, 29.1.1940; Valmari 1992, 252.

²⁸⁰ Aho oli Tervolan veteraanimatrikkelin mukaan toiminut kapteeni Lehvän autonkuljettajana.

tehonnut etelään kohti Rastinjärveä lentäneeseen koneeseen. Tuona samana päivänä Mieronahon tulenjohtopaikalta havaittiin vihollisen kahden pommikoneen kolmen hävittäjän saattamana pommittavan Sivakan aluetta. Iltapäivällä raskas pommikone lensi kömpelösti, pudotti paketin saarrettuun vihollistukikohtaan ja poistui Nurmeksen suuntaan. Muuallakin ilmatoiminta oli hyvin vilkasta koko päivän ajan.²⁸¹

Vihollisen lentotoiminta jatkui patteriston ryhmitysaluetta vastaan helmikuun puolivälissä, kun patteriston komentopaikan läheisyyteen hyökättiin pudottamalla kuusi pientä pommia ja ampumalla konekivääreillä räjähtäviä luoteja. Yksi tykkimies haavoittui vaikeasti, kun luoti meni selästä sisään ja tuli vatsan puolelta ulos. Lisäksi hyökkäyksessä haavoittui kaksi hevosta, jotka olivat sodan vaaroille alttiina samalla tavoin kuin patteriston henkilöstö.²⁸² Helmikuun lopulla viholliskoneet tekivät syöksyjä komentopaikan yläpuolella ja ampuivat konekivääreillä. Tappioita ei tullut, koska suojautuminen oli mahdollista aiemmin kaivettuun sirpalesuojaan. Vihollishävittäjät hyökkäsivät päivän aikana patteriston ryhmitysaluetta vastaan useita kertoja. Yksi tykkimies kuoli ja useat haavoittuivat.²⁸³ Patteriston komentopaikka oli Kuhmoon siirtymisen jälkeen sijainnut Pihlajamäen talon läheisyydessä Haatajanjärven länsipäässä. Sieltä se oli siirretty tammikuun lopulla 4x16 metrin kokoiseen korsiin Jyrkän tiehaarasta 700 metriä koilliseen.²⁸⁴ Maaliskuun alussa koneet häiritsivät toimintaa päivällä ja illalla useiden tuntien ajan. Sodan loppua kohden koneet olivat ilmassa päivisin yhä aikaisemmin, kun päivä maaliskuussa piteni. Sodan viimeisenä aamuna sen jälkeen, kun tieto rauhasta oli välitetty joukoille, aloittivat vihollisen lentäjät vielä kiivaan pommituksen ja konekivääritulituksen.²⁸⁵ Janne Mikkotervo kuvasi tapahtumia seuraavasti:

”Meille tuli tuntia ennen tieto, että aselevon piti alkaa kello 11, niin emme voineet uskoa sitä, kun ryssät rummuttivat tykillään ja molotohvin linnut pörräsivät ja ruiskuttivat aivan viimeiseen minuuttiin saakka. Mutta kun kello täytti yksitoista, niin kaikki lakkasi yhtäkkiä. Ja nyt tässä ei kuulu mitään – – kyllä pojat olivat iloissaan.”²⁸⁶

²⁸¹ KA/DA/SPK 1971, 3.–5.2.1940.

²⁸² KA/DA/SPK 1972, 13.2.1940.

²⁸³ KA/DA/SPK 1972, 25.2.1940.

²⁸⁴ KA/DA/SPK 1971, 14.1.1940, 29.1.1940.

²⁸⁵ KA/DA/SPK 1972, 5.–13.3.1940

²⁸⁶ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 13.3.1940.

III/KTR 9 sotilaille ensimmäinen varsinainen kohtaaminen vihollisen jalkaväen kanssa tapahtui Kuhmossa 27. tammikuuta 1940, kun mittausryhmän partio joutui väijytykseen ja kärsi henkilöstö- ja kalustotappioita. Maajoukkojen myöhempää vaikutusta tarkasteltaessa, havaitaan Dolinin hiihtoprikaatin joukkojen sekä Rastin ja Saunajärven väliselle alueelle saarrettujen rykmenttien vaikutus Lehvän patteristoa vastaan. Dolinin hiihtojoukoista oli annettu ylemmältä johtoportaalta ennakkovaroitus, jonka jälkeen hyvistä hiihtäjistä muodostettiin varmistuspartio. Partio hiihti komentopaikalta itäkaakkoon puolitoista kilometriä ja siitä pohjoiseen puoli kilometriä, kunnes palasi takaisin. Ensimmäisen varmistuspartion jälkeen lähetettiin toinen partio samalle reitille illalla 14. helmikuuta. Kumpikaan partio ei havainnut mitään poikkeavaa, kunnes seuraavan päivän iltana haupitsipatterin hevosvetoinen partio sai kosketuksen 15 miehen vahvuiseen lumipukuiseen vihollisjoukkoon Lutjajärvellä. Haupitsipatterin partio sai yllätyksellisestä tilanteesta huolimatta ammutuksi kaksi vihollista. Kymmenen miehen vahvuinen ryhmä lähetettiin takaa-ajoon, mutta se ei tavoittanut vihollista. Illalla saatiin lisää havaintoja lähiympäristössä hiihtävistä vihollisista. 16. helmikuuta yöllä lähti luutnantti Niinimaan johdolla kymmenen miestä vahvennettuna neljällätoista miehellä Erillinen Pataljoona 14:sta ajamaan takaa vihollisen hiihtopartiota, jonka muonakolonna oli kohdannut illalla komentopaikalta pari kilometriä pohjoiseen. Muonankuljettajan mukaan vihollisia oli ollut parikymmentä.²⁸⁷

Aamukolmelta osasto löysi kuusi vihollista kokoontuneina vanhalle telttapaikalle, johon kaikki ammuttiin. Viholliset olivat kärsineet pakkasesta ja nälästä niin, että vain yksi heistä oli avannut tulen. Aamukuudelta tehtävä oli suoritettu. Sotasaaliiksi saatiin yksi konepistooli ja kivääreitä, joista osa oli automaattiseita. Lisäksi karttalaukusta oli löytynyt paljon ruplia. Luutnantti Niinimaan osasto oli palaamassa Esikuntapatteriin, kun se kohtasi yöllisellä taistelupaikalla vielä yhden vihollisen, jonka tykkimies Häkkinen ampui. Aamupäivällä vänrikki Ahon partio seurasi taistelupaikalta jälkiä länteen. Jäljet kaartoivat etelään kirkonkylän ja Rastin väliselle maantielle. Partio palasi iltapäivällä mukanaan pikakivääri, pistooli ja täydellinen lääkintälaukku. Viholliselle oli aiheutettu yhden kaatuneen tappiot.²⁸⁸ Puolet muonamiehen kohtaamista vihollisista oli päässyt pakenemaan Rastiin omiensa yhteyteen. Vänrikki Reinikka miehineen sai

²⁸⁷ KA/DA/1971, 27.1.1940; KA/DA/SPK 1972, 14.–16.2.1940.

²⁸⁸ KA/DA/SPK 1972, 14.–16.2.1940.

päivän aikana ammutuksi kaksi hiihtojoukkojen sotilasta ja saaliiksi kaksi puoliautomaattikivääriä. Lutjan alueella ollut luutnantti Seppävuoren patteri otti kolme vankia ja kuusi pikakivääriä, jotka luovutettiin vänrikki Reinikalle.²⁸⁹

Vänrikki Matalan tulenjohtue vahvennettuna kolmella aliupseerilla ja yhdellä tykkimiehellä lähti aamulla 17. helmikuuta tiedustelemaan ympäristöä. Vänrikki Matala näki ensin yhden vihollisen ja välittömästi sen jälkeen useita muita. Tulitaistelussa ammuttiin vihollisen pikakivääriampuja ja seitsemän kiväärimestä. Taistelun jälkeen partio lähti ajamaan takaa vihollista. Takaa-ajoon liittyi mittausryhmä. Sen suojana ollut jalkaväkiryhmä lähti myös mukaan. Perääntyneiden hiihtojoukkojen vahvuuden arvioitiin olleen yli 40 miestä, jotka tavoitettiin pinta-alaltaan aarin alueelle pakkautuneina. Pakkanen ja väsymys olivat ajaneet joukon kasaan. Iltapäivällä tulenjohtueen miehiltä alkoivat loppua patruunat, jolloin niitä haettiin lisää osasto Ruotsalon komentopaikalta. Patruunoiden lisäksi sieltä tuli vahvennuksiksi kuusi miestä. Tulitaistelussa saivat surmansa alikersantti Martti Hänninen ja mittausmies Heikki Häkkinen sekä yksi jalkaväkisotilas. Vahvennuksena tulleet kolme jalkaväki- ja kranaatinheitinmiestä haavoittuivat. Taistelun jälkeen sotasaaliiksi saatiin konepistooli ja yli 50 puoliautomaattikivääriä. Vihollisen tappiot olivat 55 miestä kaatuneina. Muutamia vihollisia oli taistelun aikana päässyt pakenemaan.²⁹⁰

Helmikuun lopulla patteriston komentopaikalla vastaanotettiin puhelinsanoma, jonka mukaan vihollinen valmisteli hyökkäystä kanuunapatterin kimppuun. Patteristoupseeri Teemu Linnala käski koota luutnantti Kaasilan johdolla kahden ryhmän vahvuisen osaston, jonka tehtävänä oli siirtyä hevosilla Jyrkkään. Sieltä piti ensin ottaa puhelinyhteys ja jatkaa sen jälkeen Petäjälammille. Kanuunapatteri oli ryhmitetty lähipuolustusasemiin, mutta kosketusta viholliseen ei ollut. Myöhemmin selvisi, että vihollispartiot olivat ehkä lähtöisin Klemetin tai Rastin suunnalta. Jalkaväkipartiot saivat kosketuksen viholliseen Sivakan risteuksen koillispuolella. Illalla 28. helmikuuta jalkaväen partio oli havainnut ladun, joka ylitti Petäjälammin ja Kolkkalammin välisen varmistusladun. Jalkaväkihyökkäyksiä kanuunapatteria vastaan ei kuitenkaan tapahtunut. Kyse oli todennäköisesti saarrettujen vihollisosastojen partioinnista, joka

²⁸⁹ KA/DA/SPK 1972, 16.2.1940.

²⁹⁰ KA/DA/SPK 1972, 17.2.1940.

ulottui noin kilometrin etäisyydelle Saunajärven tiestä. Saarrettuna oli myös vihollisdivisioonan tykistöä ja kranaatinheittimistöä, jotka toimivat rajallisten ampumatarvikemäärien puitteissa. Joskus ammunta saattoi olla kuitenkin kiivasta ja kohdistua lähelle komentopaikkaa.²⁹¹

Kuhmossa kenttätykistössä palvelleen sotilaan tehtävä vaikutti siihen, miten yksittäinen sotilas tai organisaation erilaiset ryhmät, jaokset ja patterit kohtasivat vihollisen. Elintarvikekolonnan keittäjälle sota oli erilaista kuin etulinjassa toimineelle tulenjohtueen sotilaalle. Tulenjohtueet joutuivat ilmatoiminnan lisäksi kohtaamaan vihollisen kiväärikaliperisten aseiden ja tykkien tulen. Saarrettujen puolustuskeskusten alueilla oli panssarivaunuja, jotka oli kaivettu maahan kiinteiksi asepesäkkeiksi, kun niiden polttoaine oli loppunut.²⁹² Vaunujen liikettä havaittiin enemmän rintamasodankäynnissä Kilpelänkankaan ja Löytövaaran suunnalla. Kokemus kiinteistä asepesäkevaunuista koski patteristossa vain tulenjohtueita. Vihollisen ilmatoiminta oli seikka, joka vaikutti koko patteriston alueella. Sen lisäksi jalkaväellä, erityisesti Dolinin hiihtoprikaatin esiintymisen aikoihin oli vaikutusta laajasti patteriston alueelle. Vihollisen epäsuoran tulen vaikutus on ollut ajallisesti rajallisempaa kuin ilmatoiminnan ja jalkaväen tai suora-ammuntatulen.

3.3 Kokemukset ja sodan luonne Kuhmossa

Sotilasorganisaatioille tyypillisiä piirteitä ovat muiden organisaatioiden lailla suunnittelu, päätöksenteko ja toteutus. Eversti Siilasvuo kuvasi komentajan näkökulmasta Suomussalmen ja Kuhmon taisteluista jo maailmansodan aikana julkaistuissa kirjoissa. Kokemukset talvisodan taisteluista on siten kirjattu vain vähän tapahtumien jälkeen.²⁹³ Pasi Tuunainen on kuvannut Siilasvuon esikunnan suunnittelu- ja päätöksentekoprosessia komentajan ja esikuntapäällikön välisenä tahtojen taisteluna. Siilasvuon apuna taistelujen johtamisessa oli yleisesikuntaupseerikurssin käynyt kapteeni Alpo Marttinen, joka myöhemmin toimi jatkosodan aikana muun muassa jalkaväkirykmentin komentajana ja päätti sotilasuransa Yhdysvaltain armeijan everstinä. Kuhmon taisteluissa Marttisen tavoitteena oli vihollisen tuhoaminen toisintona Raatteen

²⁹¹ KA/DA/SPK 1972, 11.2.1940, 27.2.1940.

²⁹² Järvinen 1948, 194–196; KA/DA/SPK 1972, 11.2.1940

²⁹³ Siilasvuo 1940; Siilasvuo 1944.

tien tapahtumista. Erona oli kuitenkin se, että Kuhmossa vihollinen oli ehtinyt kaivautua Saunajärven tien suunnassa ja rakentaa hirsivahvisteisia linnoitteita.²⁹⁴ Tammikuun lopulla 1940 alkaneella hyökkäyksellä saatiin kyllä vihollinen saarrettua, mutta kaikkien vihollisryhmitysten murtamiseen voimat eivät riittäneet.²⁹⁵

Kuhmon taisteluista talvisodassa kuvaa monipuolisuus. 1950-luvulla Yhdysvaltain armeijassa palvellessaan Alpo Marttisen arvioi, että taistelut Kuhmossa olivat kuin koko talvisota pienemmässä mittakaavassa. Idässä Kuusijoen – Kilpelänkankaan – Löytövaaran alueilla suomalainen jalkaväki oli vähäisen oman tykistötulen turvin vihollisen voimakkaan tulivaikutuksen alaisena. Jalkaväki kärsi jatkuvia tappioita vihollisen tykistötulossa, jalkaväen ja panssarivaunujen hyökkäysten torjunnoissa, vastaiskuissa sekä lentokoneiden asevaikutuksessa. Taistelua alueella onkin verrattu ensimmäisen maailmansodan kaltaiseen kulutussotaan, mutta ehkä enemmän sota muistutti tilannetta Karjalan kannaksella. Lännempänä Saunajärven tiellä taisteltiin saarrettujen vihollisosastojen tuhoamiseksi. Sivustoilla ja selustassa käytiin molemmin puolin partiosotaa ja tuhoamistaisteluista hiihtojoukkojen välillä.²⁹⁶

Osalla Kuhmossa taistelleista joukoista oli kokemusta Suomussalmen taisteluista. Neuvostoliittolaiset divisioonat olivat hyökänneet heti sodan alussa kahden tien suunnassa Suomussalmelle, jonka ne saavuttivat viikon taistelujen jälkeen. Juntusrannan kautta ja Raatteen tietä pitkin hyökännyttä divisioonaa vastassa olivat molemmissa suunnissa suomalaiset pataljoonan vahvuiset joukot, jotka joutuivat vetäytymään Suomussalmella vesistölinjan taakse. Alueelle lähetettiin lisää suomalaisia joukkoja. Päämajan reservinä olleesta Siilasvuon divisioonasta oli käsketty yksi jalkaväkirykmentti²⁹⁷ etelään Karjalan rintamalle ja myöhemmin prikaatiksi muodostettu jalkaväkirykmentti Kuhmon suunnalle.²⁹⁸ Siilasvuolle oli jäänyt Jalkaväkirykmentti 27, joka joulukuun alussa käskettiin Suomussalmelle prikaatiksi vahvennettuna. Myöhemmin Siilasvuon joukot kasvoivat uudelleen divisioonaksi, kun niihin liitettiin Suomussalmen taisteluihin kaksi uutta jalkaväkirykmenttiä²⁹⁹ sekä muita

---

²⁹⁴ Järvinen 1948, 197.

²⁹⁵ Tuunainen 2012, 71–72, 97–101.

²⁹⁶ Tuunainen 2012, 77.

²⁹⁷ Jalkaväkirykmentti 26.

²⁹⁸ Jalkaväkirykmentti 25 komentajan everstiluutnantti Vuokon mukaan nimettiin Prikaati Vuokoksi.

²⁹⁹ Jalkaväkirykmentit 64 ja 65.

joukkoja. Materiaalutilanne parani sotasaaliiksi saadun kaluston avulla. Siilasvuon divisioona saartoi ensin ja löi sitten vihollisdivisioonan Suomussalmen kirkonkylässä ja Hulkonniemessä. Raatteen tien suunnasta avuksi tullutta divisioonaa estettiin pääsemästä Suomussalmelle. Suomussalmen kirkonkylässä olleen divisioonan osia pääsi osin irtautumaan koilliseen Kiantajärven jäätä pitkin. Taisteluiden ensimmäisten vaiheiden jälkeen suomalaiset joukot keskitettiin joulukuun loppupuolella Raatteen tielle pysähtyneen vihollisdivisioonan tuhoamiseen. Tammikuun alkupäivinä vihollisdivisioona tuhottiin niin, että Siilasvuon joukkoja voitiin siirtää tammikuun loppupuolella Kuhmoon. Kuhmossa tilanne oli saatu lisäjoukkojen avulla vakautettua joulukuussa 1939, mutta vihollinen oli edelleen tieurien suunnassa.³⁰⁰

Eversti Siilasvuo luonnehti Kuhmon seutua leimaaviksi piirteiksi korkeat vaarat ja Sotkamon johtavan vesireitin, joka jakaa pitäjän kahtia. Siilasvuon arvion mukaan seudun tieverkko suosi idän suunnasta hyökkäävää maahantunkeutujaa. Valtakunnan rajalta johti länteen kohti Kuhmon kirkonkylää kaksi tietä. Pohjoinen reitti kulki Kiekinkosken kautta ja eteläisempi Saunajärven ja Rastin kautta. Kuhmon kirkonkylästä tarjoutui tilaisuus jatkaa kahta tietä, joko länteen Sotkamon ja Kajaanin suuntaan tai luoteeseen Hyrynsalmelle. Saunajärven ja Rastin väliseltä osuudelta johti kaksi tietä kohti etelää ja Karjalan rautatietä, joko 60 kilometrin päähän Nurmekseen tai 90 kilometrin etäisyydellä sijainneeseen Lieksaan. Pääteiden lisäksi rajalta johti pienempiä teitä valtakunnan rajan suuntaisesti rakennetulle Suomussalmen ja Lieksan väliselle maantielle. Vaarallisimmat näistä pienistä teistä sijaitsivat Kuhmon koillispuolella ja johtivat rajan läheltä Sumsaan ja Lentiiraan. Neuvostoliiton puolella Repolan lounaispuolelta lähti tie Kolvasjärven kautta kohti Saunajärveä ja Rastia.³⁰¹

Neuvostoliiton 54. Divisioonan tehtävänä oli hyökätä Repolan alueelta Kuhmon ja Nurmeksen tasalle, josta myöhemmin olisi jatkettu hyökkäystä Kajaaniin. Divisioonan hyökkäyksen painopiste oli Kuhmon suunnalla, jossa pääosat saavuttivat jo 6.12.1939 Rastin tienhaaran. Divisioonan pohjoisella sivustalla Kiekinkosken kautta hyökännyt komppania taisteli 13.12.1939 Tyrävaaran talon luona Kuhmon kirkonkylästä itään. Suomalaisten joukkojen vastahyökkäykset Kuhmon ja Nurmeksen suunnasta pysäyttivät

³⁰⁰ Raunio 2007 a, 122–130; Siilasvuo 1940, 35–37, 73; Tuunainen 2012, 72–75.

³⁰¹ Siilasvuo 1944, 5–6.

neuvostodivisioonan pääosien hyökkäyksen joulukuussa Jyrkänkoscalle vain kymmenen kilometrin päähän Kuhmon kirkonkylästä etelään. Neuvostojoukot puolustautuivat sitkeästi ja alkoivat rakentaa linnoitettuja asemia. Myös Tyrävaaraan edennyt vihollinen ajettiin suomalaisten joukkojen hyökkäyksellä Kiekinkosken itäpuolelle jouluna 1939. Samoin etelämpänä hyökänneiden neuvostodivisioonan osien hyökkäykset kahden tien suunnassa kohti Lieksaa ja Nurmesta onnistuttiin torjumaan. Nämä rykmentin vahvuiset joukot vetäytyivät jouluna takaisin rajan taakse.³⁰²

Kaikki Kuhmon suunnan joukot alistettiin eversti Siilasvuon komentoon Pohjois-Suomen ryhmän ja kenraali Tuompon alaisuuteen. Tuompo hyväksyi Siilasvuon suunnitelman toimia samalla periaatteella, kuin Raatteen tiellä. Siilasvuon joukot aloittivat hyökkäyksen 29.1.1940 lyödäkseen rajan takaa Repolasta johtavalla tiellä Jyrkänkoscalle asti päässeeseen vihollisen. Hyökkäyksellä suomalaiset joukot onnistuivat paloittelemaan neuvostodivisioonan jonomaisen ryhmittymän erillisiksi saarretuiksi osiksi eli moteiksi, kuten niitä kutsuttiin. Siilasvuon joukot onnistuivat sodan loppuun mennessä tuhoamaan osan moteista. Ankarimmat taistelut käytiin Saunajärven länsipäässä Luelahden alueella olleita motteja vastaan. Siellä sijaitti myös vihollisdivisioonan komentopaikka. Lehvän patteristo vaikutti epäsuoralla tulella mottien tuhoamiseen Saunajärven Luelahdessa. Vaikutusta oli lisäksi muiden pattereiden suora-ammuntatulella, kranaatinheittimillä sekä konekivääreillä. Neuvostodivisioonan pääosien ryhmittymä oli eristetty Repolan suunnalta tulevista apuvoimista lopulta Löytövaaran ja Kilpelänkankaan alueilla. Suomalaisten joukkojen puolustus kesti sodan loppuun asti Löytövaarassa vihollispainostuksen uusia joukkoja vastaan.³⁰³

Helmikuussa 1940 motteihin saarrettujen joukkojen avuksi lähetettiin eversti Dolinin johdolla prikaatin vahvuisia hiihtojoukkoja Kiekinkosken eteläpuolelta. Dolinin joukot aiheuttivat aluksi sekaannusta suomalaisten joukkojen selustassa, mutta lopulta hiihtoprikaati tuhoutui Kälkäsen ja Kesselin järviolueilla käydyissä taisteluissa lähes täysin. Muutkin saarrettujen joukkojen avustusritykset epäonnistuivat. Vihollisen ilmoitominen pommikoneiden ja hävittäjien tulella tuettiin moteissa olleita joukkoja.

---

³⁰² Raunio 2004, 54–55.

³⁰³ Raunio 2007 b, 154–169.

Lentokoneiden avulla huollettiin saarrettuja joukkoja laskuvarjopudotuksin ja laskeutumalla järvien jälle. Kun mottien pinta-ala sodan loppua kohden pieneni, materiaalipudotukset eivät osuneet tarkoitetuille alueille. Lisäksi lentotoiminnalla osoitettiin maaleja ja opastettiin apujoukkoja. Kuhmon taistelut eivät olleet ainoastaan korpisotaa, vaan pienemmin voimavaroin varustetun reserviarmeijan taistelua modernia konearmeijaa vastaan. Sodan päätyttyä viimeiset moteista selvinneet joukot marssivat 22.3.1940 takaisin rajan yli Neuvostoliittoon.³⁰⁴ Nopeasti ja ongelmattomasti joukkojen vetäytyminen ei kuitenkaan käynyt, vaan syyttelyä ja aiheettomia suomalaisten partioiden vangitsemisia oli tapahtunut. Miinojen raivaaminen ja kaatuneiden hautaaminen veivät aikaa.³⁰⁵ Katri Mikkotervo esitti kirjeessä sodan jälkihoitoon liittyvän kysymyksen odottaessaan maaliskuussa 1940 miestänsä jo kotiin:

”Ei suinkaan siellä nyt enään kovin kauvaa pitetä jälkeen kun kerran kaikki jäljet saatte korjatuksi – – vai pitääkö niitä iivanoita jättä vielä paimentamaan sinne rajalle – – sehän on niin petollinen värkki.”³⁰⁶

Sodan oloissa oli selviydyttävä niin taisteluiden aikana, kuin niiden jälkeenkin. III/KTR 9 sotapäiväkirjoista löytyy vain vähän mainintoja muista kuin sodankäyntiin liittyvistä aiheista. Kuvaus korsussa majoittumisesta ansaitsee tulla mainituksi:

”Komentokorsu 1.2.1940 klo 12.00 on erittäin hyvässä kunnossa. Pihlajamäestä siirretty Kastor-hella on korsun nurkassa ja luo kotoisen tunnelman. Reserviläinen Forssel aloitti tunnetulla taidollaan toiminnan keittiömestarina.”³⁰⁷

Majoittumisen ja muonituksen lisäksi peseytyminen ja vaatteiden vaihto oli talviolosuhteissa haasteellista. Tykistöjoukoille saunominen oli mahdollista taistelujen aikanakin.³⁰⁸ Kirjeet valaisevat sotapäiväkirjoja enemmän sotilaan päivittäisiä toimintoja. Janne Mikkotervo kirjoitti, kuinka uudet villaiset alusvaatteet olivat tulleet paketissa perille, mutta niitä ei kannattanut vaihtaa, koska peseytymismahdollisuutta ei ollut. Vaatteista löytyi ”hyönteisiä”, jotka levisivät ahtaissa majoitusoloissa. Helmikuun

³⁰⁴ Raunio 2007 b, 154–169.

³⁰⁵ KA/DA/SPK 255, 13.–22.3.1940.

³⁰⁶ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 13.3.1940.

³⁰⁷ KA/DA/SPK 1970, 1.2.1940.

³⁰⁸ KA/DA/SPK 1972, 25.2.1940, ”Ryssän koneet tekivät syöksyjä komentopaikan yläpuolella ja ampuivat kiihasti konekivääreillä. Komentojaos suojautui sirpalesuojaan, jota parina iltana on lämmitetty saunana.”; vrt. Tuunainen 2019, 268.

lopulla vänrikki oli määrännyt kolonnan ajomiehet saunaa rakentamaan.³⁰⁹ Saunavihtoja ei ollut, joten löylyssä käytettiin männynoksista tehtyjä vihtoja. Myöhemmin Janne Mikkotervo oli ollut toisen sotilaan kanssa hiihtämässä varmistuslatua, kun he löysivät rakennuksen seinustalta edellisesän koivuvihtoja. Ne tulivat hyvään tarpeeseen.³¹⁰

Majoitusta varten rakennettiin korsuja, jotka tarjosivat teltoja paremman suojan ja tekivät lepäämisen päiväsaikaan mahdolliseksi. Kokonaan telttamajoituksesta ei päästy eroon. Maaliskuun alussa 1940 Janne Mikkotervo kirjoitti olleensa ”hiihtopartioretkellä” ja tavanneensa tervolalaisen naapurinsa Eino Toivasen, joka oli ammusmiehenä tulipatterissa. Kahvia oli juotu ja keskusteltu monta tuntia teltassa.³¹¹ ”Hiihtopartioretki” tarkoitti mahdollisesti luutnantti Kaasilan johtamaa osastoa, joka lähti Petäjälammen suuntaan iltapäivällä helmikuun 28. päivänä suojaamaan kanuunapatteria vihollisen jalkaväen hyökkäykseltä.³¹² Janne ei ollut nähnyt vihollisia, vaikka kertoikin savun nousseen majoituskorsuista.³¹³ Samana iltana jalkaväen partio kohtasi kuitenkin alueella joukkueen verran vihollista.³¹⁴

Kokemuksen yksilöllisyys ja näkökulmasidonnaisuus on huomioitava, kun kokemusta lähestytään sotilasorganisaation kannalta. Yksittäisten sotilaiden näkökulmien erilaisuuden vuoksi kokemukset samasta taistelusta vaihtelivat. Sodan kokemusta voidaan siten yksilöllisesti tarkastella useista näkökulmista.³¹⁵ Sotilasorganisaation kannalta sodan kokemukset puolestaan liittyivät oletuksiin tulevaisuudesta. Sotakokemukset koottiin ja yleistettiin ohjeisiin ja ohjesääntöihin. Sotakokemuksia alettiin koota talvisodan päättymisen jälkeen. Maavoimien esikunta käynnisti maaliskuun lopulla 1940 sotakokemusten kartoittamisen. Arvi Valmari kirjoitti talvisodan päättymisen jälkeisestä ajasta Kuhmossa huhtikuussa 1940, jolloin ”sotakokemuksia kerättiin”.³¹⁶

³⁰⁹ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 22.2.1940; Majoituksesta ja hygieniaoloista talvisodassa ks. Tuunainen 2019, 261–268.

³¹⁰ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 28.2.1940.

³¹¹ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 3.3.1940.

³¹² KA/DA/SPK 1972, 28.2.1940.

³¹³ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 3.3.1940.

³¹⁴ KA/DA/SPK 1972, 28.2.1940.

³¹⁵ Karjalainen 2018, 108.

³¹⁶ Valmari 1992, 264.

Kun pääosa talvisodan kokeneista reserviläisistä lomautettiin, jäi Kuhmon kirkonkylään valmiuteen kahden patterin vahvuinen koulutusjoukko. Palvelukseen jäi muutamien upseerien lisäksi joukko nuoria aliupseereita. Tarkoituksena oli ylläpitää taisteluvalmiutta ja kokemuseräistä taitoa. Valmarin mukaan tulos oli kyseenalainen. Syynä olivat ilmeiset puutteet kouluttamistaidoissa, kun nuoret aliupseerit joutuivat tekemisiin nostomiesten kanssa.³¹⁷ Sotilasorganisaation kannalta kokemusten hyödyntäminen liittyi koulutukseen. Rauhan ajan koulutuksessa käskettiin huhtikuussa 1940 ottaa huomioon sodasta saadut taktiset kokemukset. Sotakokemuksia ei laajamittaisesti ollut vielä koottu, joten koulutus perustui jokaisen kouluttajan omakohtaisiin kokemuksiin sekä Päämajan laatimiin ohjeisiin ja taktisiin oppaisiin. Sodan aikana laadittuja ohjeita noudatettiin sotaa edeltävien ohjesääntöjen ohella.³¹⁸

Laajemmin sotakokemusten kokoaminen käynnistyi, kun Päämajan koulutusosasto lähetti alaisilleen esikunnille käskyn taktisten sotakokemusten keräämisestä. Kaikkiin ohjesääntöihin asti talvisodan kokemukset eivät ehtineet, koska työ oli kesken kesäkuussa 1941. Laaja keskustelu ja kirjoittelu sotakokemuksista ammattisotilaiden osalta kiellettiin Päämajan käskyllä huhtikuussa 1940. Puolustusvoimiin kuuluneet eivät saaneet ilman Päämajan suostumusta julkaista lehdissä päättynyttä sotaa käsitteleviä taktillisia, sotahistoriallisia tai sotataloudellisia tutkimuksia. Päämaja määrätti tarkasti, mitä kantahenkilökunta sai sodasta kirjoittaa. Sotakokemusten jakamista tärkeämpää oli salata sodan aikana saadut kokemukset, koska ne olisivat saattaneet olla hyödyksi Neuvostoliitolle.³¹⁹

Kokemusten ja odotusten yhteys tulee esille sotilasorganisaation ohjesääntötyössä, samoin kuin sotakokemusten salaamisessa. Vaikka julkinen keskustelu armeijassa kiellettiin, julkaistiin siviilissä jo vuoden 1940 aikana kokemuksia sodasta. Niitä olivat esimerkiksi Erkki Palolammen Kollaata ja Onttoni Miihkalin Suomussalmen taisteluita käsittelevät teokset.³²⁰ Sotakokemuksiin perustuva kirjallisuus on nähtävä jatkumona sanomalehdissä julkaistuille rintamakirjeenvaihtajien kokemuksille sodasta.³²¹

³¹⁷ Valmari 1992, 264–266.

³¹⁸ Tynkkynen 2002, 912.

³¹⁹ Tynkkynen 2002, 912–913, 916–917.

³²⁰ Jokinen 2006, 146.

³²¹ PS, 10.1.1940, *Metsä poikiansa suojelee*. Mika Waltari kirjoitti vierailustaan Kollaalla.

IV SOTAUUTISET JA -KUVAT POHJOLAN SANOMISSA

4.1 Informaatio poikkeusolojen yhteiskunnassa

Edellisissä luvuissa on tullut esille talvisodan kokemuksiin ja oletuksiin liittyneiden merkitysten muodostuminen kotirintaman perheessä ja sotatoimialueella organisaation eri tasoilla. Mikkotervon perheen kirjeenvaihdossa on havaittavissa yksityiskohtia, jotka poikkesivat kirjoittajien tavanomaisesta ilmaisusta. Vaikutteita omaan ilmaisuun on tullut ympäristöstä. Kirjeissä viitataan tiedotusvälineisiin ja mainitaan radion kuuntelu, uutiset ja sanomalehdet. Aluksi tammikuussa 1940 rouva Mikkotervo halusi kuunnella uutisia sotatilanteesta pirttiin sijoitetusta radiosta aina, kun se oli mahdollista.³²² Uutisten lähetysajat olivat luettavissa yleensä nelisivuisen Pohjolan Sanomien viimeiseltä sivulta. Uutiset lähetettiin radiosta suomeksi ja ruotsiksi neljä kertaa päivässä. Uutisten lisäksi uutta informaatiota tilanteesta sai Puolustusvoimien ohjelmasta aamupäivällä ja Päämajan tilannetiedotuksesta illalla.³²³ Joukkotiedotusvälineiden asemasta poikkeusolojen yhteiskunnassa kertoo seuraava kirjeessä esitetty kysymys:

”Onko teillä siellä ratio, että tiedättekö mitään mistään.”³²⁴

Uutisilla oli vaikutuksensa siviiliväestön kokemukseen esimerkiksi vihollisen ilmoitomisesta. Helmikuun alussa radiouutiset olivat muuttuneet Katri Mikkotervon mielestä niin kauheiksi, ettei hän halunnut niitä kotona kuunnella. Syynä olivat Rovaniemen pommitukset, joissa oli kuollut siviiliväestöä.³²⁵ Tämän tyyppiset yksityiskohdat osoittavat, kuinka sodan kokemus välittyi viestinnässä ja sai erilaisia merkityksiä. Säännellyn julkisen tiedonvälityksen erilaisilla keinoilla pyrittiin vaikuttamaan vuorovaikutukseen muualla yhteiskunnassa. Joukkotiedotusvälineiksi voidaan määritellä kaikki yhteiskunnalliset instituutiot, jotka käyttivät viestintään reproduktion teknisiä keinoja.³²⁶ Painotuotteiden ja radiolähetysten lisäksi elokuvat

³²² OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 28.1.1940

³²³ PS, 30.12.1939, *Radiouutiset selvemmiksi*; PS 26.1.1940, *Suomen Yleisradio*, ohjelmatiedot.

³²⁴ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 28.1.1940; OMA/KMMA/JKM:n kirje KMM:lle 13.3.1940, Janne oli saanut tiedon rauhanehdoista radiota kuunnelleelta aseveljeltään.

³²⁵ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 4.2.1940.

³²⁶ Luhmann 2000, 2–9.

välittivät informaatiota. Helmikuun alussa 1940 Kuhmon rintamalla vieraili sotilasvirkamies Blomberg kuvaamassa filmikameralla kanuunapatterin hakuammuntaa.³²⁷ Ilkka Hemmilän tutkimuksen mukaan tykistön ja muiden aselajitoimintojen esittely oli osa talvisodan uutisfilmien sisältöjä.³²⁸ Uutiskatsauksissa tai Risto Orkon talvisodan jälkeen koostamassa uutisfilmeihin perustuvassa elokuvassa *Taistelujen tie* ei ole aina suoraa viittausta kuvauspaikkaan, koska filmejä leikattiin ja materiaalia liitettiin sopiviin kohtiin.

Tiedonvälityksestä oli muodostunut ensimmäisen maailmansodan aikana sodankäynnin väline. Timo Vihavaisen on todennut Yleisradion historiassa, kuinka Suomessakin varauduttiin 1930-luvun viimeisinä vuosina totaaliseen sotaan.³²⁹ Propagandan mahdollisuudet huomioitiin myös sotilaiden kannanotoissa: "Tulevaisuuden sota ratkaistaan yhtä hyvin sanan kuin aseiden voimalla ja yhtä suurella määrällä rintaman takana kuin rintamalla"³³⁰. Molemminpuolinen radiopropaganda ja -häirintä toteutuikin jo talvisodassa. Radiohäirinnältä suojautumiseen annettiin ohjeita sanomalehdissä.³³¹ Ei olekaan perusteetonta kutsua sotaa viestintätapahtumaksi, jossa mitä tahansa tiedettiin yhteiskunnasta, tiedettiin joukkotiedotusvälineiden kautta. Toisaalta tiedotusvälineisiin ei voinut täysin luottaa.³³²

Tiedotusvälineille sotatilanne oli hyödyllinen aihevalinnan kannalta, koska se poikkesi normaaleista oletuksista. Esimerkiksi lukumäärät vihollisen kärsimistä tappioista oli helppo esittää informaationa. Niitä voitiin vertailla toisiinsa ja esittää näin jotain uutta. Tiedotusvälineille oli hyödyllistä esittää epätavallisia tapahtumia, joilla oli uutisarvoa.³³³ Joukkotiedotusvälineiden välittämä informaatio kehittyi ja kuvasi olosuhteita. Se toi esiin kriisiajan yhteiskuntaa kohdanneet levottomuudet ja häiriöt. Informaatio oli suhteessa aikaan niin, että kertaalleen viestitty informaatio muuttui tapahtumiksi. Tapahtumina viestinnän osille jäi edelleen merkitys, mutta ne menettivät informaatioarvonsa. Siksi tiedotusvälineillä oli oltava aina uutta raportoitavaa.

³²⁷ KA/DA/SPK 1972, 6.2.1940.

³²⁸ Hemmilä 2017, 26.

³²⁹ Vihavainen 1996, 131.

³³⁰ Huhtala 1936, 175.

³³¹ Vihavainen 1996, 148–149; PS 24.12.1939, *Irti ryssän radiohäiriöistä kehäantennilla*.

³³² Luhmann 2000, 1; Tonn 2009, 109–111, *Medialisierung von Kriegserfahrungen*.

³³³ Luhmann 2000, 25–41; Vihavainen 1996, 141.

Viestinnän prosessointi määritteli jatkuvan liikkeen. Lähetykset seurasivat toisiaan ja mikäli ketju katkesi, niin tiedotusjärjestelmä hajosi.³³⁴ Talvisodan ajalta on olemassa esimerkki tiedotusketjun katkeamisesta, kun Yleisradion lähetyksasema Lahdessa tuhoutui pommituksessa ja oli poissa toiminnasta viikon ajan. Tilanne aiheutti epätietoisuutta ja loi edellytykset huhujen leviämislle.³³⁵

Tiedotusvälineet toimivat eräänlaisena yhteiskunnan muistina valtion tiedotusorganisaation ohjauksessa ja sotasensuuriviraston valvonnassa luomalla oletuksia todellisuudesta ja vaikuttamalla yleiseen mielipiteeseen muotoilemalla aiheita. Valtion tiedotusorganisaation tärkein kohde oli ulkomaanpropaganda ja ulkomaiset sotakirjeenvaihtajat, koska kansa oli taistelun oikeutuksesta melko yksimielinen.³³⁶ Talvisodan aikana yksittäinen informaation osa saattoi olla virheellinen, mutta aiheet itsessään muodostivat julkisen viestinnän ja huolehtivat sen jatkumisesta. Tiedotusvälineet erittelivät todellisuutta ja muokkasivat päivittäin uutisia, reportaaseja ja ilmoituksia. Vaikka niiden välittämä todellisuus tuotettiin valintojen kautta, se muodostui sosiaalisesti merkitykselliseksi ja antoi näkymän todellisuuteen.

Sanomalehden lukija tai radioutisten kuuntelija oli periaatteessa vapaa hyväksymään tai hylkäämään lukemansa tai kuulemansa informaation.³³⁷ Sinikka Wunsch on tutkinut Neuvostoliiton kuvaa suomalaisessa sanomalehdistössä 1930-luvun lopulta talvisodan päättymiseen asti. Wunsch tarkastelee kuvakäsitteen perusteella laajaa lehtikokonaisuutta teoksessaan *Punainen uhka*. Wunschin mukaan tiedottaminen oli paljon enemmän, kuin tosiasioiden välittämistä ja niiden kommentointia. Siten sanomalehdistä muodostui enemmän kuin tiedotusväline. Talvisodan aikana tiedotus ja propaganda perustuivat kansalliselle pohjalle. Tällöin luotiin voimakas ja tunteisiin vetoava näkemys vihollisesta ja yhteyksistä aikaisempiin konflikteihin, kun vuosisatainen vihollinen jälleen hyökkäsi maahan.³³⁸

---

³³⁴ Luhmann 2000, 10–14.

³³⁵ Juutilainen 2009, 287–288; Vihavainen 1996, 148; PS 13.1.1940, *Radiokuuntelijat olkaa varuillanne! Ryssä lähettää Lahden aalloilla, kun Lahti on tilapäisesti mykkänä. Kuunnelkaa, kuka kuuluttaa.*

³³⁶ Tommila & Salokangas 1998, 231 – 232.

³³⁷ Luhmann 2000, 95–102.

³³⁸ Wunsch 2004, 17, 353; PS 2.12.1939 etusivu, Ylipäällikön päiväkäsky n:o 1.

4.2 Sota etusivun uutisaiheena

Joukkotiedotus voidaan jakaa uutisiin ja dokumentaarisiin reportaaseihin, mainontaan sekä viihteeseen.³³⁹ Kaikki nämä joukkotiedotuksen osa-alueet löytyvät sanomalehdistä. Jo ennen sotaa uutisten ja viihteen vaikutus väestön lehtivalintoihin oli kasvussa ja kiinnostus uutisiin lisääntyi.³⁴⁰ Uutisia tehostettiin kuvilla ja lisäksi lehdessä julkaistiin sodan aikana pilapiirroksia. Ne olivat vakavaan tilanteeseen liitettyä viihdettä. Niiden tarkoituksena oli toisaalta taistelutahdon markkinointi lukijoille. Sotakirjeenvaihtajien laatimat reportaasit täydensivät etusivun uutisotsikoiden antamaa informaatiota. Sotavuosina tervolalaisen maanviljelijäväestön tilaama sanomalehti oli Kemissä ilmestynyt Pohjolan Sanomat. Vaikka lehti ei ole Wunsch'in vertailussa mukana, voidaan olettaa sen tiedotuslinjan olleen talvisodassa samansuuntainen kuin muiden sanomalehtien, esimerkiksi oululaisen Kalevan.³⁴¹

Sodan alku oli tiedotusvälineille muun yhteiskunnan ohella muutos, johon vähitellen sopeuduttiin. Sanominen ja sanan valvonta etsivät aluksi muotoaan poikkeusoloissa 1939–1940. Vaikka valtiovallan lähtökohta oli olla rajoittamatta sananvapautta yli tarpeen, niin käytännössä sensuuri esti tiedottamista.³⁴² Pohjolan Sanomien toimituksessa tiedotustyötä vaikeutti henkilöstöpula, koska sotaan lähtivät päätoimittaja Veli Siikala, toimitussihteeri Eino Hulkko ja toimittaja Lauri Keränen. Toimitukseen jäi syksyllä työnsä aloittanut Erkki Valtaoja, joka sai avukseen konttorista Arvi Raemaan ja Maila Ylävaaran. Sota vei myös kirjapainon puolelta kaksi latojaa ja kaksi painajaa. Kaikki rintamamiehet palasivat keväällä 1940 takaisin lehtitalon töihin. Syksyn 1939 tilanteessa ilmoitukset lehdessä vähenivät, mutta tilaajamäärä kasvoi, kun kiinnostavaa luettavaa oli tarjolla.³⁴³ Vuoden 1940 aikana ilmestyi 300 numeroa, samoin kuin edellisenä vuonna. Vuonna 1940 Pohjolan Sanomat oli levikiltään suurempi, kuin Rovaniemellä ilmestynyt Lapin Kansan.³⁴⁴ Seuraavassa on analysoitu, miten Pohjolan Sanomat näki sodan talvella 1939–1940.

³³⁹ Luhmann 2000, 23–24.

³⁴⁰ Wunsch 2004; Tommila & Salokangas 1998, 231.

³⁴¹ Tommila 1988, 263.

³⁴² Perko 1988, 19; Tommila & Salokangas 1989, 231–232.

³⁴³ Jussila 2005, 110.

³⁴⁴ Tommila 1988, 70–72, 264–265; Vaikka Pohjolan Sanomien levikkialue painottui lounaiseen Pohjois-Suomeen, sen levikki alkoi nousujohteisesti kasvaa sotavuosina.

Pohjolan Sanomien etusivun sotaa käsittelevien otsikoiden avulla päästään siihen näkökulmaan, josta Kemijoen varrella asunut maaseutuväestö sotaa havainnoi. Lukijat ovat tehneet julkaistun informaation perusteella johtopäätöksiä tilanteesta ja ovat sitten kirjeissä ja muussa vuorovaikutuksessa jakaneet käsityksiään. Tällä tavoin lehden lukijat psyykkisinä järjestelminä ovat lukemansa perusteella olleet mukana merkitysten muodostumisessa. Voidaan olettaa, että lehden lukija on katsonut ensimmäisenä pääotsikkoa. Pääotsikko määrittänyt kirjaimien koon ja lihavoinnin perusteella. Etusivun uutisotsikoiden kirjasinkoko alkoi suurentua elokuun lopulla 1939, jolloin tilanne Euroopassa oli hyvin jännittynyt. Pohjolan Sanomat kysyikin Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimuksen jälkeen etusivullaan, onko Eurooppa todella menossa itsemurhaa kohti. Pääuutinen kuvasi odottavaa tunnelmaa ja ratkaisun hetken lähestymistä Saksan ja Puolan välisessä kriisitilanteessa. Syyskuun alusta lähtien sodan uutisointi oli hallitsevaa etusivulla, kunnes syyskuun puolivälissä Pohjois-Suomen liikenneolojen kehittäminen nousi sotaa suuremmaksi asiaksi. Varsovan antautumisen jälkeen lehti kuvasi pääotsikossaan, kuinka Saksa ja Neuvostoliitto olivat sopineet lopullisesti Puolan jakamisesta. Lokakuussa 1939 uutisointi Puolan vastarinnasta häipyi hitaasti kauppamerenkulun vaikeuksien alle. Sota lännessä esiintyi vain toisinaan otsikoissa. Etusivulla alkoi esiintyä Baltian tilanne, neuvottelut Suomen ja Neuvostoliiton välillä sekä Pohjoismaista haettu poliittinen tuki.³⁴⁵

Marraskuun lopulla 1939 uutiset muistuttivat elokuun lopun tilannetta. Marraskuun 28. päivä lehti otsikoi Neuvostoliiton väittäneen Suomen puolelta ammutun tykeillä Leningradia kohti kaksi päivää aiemmin. Seuraavana päivänä lehden lukija on voinut todeta Neuvostoliiton irtisanoneen hyökkäämättömyyssopimuksen. Marraskuun viimeisenä lehden etusivun informaatio oli astetta pahempaa, kun otsikko ilmoitti Neuvostoliiton katkaisseensa diplomaattisuhteet. Samana päivänä Neuvostoliiton joukot aloittivat hyökkäyksen, josta voitiin lukea lehdestä joulukuun ensimmäisenä päivänä.³⁴⁶ Turvallisuuspoliittisten aiheiden lisäksi lukijoihin vaikuttivat varoitukset vakoilijoista ja ohjeet ilmahyökkäysten varalta.³⁴⁷ Kun Neuvostoliiton joukot hyökkäsivät Suomeen, sotatoimet muualla Euroopassa olivat vähäisiä. Seurauksena oli, että maailman

³⁴⁵ PS, 15.8.–28.11.1939

³⁴⁶ PS, 28.11.–1.12.1939.

³⁴⁷ PS, 19.10.1939; PS, 31.10.1939; PS, 28.1.1940; PS, 3.2.1940; PS, 9.3.1940: Artikkeleissa, julisteissa ja pilakuvissa varoitettiin ”turhista puheista ja kirjoittelusta”.

tiedotusvälineiden huomio kohdistui Suomen rintamille. Neuvostojoukkojen hyökkäyksestä ja pommituksista kirjoitettiin Pohjolan Sanomissakin laajasti. Lukijoiden rauhoittamiseen on pyritty kertomalla pommitusten vähäisistä vaurioista tai siitä, että ”monin paikoin maahan tunkeutuneet joukot lyötiin heti takaisin rajan taakse”.³⁴⁸ Seuraavina päivinä lehdessä esitettiin yksityiskohtaisesti, kuinka ”Suomen puolustusjoukot torjuivat monet hyökkäykset” ja ”taistelut jatkuvat rajalinjalla”.³⁴⁹ Esimerkiksi Kuhmossa, kuten muuallakin kyse on kuitenkin ollut suojajoukkojen viivytystaisteluista. Sodan ensimmäisinä päivinä uutiset perustuivat Puolustusministeriön sanomatoimiston tiedonantoihin, mutta 5.12.1939 alkaen Päämajan tilannetiedotuksiin. Ne oli muokattu ja tiivistetty eri rintamaosien joukkojen esikuntien antamista tilanneilmoituksista.³⁵⁰ Lehden toimitus valitsi, mikä osa Päämajan tilannetiedotuksen informaatiosta laadittiin otsikon muotoon ja millä tavoin. Numeroita käytettiin lukijan huomion saamiseksi: ”84 hyökkäysvaunua yksistään Kannaksella ovat joukkomme tuhonneet”.³⁵¹ Samassa tarkoituksessa saatettiin käyttää tunteisiin vetoavaa tyyliä: ”Venäläiset raakalaiset jälleen mielityössään”.³⁵²

Päämajan tilannetiedotusten tekstistä valittujen sotauutisten otsikot voidaan nähdä sodan läpi kulkevana jatkumona, joka ikään kuin tiivistää sodan kokemuksen. Tutkittavana on ollut yhteensä 86 lehden etusivun talvisotaa koskevaa uutisotsikkoa. Lehdet ovat ilmestyneet aikavälillä 1.12.1939–14.3.1940. Lyhyissä otsikon lauseissa ei kaikissa voi erottaa vihollista ja omia joukkoja, vaan sota esiintyy yleisenä ilmiönä kuudessa otsikossa. Erottelu viholliseen ja omiin joukkoihin on ollut mahdollista tehdä 80 uutisotsikon osalta. Vihollista kuvataan yli puolessa otsikoista. Vihollisen hyökkäys on esiintynyt vain noin neljäsosassa otsikoista. Kolme neljäsosaa vihollisuutisoinnista on painottanut vihollisen kokemia tappioita. Omia joukkoja on esitetty vähän alle puolessa tarkastelukohteena olleissa otsikoissa. Otsikot ovat nimenneet taisteluita aikajärjestyksessä seuraavilla paikkakunnilla: Suomussalmi, Kannas, Suursaari, Tolvajärvi, Taipale, Ägläjärvi, Salla, Savukoski, Syskyjärvi, Laatokan koillispuoli, Petsamo, Aittojoki, Kollaa, Kuhmo ja Viipurinlahti. Uutisotsikoiden numeraalinen

---

³⁴⁸ PS, 1.12.1939.

³⁴⁹ PS, 2.12.1939.

³⁵⁰ Perko 1988, 22.

³⁵¹ PS, 8.12.1939.

³⁵² PS, 10.12.1939.

informaatio on kertonut koko sodan ajan, kuinka monta vihollisen lentokonetta tai panssarivaunua on vallattu tai tuhottu, mutta myös sen, kuinka paljon koneita on lentänyt Suomessa. Otsikoissa on korostettu vihollisen kärsimiä tappioita ja kyvyttömyyttä päästä etenemään. Sodan loppua kohden otsikot painoutuivat Kannaksen tilanteeseen ja siihen, miten vihollisen painostus Viipurin ja Viipurinlahden asemia vastaan jatkui. Maaliskuun 14. päivän yllihavoitu etusivun otsikko on kertonut lehden lukijoille Moskovassa solmitusta raskaasta rauhasta, joka kaikista torjuntavoitoista huolimatta lopulta painettiin lehden etusivulle. Mielialojen hoitoon keskittynyt virallinen tiedotuslinja ja sitä seurannut lehdistö antoivat sodasta liian myönteisen kuvan. Suomalaisten enemmistölle rauhanehdot alueluovutuksineen olivat järkytys.³⁵³ Kun Katri Mikkotervo kuuli rauhasta aamuyhdeksän radiouutisista, tieto oli myös psyykkistä kuormitusta helpottava:

”Se tuntuu aivan kun joku paino olisi pudonnut harteiltani – – kunpa se olisi nyt todellinen. Rankoin rauha en osaa muuta sanoa – – se olisi hyvä kun sieltä saavat pojat palata koteihinsa, jotkut terveinä, toiset raajarikkoina ja sitten taas osa kylmenneenä.”³⁵⁴

Sodan aikana Mikkotervon perhe on halunnut saada tietoja taistelupaikoilta, joissa läheiset olivat mukana. Voidaankin kysyä, miten Pohjolan Sanomat käsitteli Kuhmon taisteluita.³⁵⁵ Joulukuun viimeisenä päivänä 1939 Pohjolan Sanomien etusivulla otsikko julisti, että ”Kuhmossa on vihollinen työnnetty rajan taakse”. Päämajan tilannetiedotuksen tekstissä 30.12.1939 on mainittu sanat ”Kiekin suunnassa”, jotka lehden toimittaja on otsikosta jättänyt pois. Lause ei edes täydennettynä sanoilla ”Kiekin suunnalla” vastannut todellisuutta, koska Kiekinkoskelta itään oli vihollisen varmistusosastoja. Vaikka painopiste oli siirtynyt Kiekinkoskelta etelään, vihollinen toimi selvästi rajan länsipuolella.³⁵⁶ Helmikuun 18. päivänä Pohjolan Sanomat kirjoitti Päämajan tilannetiedotuksen perusteella, kuinka Kuhmossa oli ”kolme vihollispataljoonaa ja tiedusteluosaston käsittänyt vihollisen erikoishiitoryhmä tuhottu edellisten päivien aikana täydelleen”. Dolinin hiihtoprikaati, jonka vahvuus oli 1800

³⁵³ Tommila & Salokangas 1998, 232

³⁵⁴ OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 13.3.1940.

³⁵⁵ Liitteessä 4 on esimerkkejä Kuhmon taisteluista käsittelevistä uutisotsikoista.

³⁵⁶ Usva 1978, 214–215.

miestä, menetti käydyissä taisteluissa 1500 miestä. Lähiselustan partiotaukissa, joihin III/KTR 9 sotilaatkin osallistuivat, arvioidaan kaatuneen 200 hiihtoprikaatin sotilasta. Dolinin hiihtoprikaati tuhoutui lähes täysin, joten lehti antoi lukijoille hyvän kuvan tilanteesta.³⁵⁷ Kun taistelut päästiin uudestaan keskittämään Saunajärven tielle saarrettuja neuvostojoukkoja vastaan, alkoi siitäkin tulla informaatiota lehtiin. Mottien tuhoamissota oli esillä Pohjolan Sanomissa 18. helmikuuta ja 6. maaliskuuta 1940, kun Kuhmossa oli vallattu ”muutamia” ja ”useita vihollispesäkkeitä”. Päämajan tilannetiedotuksesta saatu informaatio oli vähäistä. ”Pesäkkeillä” tarkoitettiin ilmeisesti ensin helmikuussa Reuhkavaaran ja Loson sekä myöhemmin maaliskuussa Luelahden motteja.³⁵⁸ Kokonaisuudessaan Kuhmossa yritettiin äärimmäisin ponnistuksin tuhota kenttälinnoitettuihin aseisiin saarrettuja vihollisdivisioonan osia.³⁵⁹ Mainintoja suurten tukikohtien tai puolustuskeskusten valtaamisesta ei uutisoinnissa ollut, koska Suomussalmen kaltainen voitto jäi Kuhmossa saavuttamatta. Rauhan tulo pelasti saarretut neuvostojoukot ja säästi suomalaisen jalkaväen suurilta tappioilta.³⁶⁰

4.3 Kuvat vihollisesta ja omista joukoista

Sotautisten tekstiaineiston lisäksi on tässä tarkasteltu Pohjolan Sanomissa joulukuun alusta 1939 maaliskuun puoliväliin 1940 asti julkaistuja valokuvia, jotka käsittelevät sodankäyntiä. Valokuvien analyysissä perusteena on ollut vastakohtaisuus vihollisen ja omien joukkojen välillä. Kuvassa ei ole tarvinnut olla vihollisen tai omien joukkojen sotilaita, vaan lukumääriin sisältyvät myös kalusto ja rakennelmat, mikäli jaottelu viholliselle tai omille joukoille kuuluviksi on ollut mahdollista. Julkaistuissa kuvissa on lisäksi sellaisia, joissa esiintyvät molemmat sodan osapuolet. Nämä tapaukset ovat mukana omana ryhmänään. Sodankäyntiä ei modernissa sodassa voi rajata rintamalinjoille, joten ilmapommitusten tuhoista otetut valokuvat kuuluvat vihollisen aikaansaamiin tapahtumiin. Sotaa kuvaavia valokuvia on lehdessä varsinaisten sotateimien aikana julkaistu yhteensä 139 kappaletta. 53 valokuvaa on julkaistu vihollisesta, 66 kuvaa esittää suomalaisia joukkoja, ja loput 20 kuvista ovat sellaisia, joissa esiintyvät jollain tavalla sodan molemmat osapuolet.

³⁵⁷ Usva 1978, 231–234 .

³⁵⁸ Usva 1978, 244–249.

³⁵⁹ Sotilasterminä pesäke tarkoittaa ryhmän (noin 8–10 sotilasta) linnoitettua asemaa.

³⁶⁰ Usva 1978, 249.

Vihollista esittävien valokuvien aiheet voi tiivistää kuuteen pääaiheeseen: sotasaalis, panssarivaunut, sotavangit, pommitukset, lentokoneet ja kielletyt taisteluvälineet. Eniten kuvia on julkaistu sotasaaliista. Kuvat ovat näyttäneet viholliselta vallattua kalustoa taistelupaikoilla ja Messuhallissa järjestetyssä sotasaalisnäyttelyssä. Kuvien aiheina ovat olleet lentokoneet, erilaiset tykit, konekiväärit ja käsivaraisesti hallittavat aseet sekä erilaiset ampumatarvikkeet. Panssarivaunut ja panssaroidut pyöräajoneuvot ovat edustaneet raskaampia taisteluvälineitä. Vihollisen käytössä olevasta toimivasta panssarikalustosta on julkaistu yksi kuva, jossa T-26 etenee sorakuoppaa muistuttavassa maastossa kuvatekstin mukaan Kollaalla. Tuhottua panssarikalustoa on esitelty kuva, jossa panssarivaunu palaa tiellä. Edellä mainitut kaksi kuvaa voidaan sijoittaa panssarivaunukategoriaan, mutta ei varsinaisesti sotasaaliiksi. Sotavangeista on julkaistu kuvia antautumistilanteesta ja marssista kohti selustaa. Pääosin kuvat ovat näyttäneet sotavankeja työssä, ruokailemassa, ulkoilemassa ja erilaisissa työtehtävissä. Ilmapommitusten aiheuttamia tuhoja on esitetty Pohjolan Sanomissa koko sodan ajan. Samassa yhteydessä on korostettu pommitusten kohdistumista siviiliasutukseen. Maahan pudonneita viholliskoneita on ollut kahdessa lehtikuvassa. Osa lehden kuvista oli peräisin uutisfilmeistä, kuten esimerkiksi sotasaaliina saadun pitkäputkisen kanuunaan kuvat Suomussalmelta.³⁶¹

Suomalaisten joukkojen valokuvat ovat esittäneet melko kattavasti puolustusvoimien eri puolustushaaroja ja aselajeja. Merivoimien kuvasto on puuttunut, mutta lähimmäs merta on päästy rannikkolinnakkeelta otetulla kuvalla. Ilmavoimia on esitelty kuvissa, joissa lentäjät suunnittelevat lentotehtävää tai ovat koneen vieressä. Jalkaväki ja panssarintorjunta ovat olleet laajimmin kuvattu aihe. Viesti- ja muonituslotat, majoittuminen ja yleinen huolto sekä kirkollinen työ ovat muodostaneet osansa kuvastosta. Ilmatorjuntaa ja viestiaselajia on esitetty vähemmän. Suomalaisia julkisuuden henkilöitä kuvissa ovat olleet eversti Siilasvuo, tarkka-ampuja Häyhä, lentoupseeri Sarvanto. Lisäksi on ollut kuvia kirjailijoista ja urheilijoista. Lehtikuvat ovat näyttäneet lukijoille ulkomaalaisia vapaaehtoisia ja avustustyötä ja korostaneet näin taistelulle saatua tukea. Muutamit valokuvat hevosista ovat painottaneet niiden tärkeyttä työssä ja kuljetuksissa.

---

³⁶¹ Ks. esimerkit kuvista liitteessä 4. Vrt. Hemmilä 2017.

Vihollista ja omia joukkoja yhdessä esittävät kuvat ovat jakaantuneet seuraavasti:

- Sotasaalis ja suomalaisia sotilaita, 12 valokuvaa
- Sotavangit ja suomalaisia sotilaita, 2 valokuvaa
- Lentokoneromua ja suomalaisia sotilaita, 2 valokuvaa
- Tuhotut panssarivaunut ja suomalaisia sotilaita, 2 valokuvaa
- Ilmapommitus ja tulipalojen sammutus, 2 valokuvaa

Sotasaalis, jota suomalaiset joukot tutkivat kuvissa, on panssarikalustoa, aseita, hevosia ja muuta materiaalia, jota ei voi harmaasävyisistä rasteroiduista lehtikuvista kovin tarkasti yksilöidä. Sotavankikuvat liittyvät vankien siirtoihin. Lentokoneromua tutkitaan ensimmäisessä kuvassa kahden sotilaan toimesta. Toisessa kuvassa luutnantti Jorma Sarvannolle luovutetaan DB-3M-pommikoneen kappale, jonka Sarvanto ampui Fokkerillaan alas 6. tammikuuta 1940.³⁶² Tuhotut panssarivaunut ovat kuvissa joko taistelun jälkeen jalkaväen tutkittavina tai hiihtopartion ohittamina taistelukentälle jääneinä. Kaluston vaurioita tai sitä, onko vaunut mahdollisesti evakuoitu myöhemmin korjattaviksi, ei voi lehtiaineistosta päätellä. Ilmapommitusten aiheuttamien tulipalojen sammutuskuvat ovat ilmentäneet modernissa maailmassa sodankäynnin kaikkialle ulottuvaa luonnetta, vaikka palotoimi ja väestönsuojelu olivat varsinaisesta sotilaallisesta toiminnasta erillään. Muiden kuin Suomen ja Neuvostoliiton väliseen sotaan liittyneiden kuvien aiheena on ollut pääosin politiikka ja ne ovat olleet henkilökuvia kotimaisista ja ulkomaisista julkisuuden henkilöistä. Brittiläisistä joukoista ja kalustosta on julkaistu useita kuvia, mutta myös yliopistojen joukkueiden välisestä soutu kilpailusta.³⁶³ Kuva-aiheet suuntaavat länteen ja niissä voidaan ehkä psykohistoriallisesti tulkittuna nähdä yhteys länsivalloilta toivottuun apuun.³⁶⁴

Valokuvien ohella pilapiirroksiset ja sarjakuvat ovat muodostaneet sotaa esittävän ja kommentoivan kuvaston.³⁶⁵ Pohjolan Sanomissa julkaistiin 24.12.1939–8.3.1940 välisenä aikana 25 pilapiirrosta ja neljä sarjakuvapiirrosta. Sarjakuvat ovat olleet kolmiruutuisia. Kolmessa sarjakuvassa ovat esiintyneet suomalainen ja neuvostoliittolainen sotilashahmo, mutta neljäs on kuvannut vain neuvostosotilaita.

³⁶² Tapahtumasta ja sen merkityksestä lisää esim. Nikunen 2011, 84–86.

³⁶³ Kuva Oxfordin ja Cambridgen soutu kilpailuista on julkaistu Pohjolan Sanomissa 9.3.1940.

³⁶⁴ Siltala 2006, 43.

³⁶⁵ Liitteessä 4 on esimerkkejä pilapiirroksista.

Kahdessa sarjakuvassa aiheena on ollut raskaan kaluston torjunta: Renault-kalustoa muistuttava panssarivaunu ja suuri jyrä, jonka pienikokoinen suomalaissotilas työntää takaisin lihavan piippalakkiahmon päälle. *Luuli löytäneensä karhun, löysikin ryssän* -sarjakuvassa suomalainen sotilas on ottanut pistoolilla uhaten vangiksi suurikokoisilla jalkineilla varustetun venäläisen sotilaan. *Kaupparyöstö Suomussalmella* on ollut neljäs sarjakuva. Siinä saippuasta valmistetaan keittoa huonolla menestyksellä. Ensimmäinen jouluna 1939 julkaistu pilapiirros irvaili Kuusisen hallitukselle rähjäisen neuvostosotilaan sätkynukkena. Muita poliittisia pilapiirroksia ovat olleet *Molotovin uni* ja *Katso nyt toveri karttaa, kädet sillä on ylhäällä, mutta paha ei antaudu*. Neuvostoliiton propagandaa käsittelevissä kolmessa pilapiirroksessa esiintyy kaikissa Stalinin kuva. Pilapiirroksista kymmenessä aiheina ovat olleet neuvostosotilaiden olosuhteet. Pilakuvissa esitettiin venäläisten huonoa hiihtotaitoa, rikkinäisiä varusteita, puutteellista muonitusta, kaatuneiden huoltoa ja koulutusta sekä kovaa kuria, jota ylläpidettiin ruoskien ja takaapäin ammutun konekiväärin avulla. Pommitusten ja tulituksen kohdistuminen siviiliväestöön ja Punaisen ristin tunnuksen väärinkäyttö esiintyvät kuudessa pilakuvassa. Suomalaista sotilaskuntoa, desanttivaaraa ja panssarintorjuntaa esitellään kolmessa kuvassa.³⁶⁶

4.4 Sotaa sanoilla ja kuvilla sanomalehdessä

Sotakokemuksen välittymiseen liittyviä kokonaisuuksia Pohjolan Sanomissa olivat uutisointi sodan tapahtumista ja niiden visualisointi.³⁶⁷ Vihollista ja omia joukkoja erotteleva analyysi keskittyy uutisotsikoihin ja erilaisiin kuviin. Sotakokemuksen visualisointi ilmeni sanomalehdessä valokuvina ja piirroksina. Sarjakuvamaiset pilapiirroksiset muodostivat lyhyen kuvallisen kertomuksen. Lehdessä julkaistiin myös tekstimuotoisia reportaaseja ja kertomuksia rintamalta, mutta niiden laajempi analyysi ei ole tässä yhteydessä mahdollista. Voidaan kuitenkin todeta, että rintamakirjeenvaihtajat saattoivat kirjoittaa sodasta seikkailuna ja haastattelujen perusteella joskus koomisestikin korostaessaan suomalaista taistelutaitoa.³⁶⁸

³⁶⁶ Esimerkit pilapiirroksista ovat liitteessä 4.

³⁶⁷ Tonn 2009, 109.

³⁶⁸ PS, 30.12.1940, *Rintamalta ja rintaman takaa: Lääkintämies hyökkäsi pinsetit ja sakset aseinaan*; PS 3.1.1940, *Suomalaisten partiomiesten seikkailuja*.

Seuraavissa taulukoissa on esitetty sodan havainnointia uutisotsikoiden, valokuvien sekä pilapiirrosten ja sarjakuvien kautta nähtynä.

Taulukko 4. Sota uutisotsikoiden aiheena Pohjolan Sanomissa 1.12.1939–14.3.1940

Etusivun uutisotsikoiden aiheet	Lkm	%-osuus
Vihollisen tappiot (henkilöstö ja kalusto)	30	35
Omien joukkojen puolustustaistelu	21	24
Omien joukkojen hyökkäystaistelu (motit ml.)	16	19
Vihollisen hyökkäykset (maalla, ilmassa ja merellä)	13	15
Taistelut yleisesti	6	7
Yhteensä	86 kpl	100 %

Taulukko 5. Valokuvat vihollisesta Pohjolan Sanomissa 1.12.1939–14.3.1940

Vihollista esittävien valokuvien aiheet	Lkm	%-osuus
Sotasaalis	25	47
Ilmapommitukset	14	26
Sotavangit	9	17
Panssarivaunut (ei sotasaalista)	2	4
Lentokoneet (ei sotasaalista)	2	4
Kielletyt taisteluvälineet (räjähtävät luodit)	1	2
Yhteensä	53 kpl	100 %

Taulukko 6. Valokuvat omista joukoista Pohjolan Sanomissa 1.12.1939–14.3.1939

Valokuva-aiheet omista joukoista (vihollinen ml.)	Lkm	%-osuus
Jalkaväki ja panssarintorjunta	19	22
Ulkomaiset vapaaehtoiset	13	15
Suomalaiset ja sotasaalis	12	14
Huolto	10	12
Julkisuuden henkilöt	8	9
Majoittuminen	6	7
Suomalaiset sotilaat ja tuhottu viholliskalusto	4	5
Johtaminen ja viestintä	3	4
Hevoset	3	4
Suomalaiset sotilaat ja sotavangit	2	2
Ilmavoimat	2	2
Rannikopuolustus ja ilmatorjunta	2	2
Ilmapommitusten aiheuttamien tuhojen raivaus	2	2
Yhteensä	86 kpl	100 %

Taulukko 7. Pilapiirroset ja sarjakuvat Pohjolan Sanomissa 24.12.1939–8.3.1940

Pilapiirrosten ja -sarjakuvien aiheet	Lkm	%-osuus
Puna-armeijan sotilaat, olosuhteet ja toiminta	17	57
Neuvostopropaganda ja politiikka	7	23
Suomalaisten sotilaskunto verrattuna viholliseen	6	20
Yhteensä	30 kpl	100 %

Pohjolan Sanomien sotauutisten raportoinnissa voidaan nähdä vihollisen tappioiden korostaminen. Yli kolmannes otsikoinnista on keskittynyt siihen. Viholliselle aiheutuneita henkilöstö- ja kalustotappioita on korostettu numeraalisella informaatiolla. Vihollishyökkäysten osuus otsikoinnista on ollut sen sijaan huomattavan pieni. Omien joukkojen taistelutoiminta on saanut huomiosta vähän alle puolet. Mikäli mukaan lasketaan otsikot, joissa taisteluista on otsikoitu yleisesti, niin osuus nousee puoleen. Taistelutahdon ja maanpuolustushengen kannalta vihollisen tappiot olivat hyödyllistä raportoitavaa. Samalla on ollut luontevaa korostaa, kuka tappiot oli aiheuttanut.

Lähes kaksi kolmasosaa valokuvista on esittänyt sotavankeja ja sotasaalista. Noin neljännes kuvista on näyttänyt lehden lukijoille ilmapommituksia, jotka ovat kohdistuneet siviilikohteisiin. Yksi kymmenesosa valokuvista on esitellyt toimivaa tai tuhoutunutta viholliskalustoa, kuten lentokoneita tai hyökkäysvaunuja. Kuva-aiheet ovat muistuttaneet tältä osin uutisotsikointia. Vihollisen heikkoutta on korostettu kuvilla sotasaaliista ja sotavangeista. Toiminnassa olevasta vihollisesta on ollut vain yksi kuva, jossa hyökkäysvaunu etenee maastossa. Suomalaisia joukkoja esittävässä valokuvissa jalkaväkeä ja panssarintorjuntaa esittäviä aiheita on ollut yli viidesosa. Jalkaväkijoukot ovat muodostaneet kenttäarmeijan pääosan, joten ne ovat olleet lehtikuvissa hyvin edustettuina. Toiseksi eniten on ollut valokuvia ulkomaisista vapaaehtoisista, joista pääosassa ovat olleet ruotsalaiset. Noin yhden kymmenesosan kuva-aiheista ovat muodostaneet kuvat, joissa on ollut suomalaisia sotilaita ja sotasaalista sekä huollon toimintaa. Huollon osuus kuvien aiheena selittyy sillä, että sotasaalis on vaatinut evakuointi- ja kunnostustoimenpiteitä. Lähes yksi kymmenesosa suomalaisten joukkojen kuvista on esittänyt julkisuuden henkilöitä. Urheilijat ja kulttuurihenkilöt ovat kiinnostaneet kuvaajia, mutta lisäksi ajalle tyypillisesti julkisuuteen on tuotu Siilasvuon, Sarvannon ja Häyhän kaltaisia sotilaita.

Pilapiirroksista lähes kaksi kolmasosaa on esittänyt koomisia piirteitä vihollisarmeijan sotilasta, toiminnasta ja olosuhteista. Kun tähän lisätään vihollisen propagandan ja politiikan naurettavaksi tekeminen, niin neljä viidesosaa pilapiirroksista on käsitellyt vihollista. Yksi viidesosa piirroksista on korostanut suomalaisten sotilaskuntoa vihollisen kustannuksella. Pilakuva-aineistoa on julkaistu ensimmäisen kerran jouluna 1939 ja viimeisen kerran muutamaa päivää ennen sodan loppua maaliskuussa 1940.

V PERHEEN, SOTILASORGANISAATION JA SANOMALEHDEN VIESTINTÄ SODAN ILMIÖNÄ

5.1 Perheen kokemukset ja odotukset sodasta

Tämän tutkimuksen alkuidea on lähtenyt liikkeelle yksityisestä tekstiaineistosta. Tutustuminen Suomessa tehtyyn sota-ajan kirjeiden tutkimukseen vei uuden sotahistorian alueelle ja edelleen saksalaiseen sodan kokemushistoriaan. Sotakirjeet ovat tulleet Suomessa suuremman huomion kohteeksi 1990-luvun lopulta lähtien. Yhteistä sotakirjeisiin kohdistuneelle tutkimuksille on ollut, että ne keskittyvät parisuhteeseen, identiteetteihin, sotaan sopeutumiseen tai sodan arkipäivään. Sota-ajan kirjeistä lähtevä tutkimus on ollut uutta sotahistoriaa tyypillisimmillään. Pitäytyminen aineistolähtöisesti kirjeissä ei ollut lopulta käsillä olevan tutkimuksen kannalta mielekäs ratkaisu. Perheeseen liittyvät kysymykset jäivät vähitellen osatekijöiksi. Ratkaisuun vaikuttivat myös tutkimuseettiset syyt. Kirjeaineisto kuitenkin herätti lisäkysymyksiä sodasta ja johti sotilasorganisaation ja tiedonvälityksen piiriin. Piiri kuvaakin hyvin tätä kolminaisuutta, koska aineistojen lukeminen on osoittanut, miten informaatio välittyi kehämäisesti ja merkitykset tiivistyivät viestinnässä. Perhe on yksilön ja yhteiskunnan välissä ja sen viestinnän avulla tarjoutuu mahdollisuus lähestyä sota-ajan kokemusta.

Saksalaisessa sodan tutkimuksen teoreettisesta keskustelussa siirryttiin 1990-luvun lopulla lähtien käsitteellisesti sotaelämyksestä sotakokemukseen. Siinä oli pohjimmiltaan kysymys merkitysten muodostamisesta kieleen perustuvana. Kokemus korvasi sellaiset käsitteet, kuin arkipäivä ja mentaliteetti. Kokemuksia tuottavat yksilöt, mutta eivät yksilöllisesti. Kokemukset eivät ole yksilöllisiä, kuten elämykset, vaan kokemukset muodostuvat yksilön ja yhteiskunnan rajapinnasta. Kieli mahdollistaa, määrittää ja rajoittaa kokemuksia. Kieli tallentaa sosiaalista tietämystä ja tarjoaa kokemukselle malleja, jotka ovat käytettävissä merkityksen muodostamiseksi. Merkitykset ovat yhteiskunnallisia ja niitä tuotetaan uudelleen kielenkäytössä, kun yksilöt ovat niitä omaksuneet, vahvistaneet ja muuttaneet.³⁶⁹ Merkitysten kierto näkyy tässä työssä tarkastellussa aineistossa sanomalehden ja rintamakirjeen sanavalinnoissa.

---

³⁶⁹ Latzel 1997, 15–16.

Helmikuun 3. päivänä 1940 Pohjolan Sanomien etusivulla julkaistiin Valtiopäivien avajaisiin liittynyt otsikko:

”Parempaan tulevaisuuteen luottavin mielin.”³⁷⁰

Maaliskuun 5. päivänä Janne Mikkotervo lähetti Kuhmosta kirjeen, jonka teksti poikkesi kirjoittajan yleensä käyttämästä tyyllilajista:

”Ei muuta kuin katse kohti valoisampaan tulevaisuuteen, sillä me täällä itse kukin omissa tehtävissä olemme valppaana ja tahtomme on, että vainolaisen ajamme rajan taa.”³⁷¹

Kirjeessä mainittu vihollinen muodosti suomalaisen perheen kannalta uhan toimeentulolle ja pahimmassa tapauksessa jopa olemassaololle. Kotiseudun näkökulmasta epävarmuutta herätti mahdollisuus koko maan miehityksestä. Ilma-ase toi sodan konkreettisesti kotiseuduille, vähintäänkin pelkona. Vihollisen aiheuttaman uhan vastapainoksi kirjeissä oli verbaalisesti aggressiivista kieltä. Vihollinen piti ajaa pois, mutta myös lyödä tai tappa. Rauhanteon aikoihin maaliskuussa 1940 Katri Mikkotervo epäili vihollisen petollisuutta perusteeksi sille, ettei omia joukkoja voi kotiuttaa. Työkuntoisten miesten poissaolo oli jo talvella vaikuttanut maaseudun talousjärjestelmän toimintaan, mutta työvoimapula olisi muodostunut todelliseksi kevätkesällä. Maatalouden kannalta reservijoukkojen kotiuttaminen huhti-toukokuussa tapahtui oikea-aikaisesti. Talven aikana yhteys sodassa olleisiin perheenjäseniin ja sukulaisiin välittyi kirjeiden ja lomalaisten välityksellä. Huolenpito läheisestä ilmeni kiinnostuksella sodan olosuhteisiin, vaatetukseen ja muonitukseen. Kysymykset joukkojen siirroista on nähtävä suhteessa huolenpitoon. Kirjeiden sisältöihin ja kuulopuheisiin sekoittuivat radio-ohjelmien ja sanomalehtien informaatio, kuten helmikuun lopussa 1940 Katri Mikkotervon kirjeessä:

”Kuinkas kauas teitä sitten nyt vietään, johan te olettekin lyöneet iivanat rajan taka”³⁷²

³⁷⁰ PS, 3.2.1940; vrt. Ylikoski 1979, 397. Valokuva uudenvuodentoivotuksesta kotirintamalla: *Uusi vuosi 1940 uudistakoon lujan uskomme valoisampaan tulevaisuuteen.*

³⁷¹ OMA/KMMA, JKM:n kirje KMM:lle 5.3.1940.

³⁷² OMA/JKMA, KMM:n kirje JKM:lle 20.2.1940.

Sotatilanteesta yritettiin päästä selville esittämällä kirjeissä kysymyksiä niissä rajoissa, jotka sensuuri oli asettanut. Joskus raja ylittyi ja se näkyi sensorin musteena kirjepaperilla. Liiallinen kirjoittaminen omista tappioista oli aiheuttanut sensorin kynän liikkeen. Kuolleet ja haavoittuneet tulivat kirjeisiin mukaan, kun sodan seuraukset koskettivat läheisiä ihmisiä, mutta myös silloin, kun tiedotusvälineet raportoivat pommitusten uhreista.

Rintamalla ensimmäinen kosketus viholliseen oli ilmatoiminnan aiheuttama. Lentokoneet pakottivat huoltokolonnan kaivamaan suojakuopat. Aluksi pahviteltoissa tapahtunut majoittuminen muuttui myöhemmin korsumajoitukseksi. Ampumatarvikekolonnan kuljetukset tapahtuivat ilmavaaran takia öisin, jolloin korsumajoitus mahdollisti levon päivisin. Huolenpidon vuoksi toistuvat aiheet kirjeissä olivat levon lisäksi vaatetus, muonitus ja terveys. Kotoa lähetetyt paketit, joissa oli ruokaa, vaatteita ja lääkkeitä, auttoivat talviolosuhteissa selviämistä. Rintamaolosuhteissa syöpäläiset levisivät väistämättä ja vaatteissa alkoi olla hyönteisiä, kuten Janne Mikkotervo totesi. Puhtaat alusvaatteet eivät yksistään riittäneet, vaan lopulta korsusaunan rakentaminen auttoi peseytymisessä. Kuhmossa saarretuilla vihollisilla olosuhteet olivat vielä pahemmat. Rintamakirjeissä ei ole nähtävissä samanlaista verbaalista aggressiota vihollista kohtaan, kuin kotirintamalla kirjoitetuissa kirjeissä. Kuhmossa helmikuussa 1940 teiden varsilla näkemiään vihollisen kaatuneita kirjoittaja vertasi juurakoihin. Näkymä pakkasen jäykistämistä ruumiista on muistuttanut pellonraivauksen jäljistä ja saanut kirjoittajan etsimään muistista sopivaa semantiikkaa. Jopa jonkinlaista myötätuntoa on havaittavissa sotavankeja kohtaan, jotka olivat pahoin paleltuneita ja likaisia. Talvisodan taisteluiden aikana rintamakirjeissä oli uskoa vihollisen ajamiseen pois ja luottamus tulevaisuuteen. Rauhanteon jälkeen vähittäinen kevään tulo aiheutti maanviljelijöille tarpeen päästä kotitöihin. Toukutyöt olisivat jääneet tekemättä, jos lomavuoro olisi ollut vasta kesäkuun lopulla. Huhtikuussa lomalle pääsi kerrallaan kahdeksi viikoksi vain yksi kymmenesosa kolonnan henkilöstöstä. Huhtikuun alussa 1940 hiljaisuus Euroopassa loppui, kun maailmansota laajeni Tanskaan ja Norjaan.³⁷³ Samalla väheni luottamus tulevaisuuteen.

---

³⁷³ PS, 10.3.1940 artikkelissa nimimerkki Neutraali kysyi: *Hiljaisuus suurella näyttämöllä jatkuu. Mutta kuinka kauan?*

Moskovassa solmitun rauhansopimuksen voimaantulo oli ajallinen jakolinja perheen viestinnän kannalta. Viittaukset sodan aikaiseen viholliseen jäivät kokonaan pois. Viestinnän sisältöjen painopiste vaihtui sodasta vihollisen ja omien muodostamana yhtenäisyytenä muihin asioihin, joista tärkeimmiksi tulivat perheen huolenpidon lisäksi talouteen ja toimeentuloon liittyneet asiat. Sodan kokemus oli perheen kannalta kaksijakoinen. Ensinnä sota tunkeutui normaalielämän järjestykseen ja uhkasi sitä, joten rauhan toivottiin palaavan. Toisaalta ymmärrettiin, että rauhaan pääsy vaati toimenpiteitä vihollista vastaan. Niiden toteuttamiseksi reserviläiset piti irrottaa perheistään ja kotiseuduiltaan. Toimenpiteitä tarvittiin, jotta parempi tulevaisuus ja perheiden toiveet oli mahdollista saavuttaa.

5.2 Sotilasorganisaation kokemukset ja oletukset

Sotilasorganisaation kannalta sotakokemusta on mahdollista lähestyä sille viestinnässä annettujen merkitysten avulla. Tutkimuksen analyttisenä tavoitteena on ollut nähdä sota erotteluna viholliseen ja omiin joukkoihin. Sota tapahtumina muodosti perustan kokemuksille. Sotapäiväkirjan kirjoittajat ovat kirjoitushetkellä valinneet, mitä sotapäiväkirjan pitämisestä annettujen ohjeiden puitteissa kirjoittivat. Lehvän patteriston sotapäiväkirjoissa muut kuin sotatapahtumiin liittyvät asiat rajoittuvat muutamaamaan mainintaan komentokorsun kunnosta, saunomisesta ja muonituksesta. Patteriston toiminta Kuhmon taisteluissa painottui Saunajärven alueen taisteluiden tukemiseen ampumalla epäsuoraa tulta saarrettuina olleisiin vihollisryhmyksiin. Seitsemäs patteri oli aluksi jalkaväkitehtävissä kalustopuutteiden takia. Jalkaväkitoiminta koski kuitenkin muitakin patteriston miehiä, kun partiot etsivät havaittuja vihollisia tai suojasivat ryhmyksen lähialuetta hiihtämällä varmistuslatuja.

Seitsemäs patterikin sai haupitsit muutamaa päivää ennen sodan loppua ja ehti osallistua tulitoimintaan. Tällöin Lehvän patteristo oli organisaation osalta täysivahvuinen, mutta sitä se ei kuitenkaan ollut missään vaiheessa kalustoltaan. Esimerkiksi talvisodan toiseksi viimeisenä päivänä tulitoiminta jatkui koko päivän ja siihen osallistui vain neljä haupitsia ja kolme kanuunaa, kun määrävahvuiseen patteristoon olisi kuulunut 12 tykkiä. Pakkanen ja kiivas tulitoiminta vaurioittivat tykkikalustoa erityisesti maaliskuussa 1940. Tuolloin toiminta keskitettiin Saunajärven Luelahdessa jäljellä

olleisiin vihollisasemiin. Varsinkin tykkien joustolaitteet olivat pakkasessa kovalla rasituksella. Sääolosuhteet vaihtelivat ankarasta 40 asteen pakkasesta suojasäähän, jolloin lämpötila ja ilmanpaine vaikuttivat kranaattien lentoratoihin.³⁷⁴ Kalustovaurioita pahempia sodan seurauksia olivat henkilöstötappiot kuolleina ja haavoittuneina, jotka sotapäiväkirjassa on usein mainittu nimeltä.

Muita joukkoja sotapäiväkirjaa pitänyt reserviluutnantti Urho Kivilinna on maininnut siltä osin, kun ne liittyivät Lehvän patteristoon. Sotilasorganisaatiolle on tyypillistä johtosuhteiden muuttaminen tehtävän mukaisesti. Esimerkiksi Kuhmoon ensimmäisenä joulukuussa 1939 siirretty 3./KTR 9 toimi vähän aikaa Lehvän patteriston yhteydessä. Kun Suomussalmelta käskettiin Kuhmoon toinenkin patteri ja Ensimmäisen patteriston esikunta, niin Lehvälle alistettu patteri siirtyi omaan patteristoonsa. Yksi patteri oli jäänyt Suomussalmelle Raatteen tien puolustajien tulitueksi. Ensimmäinen patteristo tuki Kuhmoon siirtymisen jälkeen kokoonpanoltaan vajaana Kälkäisen järven alueelta Kilpelänkankaan ja Löytövaaran suunnan taisteluita. Lisäksi Kuhmossa toimi Neljäs erillinen patteri, joka aluksi tuki Rastin risteyksestä Lieksan suuntaan ryhmittyneitä joukkoja. Myöhemmin se siirtyi Luelahden alueelle.

Tulenkäytön järjestelyt mottien tuhoamisessa ovat esimerkki niukkojen voimavarojen kohdentamisesta päämäärän saavuttamiseksi. Lehvän patteriston epäsuora tuli, josta Siilasvuo käytti nimitystä ”ammunta peitetyistä asemista”, oli tärkeä tekijä Luelahden ”Esikuntamotin” ja ”Luelahti itäisen” tuhoamisessa. Luelahden läntistä mottia ammuttiin epäsuoralla tulella sodan viimeiseen päivään asti ja alueelle hyökättiin jalkaväellä, mutta sitä ei ehditty valloittaa. Epäsuorana ammuttujen kranaattien ja srappnellien lisäksi jalkaväen tukemiseen osallistuivat suorasuuntaustykit ja kranaatinheitin yhtenäisen tulisuunnitelman mukaisesti. Reservivänrikki Arvi Valmarin kaltaisilla tulenjohtajilla saattoi olla tykkitulen lisäksi johdettavanaan kranaatinheitin tulta. Sotasaaliskalustokin voitiin ottaa käyttöön, vaikka vaurioituneena, kuten ”Esikuntamotin” valtauksen jälkeen sotasaaliiksi saatu haupitsi.

---

³⁷⁴ KA/DA/SPK 1972, 8.–12.3.1940. Sotapäiväkirjaan ei ole päivittäin merkitty sää tietoja, mutta esimerkiksi 11.3.1940 sää oli kirkas ja pakkasta oli -15 astetta.

III/KTR 9:n itsekuvauksen lisäksi sotapäiväkirjat viittaavat viholliseen. Vihollinen vaikutti Lehvän patteristoon pääasiassa kolmella eri tavalla. Tärkeimmäksi muodostuivat hävittäjät ja pommikoneet, toiseksi jalkaväki ja erilainen suora-ammuntatuli sekä kolmanneksi epäsuora tuli. Ilmatoiminnasta on sotapäiväkirjojen kuvauksessa eniten mainintoja koko sodan ajalta. On selvää, että lentotoiminta on ollut viholliselle ainoa vaikuttamiskeino, kun patteristo on ollut Kemissä ja Oulujärven pohjoispuolella. Vihollisen jalkaväen, suora-ammunta-aseiden ja epäsuoran tulen vaikutus alkoi vasta Kuhmossa. Siellä ilma-aseenkin vaikutus kiihtyi, kun mukaan tulivat hävittäjäkoneet konekivääreillään. Patteristo sai kokemusta selustaan hiihtäneistä Dolinin hiihtojoukkojen osista. Raaissa partiokahakoissa tykkimiehet taistelivat jalkaväen tapaan. Hiihtojoukkojen tunkeutuminen selustaan osoitti, kuinka tärkeää tuliasemien, komentopaikkojen ja huollon ryhmytyksen suojaaminen oli. Lähimpänä vihollista toimineilla tulenjohtueilla oli yleensä suojaus jalkaväkijoukoista. Saunajärven tielle oli saarrettuna myös tykistöä ja kranaatinheitinistöä, jotka muutamia kertoja osoittivat aktiivisuutensa.

Menneiden tapahtumien arviointi ja huomioiminen tulevassa toiminnassa oli osa normaalia sotilasorganisaation suunnittelua. Maaliskuun loppupuolella 1940 Lehvän patteristosta komentaja, adjutantti ja kaksi tulenjohtajaa lähtivät Tipasojan kansakoululta ja tiedustelivat komentajan henkilöautolla sodan aikaista toimintamaastoa aina valtakunnan rajalle saakka.³⁷⁵ Sodan kokenutta henkilöstöä kiinnostivat vihollisen toiminnasta jääneet jäljet. Vihollisen tykistötoiminnan tulokset näkyivät maastossa Kilpelänkankaan ja Löytövaaran alueilla huomattavasti pahempina, kuin Lehvän patteriston sodanaikaisella toiminta-alueella. Patteristossa kerättiin muutenkin kokemuksia sodasta ylemmän johtoportaan käskemänä. Näin tehtiin, jotta päätyneestä sodasta tehdyt havainnot ja sodan kokemukset olisi voitu julkaista oppaissa ja ohjesäännöissä hyödynnettäviksi asevelvollisten ja kantahenkilökunnan koulutuksessa. Sotilasorganisaatiolle sodan merkityksen ydin oli siinä, että vihollisen ja oman toiminnan perusteella saadut kokemukset pyrittiin hyödyntämään valmistautumisessa mahdolliseen tulevaan sotaan.

---

³⁷⁵ KA/DA/SPK 1972, 25.3.1940.

5.3 Sanomalehti sotakokemusten välittäjänä

Sanomalehdessä ilmenevän sodan kokemuksen selvittämiseen ei riitä vain sodan toisen osapuolen havainnointi. Erilaisten merkitystasojen avulla mukaan saadaan vastakäsité ja sota voidaan erotella viholliseen ja omiin joukkoihin. Erotteluun liittyy aina paluu yhtenäisyyteen. Kun sota erotellaan viholliseen ja omiin joukkoihin, niin tehty erottelu ilmentää sotaa. Kyseessä eivät ole erilliset asiat tai ilmiöt, vaan pikemminkin on kyse niiden suhteesta. Mikäli tutkimuksen kohteeksi valittaisiin jokin muu erottelu, se voisi olla sanomalehden tai laajemmin joukkotiedotusvälineiden suhde järjestelmäympäristöön eli muihin yhteiskunnan alajärjestelmiin. Talvella 1939–1940 muut yhteiskunnan toiminnot eivät loppuneet, vaan ne sopeutuivat olosuhteisiin. Opetusta esimerkiksi järjestettiin radion välityksellä ja lisäksi radiokoulun tehtäviä julkaistiin sanomalehdissä.³⁷⁶ Kun sota tunkeutui aiheena joukkotiedotukseen, se tapahtui ensisijaisesti uutisoinnissa, mutta myös viihteessä ja mainonnassa.³⁷⁷

Sodan erottelu viholliseen ja omiin joukkoihin on yksi mahdollisuus, jota voi havainnoida sanomalehden sivuilta. Uutisotsikoilla ja valokuvilla oli lehden lukijalle informaatioarvo, kun lehti ilmestyi. Myöhemmin uutiset ja kuvat menettivät arvonsa informaationa. Talvisodan sotauutiset eivät ole tutkijalle enää informaatiota, vaan menneitä tapahtumia, joilla on kuitenkin edelleen merkitys. Uutisotsikot perustuivat Päämajan keräämään ja muokkaamaan aineistoon, jolla oli yhteys todellisiin tapahtumiin. Esitystapa etäännytti otsikoita todellisuudesta, kun tietoisesti yhtä asiaa korostettiin ja jotain toista häivytettiin. Esimerkiksi uutisoinnissa Kuhmon taisteluista loppuvuodesta 1939 lihavoitu otsikko korosti vihollisen työntämistä rajan taakse, mutta pienempään tekstiin oli jätetty maininta siitä, että otsikko tarkoitti vain Kiekinkosken suuntaa. Kansalliselle pohjalle rakentuneen tiedotuksen vaikutus Pohjolan Sanomien sodan uutisoinnin otsikoissa näkyy vihollisen tappioiden korostamisena. Hieman yli kolmannes otsikoista käsitteli joulukuun alusta 1939 maaliskuun puoliväliin 1940 joko vihollisen henkilöstön tai kaluston tappioita. Samalla aikavälillä vihollista esittävästä valokuvista lähes puolessa aiheena oli sotasaalis. Suomalaisia joukkoja esittävässä

³⁷⁶ Pohjolan Sanomissa julkaistun Yleisradion ohjelman mukaan Radiokoulussa lähetettiin esimerkiksi lauantaina 9.3.1940 aamupäivällä ohjelmaa kansakoululaisille ja iltapäivällä oppikoululaisille. Lehdessä julkaistuja tehtäviä oli Pohjolan Sanomissa esimerkiksi 17.2.1940.

³⁷⁷ Pohjolan Sanomissa 4.1.1940 julkaistussa kuvassa ”Valheentorjuntapäällikkö Lapatossu” eli näyttelijä Aku Korhonen esiintyy radiossa ja 20.2.1940 Kemin rautakauppa Oy mainosti sotavalaistusverhoja.

lehtikuvissa on usein kuvattu myös sotavankeja, sotasaalista tai tuhottua kalustoa. Näitä kuvia on omia joukkoja esittävistä valokuvista viidennes. Sotavangit, sotasaalis ja tuhotut taisteluvälineet lentokoneista hyökkäysvaunuihin olivat hyvä keino maanpuolustustahdon lisäämiseksi. Lehtikuvat eivät peittele väkivaltaa, vaan näyttävät vihollisen kaatuneita. Esimerkiksi Pohjolan Sanomissa joulukuun 19. päivänä 1939 julkaistun valokuvan karkeasta rasteroinnista huolimatta, on kuvassa havaittavissa autoonsa tuulilasin läpi ammuttu kuljettaja, jota suomalaiset sotilaat näyttävät tutkivan.

Maanpuolustustahdon ylläpitoon otettiin jouluna 1939 lehdessä käyttöön pilapiirroksia, joiden aihevalinnassa pääpaino oli neuvostosotilaiden toiminnan ja olosuhteiden sekä neuvostopropagandan naurettavaksi tekeminen. Vihollisen toiminnan esittämisen ohessa korostettiin suomalaisten joukkojen sotilaallista kuntoisuutta vastakohtana viholliselle. Maaliskuun alun 1940 jälkeen ei lehdessä julkaistu sotilasaiheisia pilapiirroksia. Rauhan tulon jälkeen ei julkaistu enää valokuviaakaan entisestä vihollisesta, mutta kylläkin suomalaisista joukoista sodan jälkihoitoon liittyen. Merkitysten muodostumisen ajallinen ulottuvuus ilmenee selvimmin sodan alkamisen ja päättymisen aikoina, koska lyhyellä tarkasteluvälillä muutos ei ole muuten havaittavissa.

5.4 Kokemukset ja oletukset talvisodan viestintäympäristössä

Frank Beckerin tulkintaa soveltaen tässä työssä talvisotaa on lähestytty perheen, sotilasorganisaation ja joukkotiedotuksen avulla. Suuri osa suomalaisista koki talvella 1939–40 sotilaallisen konfliktin ensimmäistä kertaa. Valtaosalla kansalaisista ei ollut siksi olemassa omaan menneisyyteen liittyneitä valmiiksi määriteltyjä merkityksen käsittelymalleja, vaikka osa väestöstä oli kohdannut sodan alkuvuodesta 1918. Uudet elämykset saivat aikaan psyykkisen muutoksen, joka toimi kokemusten muodostumisen edellytyksenä. Tämä loi tarpeen kehittää uusia tapoja käsitellä merkityksiä. Niitä saatiin joko muistin normaalisti tiedostamattomilta alueilta tai yhteiskunnan viestintäympäristöstä. Rauhanajan jokapäiväisessä elämässä kohdatuissa yhteiskunnallisissa kriisitilanteissa oli ollut helpompi käyttää sosiaalista informaatiota. Koko yhteiskuntaa koskettaneessa modernissa sodassa tilanne muuttui vaikeammaksi. Tässä tilanteessa oli joko olemassa muistettavaa informaatiota, joka liittyi samanlaisiin menneisyyden tapahtumiin, tai tilanteisiin sopivaa semantiikkaa oli ensin kehitettävä.

Mahdolliseen sotaan oli 1930-luvulla koko yhteiskunnan tasolla varauduttu ottamalla huomioon tiedotusvälineiden käyttö kriisitilanteessa. Talvisodassa tiedotusvälineet ottivat osaa uuden tilanteen tulkitsemiseen radiolähetyksinä, sanomalehtien uutisissa ja erilaisissa teksteissä. Visuaalisena viestintänä valokuvat ja piirrokset tukivat julkaistuja uudenlaisia tulkintoja. Kehittyneempänä semantiikkana tiedotusvälineissä julkaistut merkitystulkinnat olivat osa kokemusten välittymistä, kun ne kiersivät kansan keskuudessa arkipäiväisessä merkitysten muodostamisprosessissa. Sanomalehtiä luettiin ja radio-ohjelmia kuunneltiin niin kotiseudulla kuin sotatoimialueella, jolloin esimerkiksi sanomalehtien sisältö vaikutti sotilaiden ja siviilien käsityksiin sodasta. Kierto toimi myös päinvastoin, kun sotilaiden kokemuksia julkaistiin lehdissä. Kriisiajan arjen semantiikkaa luotiin erilaisten itsekuvausten muodossa, kuten päiväkirjoina, kertomuksina ja kenttäpostikirjeinä.

Sodan kokemukset liittyivät historialliseen ja kulttuuriseen tilanteeseen, jossa informaatiota tulkittiin antamalla sille merkityksiä. Kokemukset muodostivat perustan yhteisöjen toiminnalle niin kotiseudulla kuin rintamaoloissa. Vaikka kokemukset olivat sidoksissa yksilöiden tietoisuuteen, niillä oli lisäksi julkinen ulottuvuus. Kokemukset eivät siten olleet vain yksilöllisyyden ilmentymiä, vaan osa sosiaalisesti välitettyä merkitysjärjestelmää. Merkitykset olivat psyykkisiä ja sosiaalisia järjestelmiä yhdistävä tekijä. Tietoisuus psyykkisinä järjestelminä ja sosiaalisten järjestelmien viestintä olivat rakenteellisesti kytkeytyneet toisiinsa kielen ja laajemmankin merkkijärjestelmän avulla. Merkitykset aktualisoituivat valinnoissa, joita menneisyyden toimijat tekivät. Kaikki muu on jäänyt mahdolliseksi. Merkitys voidaan ymmärtää tavanomaista yleisemmällä tavalla aktuaalisen ja potentiaalisen välisenä erona. Toisaalta viestinnästä jääneet jäljet erilaisina semantiikkoina tekevät mahdolliseksi tarkastella historiallista kokemusta.

Sodan kokemuksesta liikkeelle lähtevä tutkimus ei voi jäädä tutkimaan pelkästään menneisyyden menneisyyttä, koska merkitysten ajallinen ulottuvuus pakottaa tuomaan mukaan oletukset tai odotukset. Aika on jatkuvasti taustalla vaikuttava tekijä, josta tietoinen kokemus ei pääse irtautumaan. Kokemukset eivät painottuneet vain menneeseen, vaan niillä oli myös ajallinen ulottuvuus tulevaan. Kokemukset oli sidottu vaihtelevaan odotushorisonttiin. Yksilöt osallistuivat viestintään kokemusten perusteella

ja korjasivat näkemyksiään omien uusien kokemustensa sekä toisten henkilöiden välittämien kokemusten perusteella. Menneisyyden nykyisyyteen suhteutettuina kokemukset menneestä ja oletukset tulevaisuudesta paljastuvat. Menneeseen tulevaisuuteen liittyneet oletukset näkyivät kotiseudun näkökulmasta rauhantoiveena ja kielteisenä suhtautumisena viholliseen. Sotilasorganisaation dokumenteissa oletukset liittyivät toiminnan suunnitteluun. Sanomalehti oli uutisoinnissaan sidottu informaation etsintään ja julkaisuun tilanteessa, jossa poikkeusolot rajoittivat oletusten esittämistä. Tässä tutkimuksessa käytössä olleiden aineistojen perusteella on mahdollista todeta, että yksilötasolla sodan kokemus sai esiin odotuksen sodan loppumisesta ja paremman tulevaisuuden oletuksen. Tähän vaikuttivat eletyn ja koetun perusteella tietoisuudessa muodostetut merkitykset. Perheen kriisiajan vuorovaikutuksen lisäksi tarkastellun sotilasorganisaation kannalta kokemukset toimivat lähtökohtana tulevaisuuden sodasta tehtyihin oletuksiin. Ne tuotiin koulutuksessa huomioitaviksi ohjeiden ja ohjesääntöjen avulla. Julkisen tiedonvälityksen rooli kokemusten ja oletusten välillä liittyi maanpuolustustahdon ylläpitoon. Totuuteen pyrkimisellä ja siinä pitäytymisellä ei ollut väliä, kun sanomalehdessä painotettiin omien joukkojen taistelutaitoja materiaalisesti ylivoimaista vihollista vastaan. Vaikka hyökkäysvaunuja ja lentokoneita tuhottiin suuria määriä ja hyökkäyksiä torjuttiin lehden etusivuilla, oletukset romahtivat lopulta raskaaseen rauhantekoon Moskovassa.

Sodan kokemuksen merkitys tiivistyy erotteluun vihollisen ja omien joukkojen välillä, kun sitä tarkastellaan perheen, sotilasorganisaation ja sanomalehtien viestinnässä. Sota näyttäytyy viestinnässä modernin koneaikakauden luonteelle ominaisena ilmiönä, jossa erityisesti ilmasota tulee esille. Ilmasota on havaittavissa kaikissa tutkituissa aineistoissa. Polttomoottoreilla varustetut lentokoneet ulottivat asevaikutuksen satojen kilometrien päähän. Konesota korostuu sanomalehdissä, joissa ilmatoiminnan lisäksi esitellään konetuliaseita ja hyökkäysvaunuja. Panssarikalustoon ei ole viittauksia perheen kirjeenvaihdossa, eikä sotilasorganisaation asiakirjoissa, koska kummassakin aineistossa on aselajikykentä kenttätykistöön. Vihollisen konearmeijan hyökkäys kärsi suuria vaikeuksia kylmissä ja pimeissä olosuhteissa. Vihollisen elävä voima päättyi Kuhmossa tieurien varsille ruumiskasoiksi, vankileirille tai odottamaan motteihin saarrettuina sodan loppua. Vihollisen kalusto tuhoutui taisteluissa tai päättyi sotasaaliina vastustajan käyttöön. Alivoimaisten suomalaisten joukkojen taistelua kuvaa sotasaaliin

hyödyntäminen. Ampumatarvikkeiden säästämällä ja erilaisten aseiden keskittämällä saatiin Kuhmossa lisättyä tulivoimaa. Erilaiset sotilasorganisaatiot toimivat toteuttaen laadittuja suunnitelmia. Sotaa havainnoitiin ja koettiin lukemattomista näkökulmista. Niistä on tässä työssä esitetty vain vähäinen osa. Patteristossa yksittäisen tykkimiehen näkökulma oli luonnollisesti suppeampi, kuin patteriston komentajan tai adjutanttin, puhumattakaan vertailusta divisioonan komentajaan tai esikuntapäällikköön.

Muut merkitysulottuvuudet tukevat edellä sodan jaottelua viholliseen ja omiin joukkoihin. Kirjeissä esiintyneet muut asiat ovat jääneet lopullisessa esityksessä vähemmälle huomiolle. Ne ovat osaltaan kuitenkin mukana selittämässä perheen sotakokemuksen taustalla vaikuttaneita tekijöitä. Perheen yksityisasiota kiinnostavampia ovat olleet kirjalliset havainnot, jotka voi liittää sodan laajempaan tulkintaan. Yksittäisten henkilöiden tietoisuudesta merkityksen käsittely saadaan näkyväksi historiallista analyysiä varten vain, jos toimijat kirjoittavat kokemuksistaan ja dokumentoivat arjen semantiikkaa. Sanomalehdet ovat kehittyneempää semantiikkaa, joten ne tarjoavat monipuolisemman näköalan sota-ajan yhteiskuntaan. Sanomalehtiaineistossa ilmeneviin suoranaiseen sodankäyntiin liittymättömiin asioihin keskittyminen vaatisi kokonaan oman tutkimuksen. Sotapäiväkirjat keskittyvät pääasiassa sodankäynnin esittämiseen, joten aineistoissa ilmenevät vähäiset sotaan liittymättömät asiat voidaan lukea kategoriaan omat joukot. Laajalla otannalla joukkojen sotapäiväkirjat saattaisivat tarjota sotatapahtumien ohessa näkymän poikkeusolojen elämään ja kulttuuriin. Tämän työn painopiste on ollut sodan tarkastelussa ja muut ilmiöt ovat avautuneet vähemmän, mutta painotus voisi tietenkin olla toisenlainen.

LÄHTEET

ALKUPERÄISLÄHTEET

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto, Sotapäiväkirjat-kokoelma (viitteissä käytetty KA/DA/SPK)

Talvisodan sotapäiväkirjat

Kenttätykistörykmentti 9. III patteristo (SPK 1970, 13.10.1939–4.2.1940).

Kenttätykistörykmentti 9. III patteristo (SPK 1971, 13.10.1939–5.2.1940).

Kenttätykistörykmentti 9. III patteristo (SPK 1972, 5.2.1940–12.4.1940).

Kenttätykistörykmentti 9. III patteristo (SPK 1973, 30.12.1939–13.3.1940).

9. Divisioonan esikunta (SPK 255, 18.1.1940–28.3.1940)

9. Divisioonan tykistökomentaja (SPK 261, 20.1.1940 – 13.3.1940)

16. Pioneerikomppania (SPK 2550, 30.11.1939–9.4.1940).

Kansallisarkiston Puolustushallinnon asiakirjat, Sotilaskantakortit (viitteissä käytetty KA/SKK/nimi)

Janne Mikkotervon sotilaskantakortti

Matti Mikkotervon sotilaskantakortti

Kansallisarkisto, Oulun toimipiste (viitteissä käytetty OMA)

Janne Kustaa Mikkotervon arkisto (viitteissä JKMA), arkistoyksikkö 1, sp. 003/57/II: Vaimolta (KMM) saapuneet kirjeet 1940–1943.

Katri Mirjam Mikkotervon arkisto (viitteissä KMMA), arkistoyksikkö 1, sp. 003/57/II: Mieheltä (JKM) saapuneet kirjeet 1940–1944.

Alkuperäislähteenä käytetty kirjallisuus

Alatalo, Kaarlo (toim.) (2014), Katse valoisaan tulevaisuuteen. Kirjeitä rintamalta ja rintamalle.

Sanomalehdet

Pohjolan Sanomat (PS), elokuu 1939–toukokuu 1940.

KIRJALLISUUS

Alenius, Kari & Fält, Olavi K. (toim.) (2011), Talvisota kokemuksena. Rovaniemi: Pohjois-Suomi historiallinen yhdistys.

Becker, Frank (2001), "Kriegserfahrung in der Ära der Einigungskriege aus systemtheoretischer Perspektive". Teoksessa: Buschmann, Nikolaus & Carl, Horst (toim.), Die Erfahrung des Krieges. Erfahrungsgeschichtliche Perspektiven von der Französischen Revolution bis zum Zweiten Weltkrieg. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 147–172.

Becker, Frank (2004), "Einleitung: Geschichte und Systemtheorie – ein Annäherungsversuch". Teoksessa: Becker, Frank (toim.), Geschichte und Systemtheorie. Exemplarische Fallstudien. Frankfurt/New York: Campus Verlag, 7–28.

Becker, Frank (2012), "4. Geschichtswissenschaft". Teoksessa: Jahraus, Oliver & Nassehi, Armin (toim.), Luhmann Handbuch. Leben – Werk – Wirkung. Stuttgart: J. B. Metzler, 115–117.

Becker, Frank & Reinhardt-Becker, Elke (2001), Systemtheorie. Eine Einführung für die Geschichts- und Kulturwissenschaften. Frankfurt: Campus Verlag.

Berelson, Bernard (1952), Content Analysis in Communication Research. Glencoe: The Free Press Publishers.

Bourke, Joanna (2006), "Uusi sotahistoria", Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki: Minerva, 21–42.

Burke, Peter (2005), History and Social Theory. Cambridge: Polity Press.

Buschmann, Nikolaus & Carl, Horst (2001), "Zugänge zur Erfahrungsgeschichte des Krieges. Forschung, Theorie, Fragestellung". Teoksessa: Buschmann, Nikolaus & Carl, Horst (toim.), Die Erfahrung des Krieges. Erfahrungsgeschichtliche Perspektiven von der Französischen Revolution bis zum Zweiten Weltkrieg. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 11–26.

Buschmann, Nikolaus & Reimann, Aribert (2001), "Die Konstruktion historischer Erfahrung. Neue Wege zu einer Erfahrungsgeschichte des Krieges". Teoksessa: Buschmann, Nikolaus & Carl, Horst (toim.), Die Erfahrung des Krieges. Erfahrungsgeschichtliche Perspektiven von der Französischen Revolution bis zum Zweiten Weltkrieg. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 261–271.

Buskotte, Frank (2006), Resonanzen für Geschichte. Niklas Luhmanns Systemtheorie aus geschichtswissenschaftlicher Perspektive. Kulturwissenschaft Band 12. Berlin: LIT Verlag.

Dahl, Ottar (1971), *Historiantutkimuksen metodiopin peruspiirteitä*. Helsinki: Weilin+Göös.

Danielsbacka, Mirkka & Hannikainen, Matti O. & Tepora, Tuomas (2018), ”Teoriaton historia?” Teoksessa: Danielsbacka, Mirkka & Hannikainen, Matti O. & Tepora, Tuomas (toim.), *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 9–19.

Doering-Manteuffel, Anselm (2009), ”Die Erfahrungsgeschichte des Krieges und neue Herausforderungen. Thesen zur Verschränkung von Zeitgeschehen und historischer Problemwahrnehmung“. Teoksessa: Schild, Georg & Schindling, Anton (toim.), *Kriegserfahrungen – Krieg und Gesellschaft in der Neuzeit. Neue Horizonte der Forschung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 273–288.

Eilola, Jari (2017), ”Kohti tulevaisuuden etiikkaa”. Teoksessa: Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 223–232.

Elo, Kimmo (toim.) (2016), *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turku: Turun Historiallinen yhdistys.

Engler, Bernd (2009), ”Grußwort des Rektors am 11.12.2008“. Teoksessa: Schild, Georg & Schindling, Anton (toim.), *Kriegserfahrungen – Krieg und Gesellschaft in der Neuzeit. Neue Horizonte der Forschung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 13–15.

Eräsaari, Risto (2013), ”Ilmiö muuttaa kaiken – Niklas Luhmannin systeemiteoria ja ilmiöiden maailma”. Teoksessa: Jalava, Janne (toim.), *Yhteiskunnan järjestelmät. Niklas Luhmannin ajattelu*. Helsinki: Gaudeamus, 21–39.

Geust, Carl-Fredrik (2011), ”Lentolaivue 19 – Ruotsin apu talvisodassa”. Teoksessa: Nikunen, Heikki & Talvitie, Jyrki K. & Keskinen, Kalevi, *Suomen ilmasodan pikku jättiläinen*. Helsinki: WSOY, 94–96.

Hagelstam, Sonja (2006), ”Lähellä ja kaukana. Parisuhteen ylläpitäminen rintaman ja kotirintaman välisessä kirjeenvaihdossa”. Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Helsinki: Minerva, 213–227.

Hagelstam, Sonja (2014), *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1941–1944*. Åbo: Åbo Akademi University Press.

Hemmilä, Ilkka (2017), *Valkohangilta valkokankaille. Talvisodan kulun ja osapuolten kuvaaminen suomalaisissa uutisfilmeissä 1939–1940. Suomen historian pro-gradu tutkielma*. Turun yliopisto.

Huhtala, Olavi (1936), ”Propaganda, aikamme uusi sodankäyntiväline”. *Tiede ja ase*, vol. 4, no. 4, 175–210.

Huhtala, P. (1940), Reserviupseeri. Reserviupseerien ja -aliupseerien kertaus- ja jatko-opiskelukirja. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.

Huuhtanen, Taina (1984), Talvisodan kirjeet. Helsinki: Otava.

Hyrkkänen, Markku (2002), Aatehistorian mieli. Tampere: Vastapaino.

Hyrkkänen, Markku (2017), ”Historiallinen metodi”. Teoksessa: Hokkanen, Markku & Laine-Frigren, Tuomas & Särkkä, Timo (toim.), Matkoja aatehistoriaan – Esseitä Anssi Halmesvirralle. Jyväskylä: Kampus Kustannus, 30–59.

Jalava, Janne & Kangas, Risto (2013a), ”Niklas Luhmannin systeemiteoria ja tieteellinen ajattelu”. Teoksessa: Jalava, Janne (toim.), Yhteiskunnan järjestelmät. Niklas Luhmannin ajattelu. Helsinki: Gaudeamus, 7–17.

Jalava, Janne & Kangas, Risto (2013b), ”Kommunikaatio, yhteiskunnan eriytyminen ja osasysteemien merkitys”. Teoksessa: Jalava, Janne (toim.), Yhteiskunnan järjestelmät. Niklas Luhmannin ajattelu. Helsinki: Gaudeamus, 40–59.

Jokinen, Arto (2006), ”Myytti sodan palveluksessa”. Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki: Minerva, 141–157.

Jussila, Pentti (2005), Eikö sitä totuutta saisikaan sanoa. Pohjolan Sanomien yhdeksän vuosikymmentä. Kemi: Pohjolan Sanomat.

Juutilainen, Antti (2009), ”Tiedotustoiminta”. Teoksessa: Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.), Talvisodan Pikkujätkiläinen. Helsinki: WSOY, 277–288.

Järvinen, Y. A. (1948), Suomalainen ja venäläinen taktiikka talvisodassa. Porvoo – Helsinki: WSOY.

Kalela, Jorma (1993), Argumentaatio ja rekonstruktio tutkimusprosessissa. Turun yliopisto: Poliittinen historia. Julkaisuja C: 43.

Kalela, Jorma (2000), Historiantutkimus ja historia. Helsinki: Gaudeamus.

Kalela, Jorma (2012), ”Historiantutkimus”. Teoksessa: Heikkinen, Vesa & Voutilainen, Eero & Lauerma, Petri & Tiililä, Ulla & Lounela, Mikko (toim.), Genre-analyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja. Helsinki: Gaudeamus, 505–510.

Karjalainen, Mikko (2018), ”On saatu mitä arvokkainta kokemusta – talvi- ja jatkosodan sotakokemukset”. Teoksessa: Suomen Puolustusvoimat 100 vuotta. Helsinki: Edita, 108–115.

Karonen, Petri (2002), ”Johdanto: moninainen patriarkalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat”. Teoksessa: Einonen, Pia & Karonen, Petri (toim.), Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860). Helsinki: SKS, 10–23.

Kemppainen, Ilona (2011), ”Yhtenäisen kansan yhtenäinen suru – suhtautuminen kaatuneisiin talvisodan aikana”. Teoksessa: Alenius, Kari & Fält, Olavi K. (toim.). Talvisota kokemuksena. *Studia Historica Septentrionalia* 63. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 101–113.

Kesseli, Pasi (2017), Tykistö taistelee tulellaan. Tykistötaktiikan kehitys Suomessa itsenäisyytemme aikana. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu, Edita.

Kinnunen, Tiina (2006), Kiitetyt ja parjatut. Lotat sotien jälkeen. Helsinki: Otava.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2006), ”Johdatus koettuun sotaan”. Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki: Minerva, 9–18.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.) (2012), *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations. History of Warfare, Volume 69*. Leiden: Brill.

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2018), ”Sota sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä. Toinen maailmansota ja uusi sotahistoria suomalaisissa väitöstutkimuksissa”. *Historiallinen Aikakauskirja*, vol. 116, no. 4, 373–383.

Kirchmeier, Christian (2012), ”24. Semantik”. Teoksessa: Jahraus, Oliver & Nassehi, Armin (toim.), *Luhmann Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart: J. B. Metzler, 115–117.

Kivilinna, Urho (2001), ”Res. maj. Urho Kivilinnan muistelmia”. Teoksessa: Isänmaan puolesta 1918, 1939–40, 1941–45. Tervolan veteraanimatrikkeli, 286–298.

Kivimäki, Ville (2006), ”Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa”. Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki: Minerva, 69–86.

Kivimäki, Ville (2017), ”Väkivalta sodassa tutkimuseettisenä kysymyksenä”. Teoksessa: Lidman, Satu & Koskivirta, Anu & Eilola, Jari (toim.), *Historiantutkimuksen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 196–199.

Kivimäki, Ville (2019), ”Reittejä kokemushistoriaan. Menneisyyden kokemus yksilön ja yhteisön vuorovaikutuksessa.” Teoksessa: Annola, Johanna & Kivimäki, Ville & Malinen, Antti (toim.), *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Tampere: Vastapaino, 9–36.

Kivimäki, Ville & Männistö, Anssi (2016), *Sodan särkemä arki*. Helsinki: WSOY.

Kleemola, Olli (2016), Valokuva sodassa. Neuvostosotilaat, neuvostoväestö ja neuvostomaa suomalaisissa ja saksalaisissa sotavalokuvissa 1941–1945. Turku: Sigillum Oy.

Koselleck, Reinhart (2000), *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Kotkavirta, Jussi (2002), ”Kokemuksen ehdot ja hahmot: Kritik der reinen Vernunft ja Phänomenologie des Geistes”. Teoksessa: Haaparanta, Leila & Oesch, Erna (toim.), *Kokemus*. Tampere: University Press.

Krippendorff, Klaus (2013), *Content Analysis. An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Laaksonen, Lasse (2005), *Todellisuus ja harhat. Kannaksen taistelut ja suomalaisten joukkojen tila talvisodan lopussa 1940*. Helsinki: Ajatus Kirjat.

Lahtinen, Anu & Leskelä-Kärki, Maarit & Vainio-Korhonen, Kirsi & Vehkalahti, Kaisa (2011), ”Kirjeiden uusi tuleminen”. Teoksessa: Leskelä-Kärki, Maarit & Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.), *Kirjeet ja historiantutkimus*. Helsinki: SKS, 9–27.

Lappalainen, Jussi (2002), *Haluatko historiankirjoittajaksi?* Helsinki: SKS.

Latzel, Klaus (1997), ”Vom Kriegserlebnis zur Kriegserfahrung. Theoretische und methodische Überlegungen zur erfahrungsgeschichtlichen Untersuchung von Feldpostbriefen“. *Militär-geschichtliche Mitteilungen* nr. 56, 1–30.

Latzel, Klaus (1999), ”Kriegsbriefe und Kriegserfahrung: Wie können Feldpostbriefe zur erfahrungsgeschichtlichen Quelle werden?“. *WerkstattGeschichte* nr. 22, 7–23.

Lauerma, Matti (1977), ”Sotahistorian tutkimuksen problematiikkaa ja metodiikkaa”. *Tiede ja ase*, no. 35, 73–117.

Liimatainen, Essi (toim.) (2010), *Ajan ja elämän virrassa. Könönen-Koivupalon suvun vuosisadat. Könönen-Koivupalon sukuseura ry*.

Luhmann, Niklas (1990), *Essays on Self-Reference*. New York: Columbia University Press.

Luhmann, Niklas (1995), *Social Systems*. Stanford: University Press.

Luhmann, Niklas (2000), *The Reality of the Mass Media*. Cambridge: Polity Press.

Luhmann, Niklas (2002), *Introduction to Systems Theory*. Cambridge: Polity Press.

Marttala, Lauri (2018), *Komppanian talvisota. Kittiläläiset Kainuun suurtaisteluissa*. Helsinki: Books on Demand.

Megill, Allan (2007), *Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice*. Chicago: The University of Chicago Press.

Meinander, Henrik (2009), *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaishema*. Helsinki: Siltala.

Metsberg, Kimmo (2012), ”Kirjoitan sinulle vähän vaikka ei täältä mitään erikoista kuulu”. *Jatkosodan arkea kahden perheen kirjeissä*. Historian pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto.

Murphey, Murray G. (1973), *Our Knowledge of the Historical Past*. Indianapolis.

Müller, Ernst & Schmieder, Falko (2016), *Begriffsgeschichte und historische Semantik. Ein kritisches Kompendium*. Berlin: Suhrkamp.

Neuliep, James W. (1996), *Human Communication Theory. Applications and Case Studies*. Boston: Allyn and Bacon.

Nikunen, Heikki (2011), ”Torjuntatehon maailmanennätys”. Teoksessa: Nikunen, Heikki & Talvitie, Jyrki K. & Keskinen, Kalevi, *Suomen ilmasodan pikku jättiläinen*. Helsinki: WSOY, 84–86.

Nowosadtko, Jutta (2001), ”Erfahrung als Methode und als Gegenstand wissenschaftlicher Erkenntnis. Der Begriff der Erfahrung in der Soziologie”. Teoksessa: Buschmann, Nikolaus & Carl, Horst (toim.), *Die Erfahrung des Krieges. Erfahrungsgeschichtliche Perspektiven von der Französischen Revolution bis zum Zweiten Weltkrieg*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 27–50.

Partti, Kenneth (2017), ”Aatehistorian metodologista pohdintaa eli kuinka kulkea tietä pitkin poukkoilematta”. Teoksessa: Hokkanen, Markku & Laine-Frigren, Tuomas & Särkkä, Timo (toim.), *Matkoja aatehistoriaan – Esseitä Anssi Halmesvirralle*. Jyväskylä: Kampus Kustannus, 79–91.

Paulaharju, Jyri (1989), *Suomen kenttätykistön historia, I osa*. Helsinki: Suomen kenttätykistön säätiö.

Paulaharju, Jyri (1994), ”Kenttätykistö talvisodassa”. Teoksessa: Paulaharju, Jyri & Sinerma, Martti & Koskimaa, Matti, *Suomen kenttätykistön historia, II osa, 1939–1945*. Helsinki: Suomen kenttätykistön säätiö. 17–132.

Paulaharju, Jyri (1996), *Itsenäisen Suomen kenttätykit 1918–1995*. Sotamuseon julkaisuja 1/1996. Helsinki: Sotamuseo.

Pehkonen, Erkkä (2013), ”Poikasi täältä jostakin”. *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylä: *Studies in Humanities* 217. Jyväskylän yliopisto.

- Pekkarinen, Satu (1999), Kirjeet sodan perheyhteytenä. Perheen koossapitäminen sota-ajan kirjeenvaihdossa. Sosiologian pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- Peltonen, Matti (2004), ”Uudet kaupallistumisen muodot”. Teoksessa: Peltonen, Matti (toim.), Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 77–134.
- Perko, Touko (1988), ”Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949.” Teoksessa: Tommila, Päiviö (toim.), Suomen lehdistön historia 3. Sodan murroksesta 1980-luvulle. Kuopio: Kustannuskiila Oy. 9–140.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka (1988), Suomen postin historia 2. Helsinki: Posti- ja telelaitos.
- Pihlainen, Kalle (2016), ”Konstruktivistinen historioteoria fiktiivisyys-keskustelun jälkeen”. Teoksessa: Väyrynen, Kari & Pulkkinen, Jarmo (toim.), Historian teoria. Lingvistisestä käänteestä mahdolliseen historiaan. Tampere: Vastapaino, 85–113.
- Pohls, Maritta & Latva-Äijö, Marika (2009), Lotta Svärd. Käytännön isänmaallisuutta. Helsinki: Otava.
- Pyhtinen, Olli (2015), ”Triadi”. Teoksessa: Eriksson, Kai (toim.), Verkostot yhteiskuntatutkimuksessa. Helsinki: Gaudeamus, 86–108.
- Rantatupa, Heikki (2004), ”Kansanhuolto toisen maailmansodan aikana 1939–1949”. Teoksessa: Peltonen, Matti (toim.), Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 443–503.
- Raunio, Ari (2004), Sotatoimet. Suomen sotien 1939–1945 kulku kartoin. Genimap.
- Raunio, Ari (2007a), ”Suomussalmen taistelu”. Teoksessa: Raunio, Ari & Kilin, Juri, Talvisodan taisteluja. Karttakeskus, 122–139.
- Raunio, Ari (2007b), ”Kuhmon mottitaistelut”. Teoksessa: Raunio, Ari & Kilin, Juri, Talvisodan taisteluja. Karttakeskus, 154–169.
- Reese-Schäfer, Walter (2014), “Luhmann: Three Key Concepts, System, Meaning, Autopoiesis”. Teoksessa: Arnold, Darrell P. (edit.), Traditions of Systems Theory. Major Figures and Contemporary Developments. New York: Routledge, 219–241.
- Rogge, Jörg (2016), Kriegserfahrungen erzählen. Geschichts- und literaturwissenschaftliche Perspektiven. Bielefeld: transcript Verlag.
- Schild, Georg & Schindling, Anton (2009), “Vorwort”. Teoksessa: Schild, Georg & Schindling, Anton (toim.), Kriegserfahrungen – Krieg und Gesellschaft in der Neuzeit. Neue Horizonte der Forschung. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 9–11.
- Severin, Werner J. & Tankard, James W. Jr. (1988), Communication Theories. Origins, Methods, Uses. New York: Longman.

Siilasvuo, Hj. (1940), Suomussalmen taistelut. Helsinki: Otava.

Siilasvuo, Hj. (1944), Kuhmo talvisodassa. Helsinki: Otava.

Siltala, Juha (2006), ”Sodan psykohistoriaa”. Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.), Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta. Helsinki: Minerva, 43–67.

Sorko, Kimmo (2011), Sillan patteristo Taipaleen taisteluissa 1939–1940. Omakustanne.

Suvanto, Pekka (1977), ”Sanomalehdistö historian tutkimuksen lähteenä”. Teoksessa: Suvanto, Pekka (toim.), Yleisen historian lähteet ja niiden käyttö. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab kustannusosasto, 87–109.

Syrjö, Veli-Matti (1994), ”Sotiin ja puolustuslaitokseen liittyvät asiakirjat”. Teoksessa: Orrman, Eljas & Pispala, Elisa (toim.), Suomen historian asiakirjalähteet. Helsinki: Kansallisarkisto ja WSOY, 229–253.

Särkkä, Timo (2017), ”Lahjomaton Kodak. Valokuvat historiantutkimuksen lähteenä”. Teoksessa: Hokkanen, Markku & Laine-Frigren, Tuomas & Särkkä, Timo (toim.), Matkoja aatehistoriaan – Esseitä Anssi Halmesvirralle. Jyväskylä: Kampus Kustannus, 92–107.

Taskinen, Ilari (2012), Sopeutumiskyvyn dokumentit – Sodan kokemusten hallinta jatkosodan kirjeissä. Historian pro gradu-tutkielma. Tampereen yliopisto.

Taskinen, Ilari (2018), ”Kokemuksista yllirajaisuuteen. Sotahistorian uudet virtaukset ja kansainväliset keskustelut 1990-luvulta tähän päivään”. Historiallinen Aikakauskirja, vol. 116, no. 4, 384–393.

Tepora, Tuomas (2015), Sodan henki. Kaunis ja ruma talvisota. Helsinki: WSOY.

Tervolan veteraanimatrikkeli (2001).

Tikka, Marko & Taskinen, Ilari & Nevala-Nurmi, Seija-Leena (2015), ”Kirjeiden tutkimaton maailma”. Teoksessa: Tikka, Marko & Taskinen, Ilari & Nevala-Nurmi, Seija-Leena (toim.), Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina. Tampere: Postimuseo ja Tampereen Historiallinen Seura, 6–9.

Tirronen, Eino (1979), ”9. Luku. Huollon toiminta”. Teoksessa: Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian toimisto (toim.), Talvisodan historia 4. Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalut. Sotatieteen Laitoksen Julkaisuja XVI:4. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 331–377.

Tommila, Päiviö (päätoim.) (1988), Suomen lehdistön historia 6. Hakuteos Kotokulma – Savon Lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985. Kuopio: Kustannuskiila Oy.

Tommila, Päiviö & Salokangas, Raimo (1998), *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Helsinki: Edita

Tonn, Horst (2009), ”Medialisierung von Kriegserfahrungen”. Teoksessa: Schild, Georg & Schindling, Anton (toim.), *Kriegserfahrungen – Krieg und Gesellschaft in der Neuzeit. Neue Horizonte der Forschung*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 109–133.

Tuunainen, Pasi (2006), ”Saamani kuva on masentava – Näkemyksiä suomalaisten sotapäiväkirjojen lähdearvosta, käytöstä ja säilyttämisestä”. *Tiede ja ase*, no. 64, 196–220.

Tuunainen, Pasi (2008), ”Kuuden prosentin ala. Sotahistorian tutkimuksesta Suomessa 1917–1999.” Teoksessa: Karjalainen, Mikko & Jouko, Petteri (toim.), *Suomalaisen sotahistorian tutkimuksen nykytila. Maanpuolustuskorkeakoulun Sotahistorian laitoksen julkaisusarja 2, N:o 11*. Helsinki: Maanpuolustuskorkeakoulu ja Suomen sotahistorian komissio ry, 13–24.

Tuunainen, Pasi (2012), *Marttinen. Kahden armeijan soturi*. Helsinki: Otava.

Tuunainen, Pasi (2019), *Talven soturit. Talvisotataito Suomessa 1918–1940*. Helsinki: Gaudeamus.

Tynkkynen, Vesa (2002), ”Hyödynnettiinkö sotakokemuksia?”. Teoksessa: Leskinen, Jari & Juutilainen, Antti (toim.), *Talvisodan Pikkujättiläinen*. Helsinki: WSOY, 912–920.

Uitto, Antero (2011), *Puna-armeijan marssiopas Suomeen 1939*. Hämeenlinna: Karisto Oy.

Usva, Kalevi (1978), ”10 luku. Kuhmon taistelut”. Teoksessa: Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian Toimisto (toim.), *Talvisodan historia 3. Sotatoimet Laatokan ja Jäämeren välillä. Sotatieteen Laitoksen Julkaisuja XVI:3*. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 207–251.

Valmari, Arvi (1992), ”Lehvän patteristo (III/KTR 9) talvisodassa”. Teoksessa: Sutela, Pauli & Sorri, Teo (toim.), *Jatuli XXII*. Kemi: Kotiseutu- ja museoyhdistyksen julkaisu, 250–266.

Vihavainen, Timo (1996), ”Sodan ja vaaran vuodet, YH:sta jatkosotaan”. Teoksessa: *Yleisradion historia 1926–1996*. Yleisradio Oy, 129–167.

Virrankoski, Pentti (1994), *Haastattelumenetelmän käyttö historiantutkimuksessa*. Turku: Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 30.

Virtanen, Mikko J. (2013), ”Muotoutuva teoria, muotoutuvat tutkimustavat”. Teoksessa: Jalava, Janne (toim.), *Yhteiskunnan järjestelmät. Niklas Luhmannin ajattelu*. Helsinki: Gaudeamus, 79–99.

Vuorio, Kaija (2009), Sanoma, lähettäjä, kulttuuri. Lehistöhistorian tutkimustraditiot Suomessa ja median rakennemuutos. Jyväskylä Studies in Humanities 125. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Wilson, Edward O. (2001), Konsilienssi. Tiedon yhtenäisyys. Helsinki: Terra Cognita.

Wunsch, Sinikka (2004), Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdistössä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940. Studia Historica Septentrionalia 43. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.

Ylikoski, Pekka (1979), ”10. luku. Demobilisaatio ja siirtyminen uuteen puolustusjärjestelmään”. Teoksessa: Sotatieteen Laitoksen Sotahistorian Toimisto (toim.), Talvisodan historia 4. Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät aselajit. Sotatieteen Laitoksen Julkaisuja XVI:4. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 379–403.

Yli-Luukko, Elina (2015), Kirjeisiin kirjoitettu sota. Avioparin kirjeenvaihdossa rakentuvat merkitykset vuonna 1944. Historian pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Åkerstrøm Andersen, Niels (2003), Discursive analytical strategies. Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann. Bristol: Policy Press.

Åkerstrøm Andersen, Niels (2011), ”Conceptual History and the Diagnostic of the Present”. *Management and Organizational History*, Vol. 6, no. 3, 248–267.

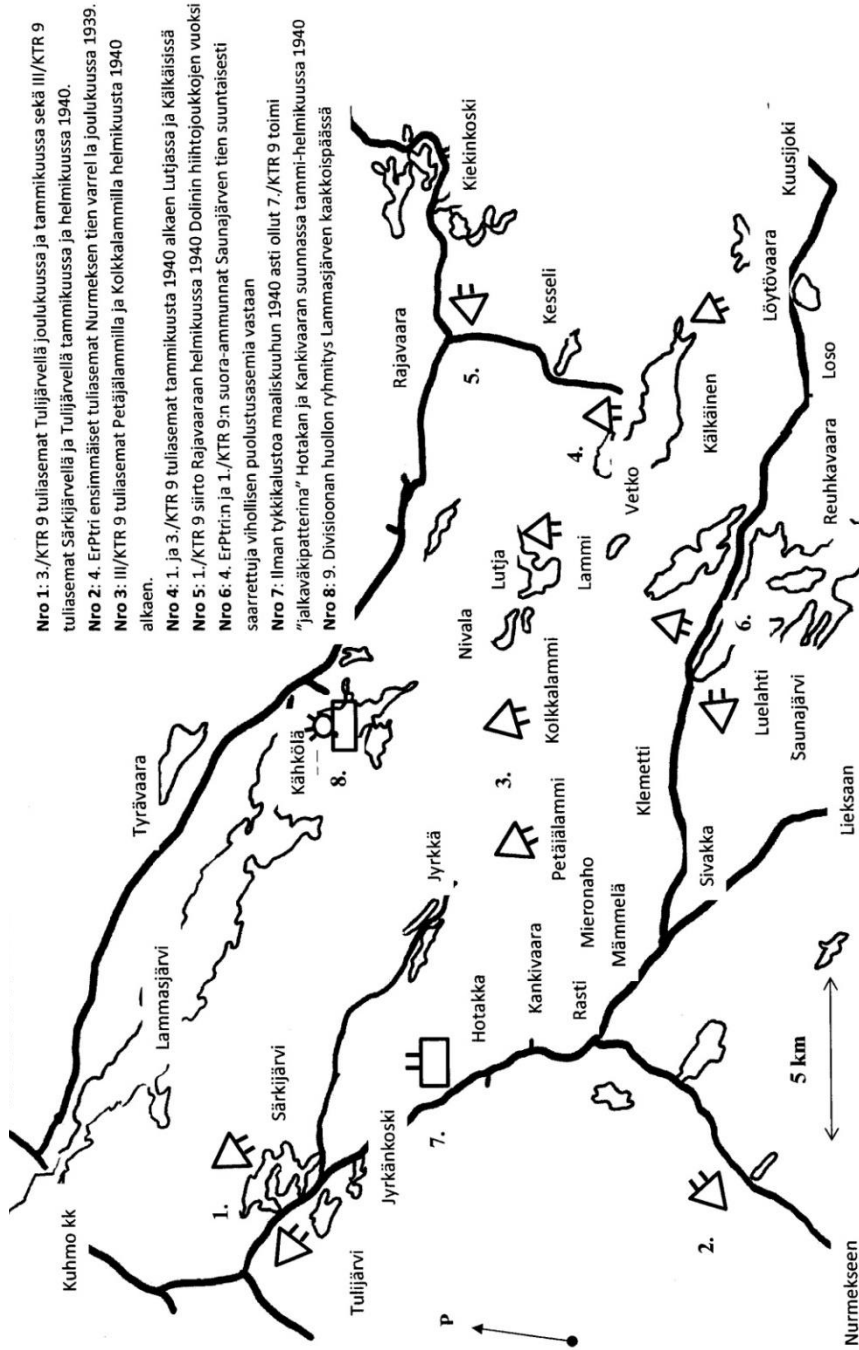
Östman, Ann-Catrin (2004), ”Mekanisoinnin ensimmäinen aalto”. Teoksessa: Peltonen, Matti (toim.), Suomen maatalouden historia II. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 19–76.

HAASTATTELUT JA MUUT TIEDONANNOT

Kaarlo Alatalo, s. 1937, Maaseudun olosuhteet ja käytännöt 1940-luvun Tervolassa, 14.9.2015.

Maija Kupari, s. 1939, Maaseudun olosuhteet ja käytännöt 1940-luvun Tervolassa, 17.11.2015.

SUOMALAISEN TYKISTÖN TOIMINTA-ALUE KUHMOSSE 1939–1940

Lähteet: I/KTR 9 ja III/KTR 9 sotapäiväkirjat; Siillasvuo (1944), Kuhmo talvisodassa, Karttaliitteen kartat 1–5. Helsinki: Otava.

ESIMERKIT RINTAMAPOSTIKORTTIEN KUVISTA TALVISODASSA

1. Siviiliaihe: Hiihtäjä talvimaisemassa

Vastakohtaisuus: Hiihtäjä katsoo linjan ja ladun takana olevaa varjoisaa metsää.

2. Sotilasaihe – ja Runeberg-kuvasto

Lumipukuinen taistelijapari tuliasemassa

Vastakohtaisuus: Kiväärit ovat ampumavalmiina kohti tummaa taustaa, jossa puiden oksat muodostavat liikettä.

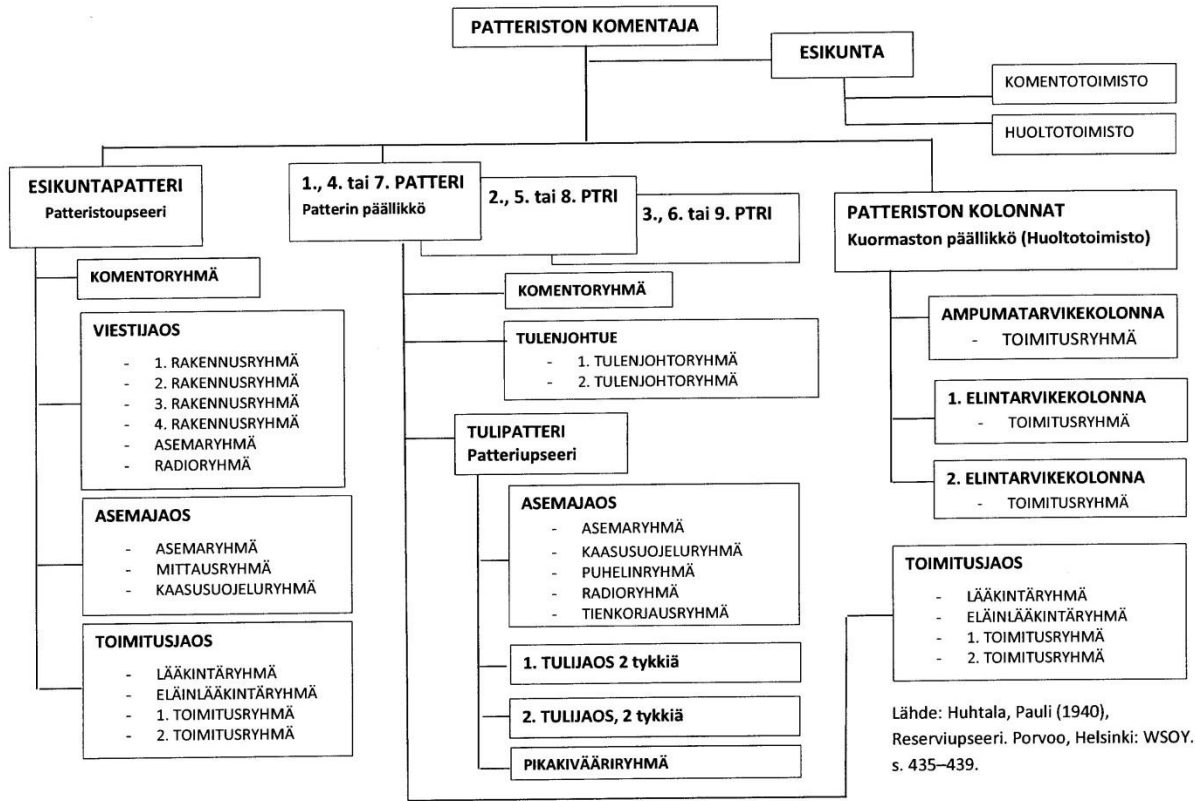
Von Konow ja korpraali Brask

Vastakohtaisuus: Esimiehen ja alaisen suhde sotatilanteessa, joka heijastuu taustan mustavalkoisuudessa.

KENTTÄTYKISTÖRYKMENTIN PATERISTON ORGANISAATIO 1939

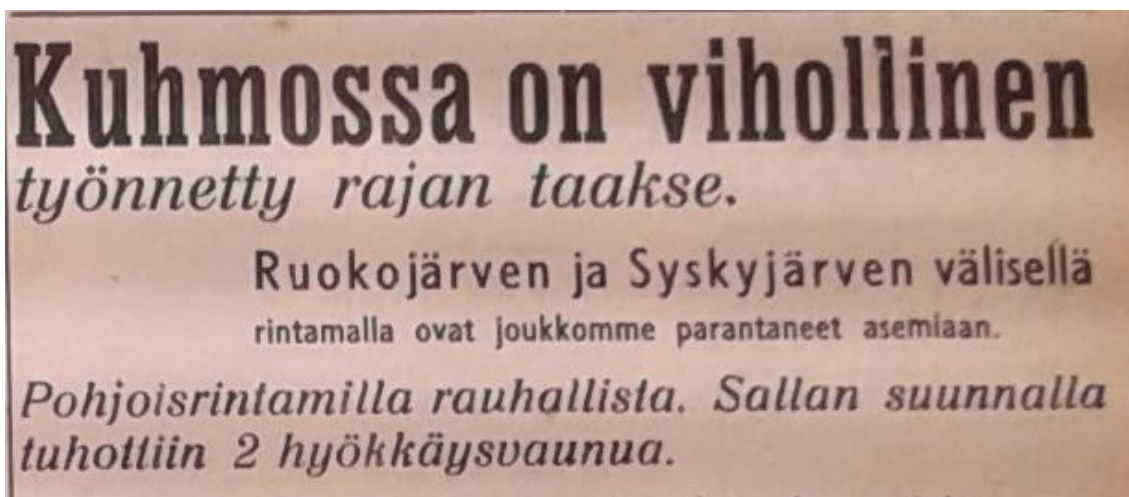

PATERISTON KOLONNA AJONEUVOINEEN

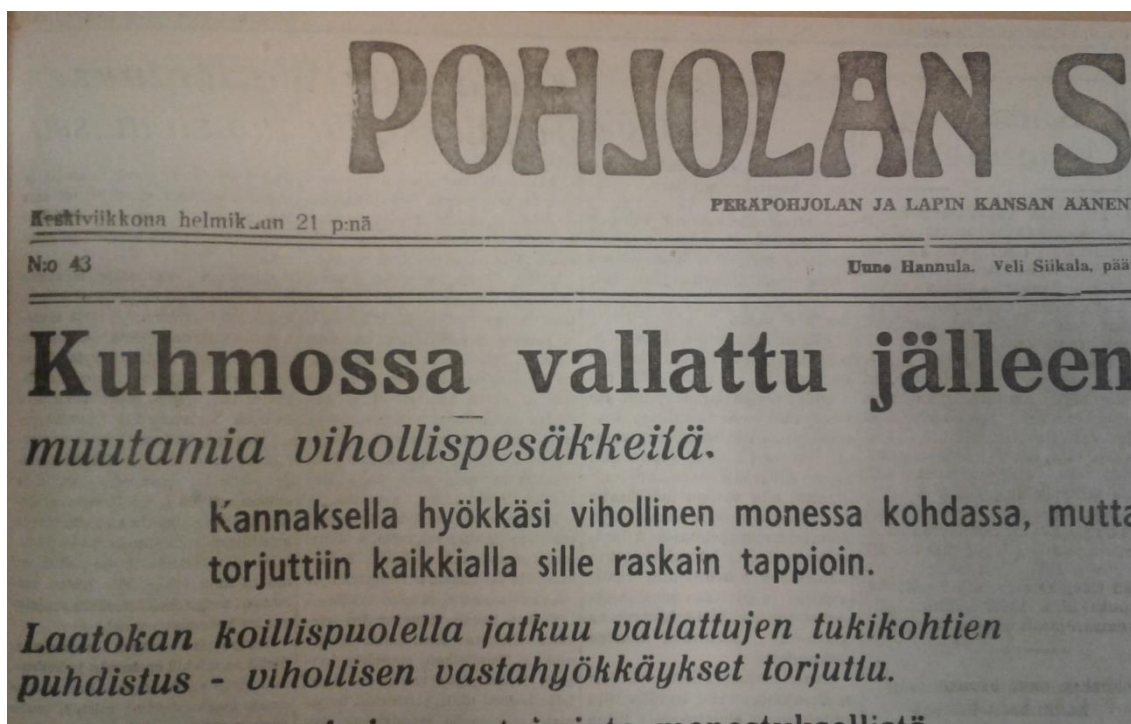

Janne Mikkotervo on kolmas vasemmalta. Kuvan ottaja on tuntematon, samoin etualalla seisovat miehet. Kuvan omistaa Alatalon suku.

ESIMERKIT POHJOLAN SANOMIEN UUTISOTSIKOISTA JA SODAN KUVALLISESTA ESITTÄMISESTÄ

Kuva 1. Uutisotsikko Kuhmosta Pohjolan Sanomissa 31.12.1939

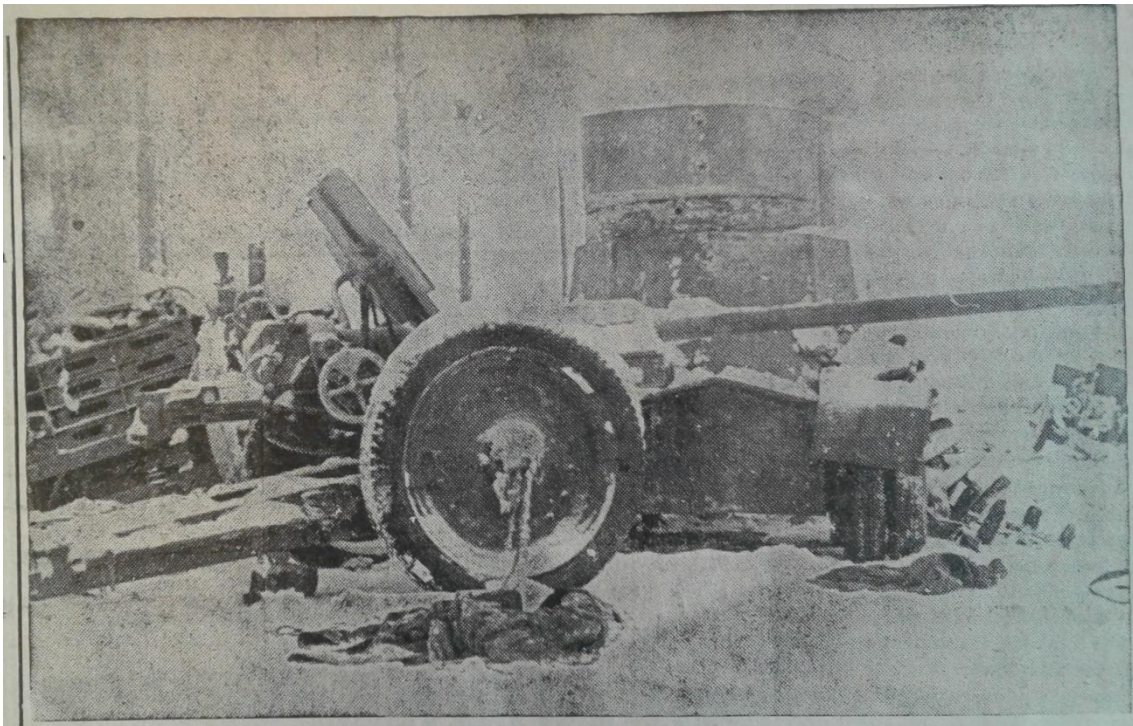

Kuva 2. Uutisotsikko Kuhmosta Pohjolan Sanomissa 21.2.1940

Kuva 3. Neuvostoliittolaisia sotavankeja. Kuva on julkaistu Pohjolan Sanomissa 28.12.1939.

Kuva 4. Sotasaalikalustosta. Etualalla oleva pitkäputkinen kanuuna on 76 K 36, joita Lehvän patteristo sai käyttöönsä tammikuussa 1940. Kuva on julkaistu Pohjolan Sanomissa 30.1.1940.

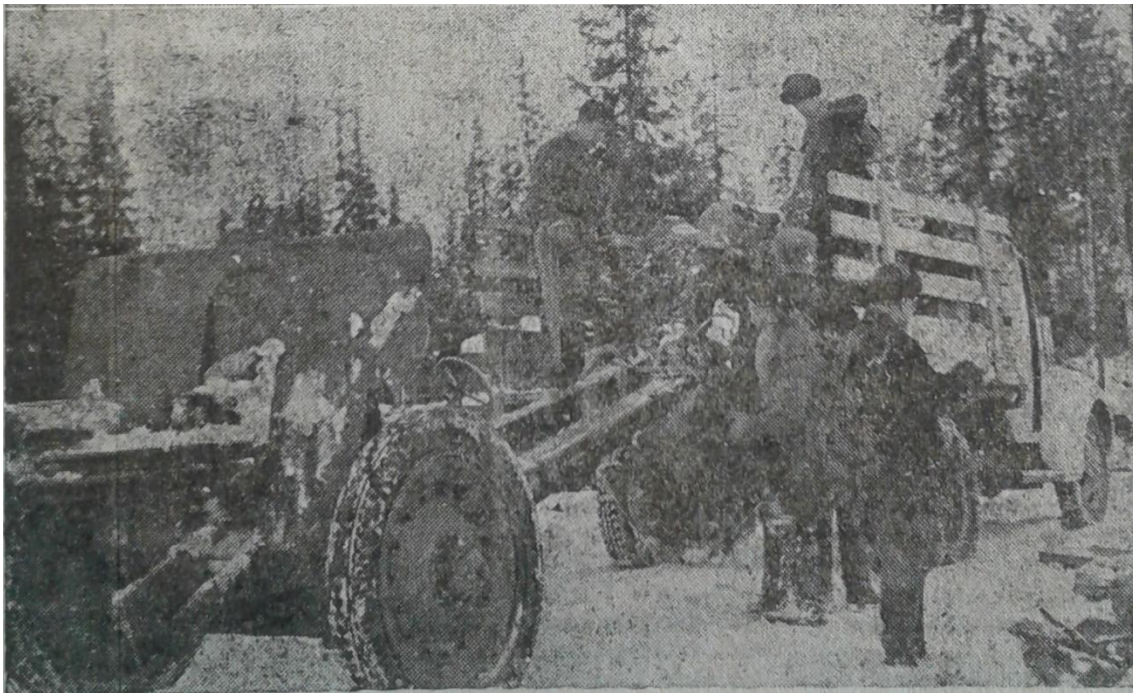
Kuva 5. Suomalaista jalkaväkeä. Kuva on julkaistu Pohjolan Sanomissa 10.12.1939 ja 23.1.1940.

Kuva 6. Suomalainen panssarintorjuntatykkiryhmä. Kuhmossa sotasaaliina saatuja aseita käytettiin tulitukeen suora-ammunnoin. Kuva on julkaistu Pohjolan Sanomissa 20.1.1940 ja 25.1.1940.

Kuva 7. Suomalaiset sotilaat ja neuvostoliittolaiset sotavangit. Kuva on julkaistu Pohjolan Sanomissa 1.3.1940.

Kuva 8. Suomalaiset sotilaat ja sotasaalis. Kuva on julkaistu Pohjolan Sanomissa 8.2.1940.

Kuva 9. Pilapiirros Pohjolan Sanomissa 6.1.1940

Kuva 10. Sarjakuvatyyppinen pilapiirros Pohjolan Sanomissa 11.1.1940